

02

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXX)XVII vol. 56. № 2/2018

ГОДИНА
ИНСТИТУТА
1968 – 2018

50

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+23+32+9

Година (XXX)XVII vol. 56.

Број 2/2018

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 2 / 2018 Год. (XXX) XVII vol. 56 стр. 1-173.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мировић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Бирограф, Београд

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја: ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ

<i>Зоран Б. Јевтовић, Момчило Д. Цебаловић</i>	
ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ И НОВЕ СТРАТЕГИЈЕ ПР-А НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА У СРБИЈИ	5
<i>Весна Миленковић</i>	
МЕЂУНАРОДНО/ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ У ЕСТЕТИЗОВАНОЈ СТВАРНОСТИ –ПРОПАГАНДА ИЛИ ГЛОБАЛНО РАЗУМЕВАЊЕ	25

ПИТАЊЕ МАЊИНА И ИДЕНТИТЕТА

<i>Момчило Суботић</i>	
РУСИНИ И УКРАЈИНЦИ У ВОЈВОДИНИ	45
<i>Владан Станковић</i>	
СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ И ЦРНОГОРСТВО – ТРЕНУТНИ ОДНОСИ СНАГА	71

АКТУЕЛНО

<i>Милован Трбојевић</i>	
ЗАШТИТА КРИТИЧНИХ ИНФРАСТРУКТУРА – ИСКУСТВА ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА	99
<i>Ђорђе Куљић</i>	
УНУТРАШЊА БЕЗБЕДНОСТ ЕУ И САВРЕМЕНА МИГРАНТСКО-ИЗБЕГЛИЧКА КРИЗА	119
<i>Драган Гостовић</i>	
СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ И ЈАВНА ПОЛИТИКА	133

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Иван Матић</i>	
СЛОБОДА ГОВОРА ПРЕД ЕВРОПСКИМ СУДОМ ЗА ЉУДСКА ПРАВА	153
<i>Сања Рафаиловић</i>	
ИДЕЈЕ И ИДЕАЛИ РАТКА БОЖОВИЋА	163

CONTENTS
This Issue's Theme:

POLITICAL COMMUNICATION

<i>Zoran B. Jevtovic, Momcilo D. Cebalovic</i>	
POLITICAL COMMUNICATION AND NEW PR STRATEGIES ON SOCIAL NETWORKS IN SERBIA.....	5
<i>Vesna Milenkovic</i>	
INTERNATIONAL/GLOBAL COMMUNICATION IN AESTHETIZED REALITY – PROPAGANDA OR GLOBAL UNDERSTANDING	25

ON MINORITIES AND IDENTITY

<i>Momcilo Subotic</i>	
RUSYNS AND UKRAINIANS IN VOJVODINA.....	45
<i>Vladan Stankovic</i>	
SERBIAN IDENTITY AND MONTENEGRISM – CURRENT RELATIONS OF POWER.....	71

CURRENT ISSUES

<i>Milovan Trbojevic</i>	
PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURES – EXPERIENCE OF COUNTRIES IN TRANSITION.....	99
<i>Djordje Kuljic</i>	
INTERNAL SECURITY EU AND MODERN MIGRANT- REFUGEE CRISIS	119
<i>Dragan Gostovic</i>	
SOCIAL CAPITAL AND PUBLIC POLICY	133

REVIEWS

<i>Ivan Matic</i>	
FREEDOM OF SPEECH BEFORE THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	153
<i>Sanja Rafailovic</i>	
IDEAS AND IDEALS OF RATKO BOZOVIC	163

Уводник

За други број Политичке ревије у прилици смо да вам понудимо више веома садржајних и занимљивих радова наших цењених сарадника. У првој рубрици то су чланци који се баве питањима политичког комуницирања – нових стратегија ПР-а на друштвеним мрежама у Србији (З. Јевтовић/М. Цебаловић), као и један особен поглед на глобално/ међународно комуницирање (В. Миленковић).

У другом делу можете се информисати о питањима идентитета Русина и Украјинаца у Војводини, њиховог положаја, порекла, историје и актуелног друштвено-политичког, културног, верског, језичког статуса и других идентитетских одлика (М. Суботић), те питањем Срба у Црној Гори у актуелном времену црногорског етно-језичког, верског и политичко-државног идентификовања (В. Станковић).

У рубрици *Актуелно* заступљена су три рада наших младих колега од којих је сваки на свој начин интересантан и културно, економски, политички и геополитички веома актуелан.

И овога пута нудимо вам радове из рубрике *Осврти и прикази* који нам презентују актуелне монографије или зборнике из домена политиколошке науке. Позивамо колеге, посебно младе сараднике, да пишу и шаљу радове за рубрику намењену за осврте и приказе.

Редакција Политичке ревије вас обавештава да радове за трећи број нашег реномираног часописа примамо до краја августа 2018. године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ

5

Зоран Б. Јевтовић, Момчило Д. Цебаловић
ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ И НОВЕ
СТРАТЕГИЈЕ ПР-А НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА
У СРБИЈИ

25

Весна Миленковић
МЕЂУНАРОДНО/ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ У
ЕСТЕТИЗОВАНОЈ СТВАРНОСТИ – ПРОПАГАНДА
ИЛИ ГЛОБАЛНО РАЗУМЕВАЊЕ

Зоран Б. Јевтовић
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Момчило Д. Цебаловић
Јавно предузеће „Електропривреда Србије“, Београд

ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ И НОВЕ СТРАТЕГИЈЕ ПР-А НА ДРУШТВЕНИМ МРЕ- ЖАМА У СРБИЈИ

Сажетак

Нагли раст глобалних медијских канала, информација и инструмената јавне комуникације које је омогућио интернет, трансформисао је природу и садржаје политичког комуницирања, приближивши обичног грађанина процесима идентификовања и конструисања слика о реалности у којима обитавају. Аутори полазе од претпоставке да захваљујући друштвеним мрежама у нашој земљи расте број актера који артикулисањем идеја и проблема постају видљиви у јавном простору, али и да окоштали државни апарат суочен са могућностима нових технологија постепено губи део монополске моћи који се скривао у хијерархијски надзираним традиционалним медијима. Истраживање указује како се са интернетом коперникански мења оквир наметања тема и медијског дискурса, тако да већина политичких партија и њихових лидера друштвене мреже користе као политичку платформу за пласирање својих идеја и актуелних реаговања. Резултати показују и како се са увећањем броја конекција и корисника повећава утицај политичког маркетинга и ПР кампања, као и да динамични, интензивни и емотивни наступи све чешће воде политички некоректном говору и обрачунавању са идеолошким неистомишљеницима. Нове комуникационе стратегије теже освајању публицитета и перманентној производњи комуникационе моћи, што значи да се политичка воља из државних институција и установа, делом измешта и у дигиталне коридоре наративне симболичке подршке.

Кључне речи: политика, моћ, комуникација, ПР, друштвене мреже, комуникационе стратегије.

Политика и моћ су два дијалектички прожимајућа појма, која се у пракси међусобно надопуњују, освежавају, подстичу и мењају, како у складу са вредностима и идејама које промовишу, тако и подршком коју имају од грађанске заједнице. Управљати неким друштвом значи управљати идејама, мишљењима, очекивањима, јавним сликама и дискурсом, јер је само тако могуће распростирати утицај ка другима. Стварност се популарним медијским каналима усмерава ка идеалима и тежњама који су неспорни (демократија, слобода, срећа, једнакост, правда, људска права...), али испод површине се одвија симболичка битка у којој наметањем различитих медијских значења реални догађаји, процеси и личности добијају лукративни смисао.¹ Чињенице, апстрактна начела, ставови, судови, мишљења све мање су резултат когнитивних и критичких расправа, а све више последица медијски наметнутих слика. Другим речима, у савременом глобалном поретку више није битан сâм догађај и његов значај, већ одјек (бука) који је произведен комуникацијским каналима и перцепција која ће остати уткана у памћењу јавног мњења.

Ако у демократским друштвима процес политичког одлучивања зависи од квалитета информација на основу којих се доносе одлуке, јасно је и зашто политичке странке настоје да утицањем на претходне процедуре наметну своје перспективе и решења. Отуда је упркос све већем интересовању науке и шире јавности за међуоднос политичког комуницирања и ефеката на публику, тешко прецизно разграничити предмет истраживања. Најпре, појмови *политика* и *воља* представљају специфичне друштвене феномене који се не могу тако лако теоретски омеђити. Друго, *политику* и *комуникацију* истражују различите научне дисциплине, од политикологије и комуникологије, преко социологије и науке о публицистици, до лингвистике, психологије, етике и права. Треће, истраживање функција и ефеката политичког комуницирања по себи је политичко питање, јер изабрани узорак увек је део актуелног идеолошког концепта. Аутори скрећу пажњу на растућу улогу *медијацентризма*, подразумевајући под њим све уочљивију

¹ Етимолошки корен придева потиче од латинске именице *lucrum*, са значењем *добит, корист*, па у нашем случају *лукративност* означава *корисност, ефикасност*.

снагу медија и њихових садржаја на структуру, процесе, актере и учинке политичке праксе.² Диференцијација медијских система на старе (класична штампа, радио, телевизија...) и нове (интернет у конвергенцији са класичним медијима) привидно води ка напуштању њиховог политичког профилисања, али се у дубини одвијају бурне структурне промене изражене у процесу посредовања информација, њиховом усмеравању, дизајнирању, техникама придобијања пажње и наметања одговарајућих ПР стратегија. За разлику од класичних медија у којима политички актери пасивно посматрају емитоване медијске садржаје, са дигитализацијом добијају могућност да сами, у реалном времену и без ограничења, објављују сопствене информације.

Полазећи од схватања канадско-америчког политиколога Дејвида Истона (*David Easton*), који је још 1991. политику дефинисао као „ауторитативну алокацију вредности“,³ у даљем раду посматрамо је и као методолошки корпус комуникацијских процеса којима политичке странке реагују на промене у друштвеном окружењу, успостављајући план деловања, заснован на јавним наступима, изјавама, саопштењима, слоганима – на аутопромоцији. Комуникациона пракса (креирање имиџа, лобирање, односи са медијима, политички консалтинг) избила је у први план, при чему новонастала *самокомуникација* подразумева да многи имају директан приступ информацијама, као и могућност да их сами прераде, коментаришу и упуте у даљу симболичку размену.⁴ Прелазак са аналогног на дигитално емитовање ресетовао је сферу јавног и приватног, створио нова правила понашања у свету комуникација, ојачао моћ контроле и надзора, отварајући бескрај форума, причаоница, платформи и кана-

2 Теоретичари медијацентризам виде као „специфичан начин емитовања специфичних (динамичних) слика, који у појединим моментима постаје доминантан, водећи ка квалитативној промени како емитованих слика, тако и смисла које те слике рађају.“ (Александар Чернов, *Трагање за културним идентитетом – фактор медија*, Прометеј, Београд, 2007, стр. 82).

3 David Easton, *The Development of Political Science: A Comparative Survey*, (Ed. with J. Gunnell, and L. Graziano), Routledge, New York, 1991.

4 „Дигитални медији поседују дијалогске, интерактивне, релационе и глобалне карактеристике, које их чине савршеним за практиковање стратешко-управљачког модела односа с јавношћу – карактеристике за које би се могло претпоставити да ће натерати стручњаке за ПР да напусте традиционалан, једносмеран, асиметричан и етноцентричан облик праксе“ (James E. Grunig, *Paradigms of global public relations in an age of digitalisation*, *PRism*, 6 (2), 2009, p. 6, Internet, http://praxis.massey.ac.nz/prism_on-line_journ.html, 28/01/2018)

ла. Речју – комуникацијске мреже су промениле свет информација, али и стратегије утицања. Најпре су електронски медији, а онда и рачунари „произвели (...) нове јавне сфере и просторе за информације, дебату и учешће, који садрже како потенцијал да ојачају демократију и да повећају ширење критичних и прогресивних идеја – тако и нове могућности за манипулацију, друштвену контролу, промовисање конзервативних ставова и интензивирање разлика између оних који имају и оних који немају.“⁵

Развој информационо-комуникационих технологија (ИКТ) променио је друштво, начин и канале комуникације. Креирају се нове стратегије политичке комуникације, нова средства убеђивања, договарања или споразумевања. „У многим демократским друштвима дошло је до промене која се може описати као социјално-структурно разводњавање, растакање миљеа, индивидуализација и секуларизација, што је довело до смањења политичке лојалности.“⁶ Зато политичке партије треба да реше проблем политичке равнодушности гласача и смањеног изласка на изборе. Коришћење ИКТ ставља се у функцију унапређења екстерне комуникације странака како би се гласачи убедили да је баш та странка најбољи избор. Стога „управљање комуникацијама постаје приоритет савремене политике, јер разноврсне технике и методе преношења порука, од усмене традиције, преко гутенберговских плоча до дигиталних записа отварају ново дискурзивно поље...“⁷ у коме је неопходно убедити примаоца порука.

Друштвени медији (енгл. *social media*), који садрже људске интеракције „настале коришћењем виртуелних заједница и мрежа, креирање, дискусију и модификацију кориснички генерисаног садржаја“⁸ постали су нови канал комуникације који треба да уна-

5 Douglas Kellner, „Habermas, the Public Sphere and Democracy: A Critical Intervention“, *Perspectives on Habermas* (Levise E. Hahn). Open Court Publishing, SAD, Illinois, 2000, pp. 259-287; Internet, http://books.google.ba/books?id=aQmf9nNz-JS4C&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 03/02/2018

6 Ansgar Zerfaß i Henrik Oliver von Oehsen, „Menadžment komunikacija u politici: osnove, procesi i dimenzije“ u priručniku *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß i Miroљub Radoјković), Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2011, str. 11-27.

7 Зоран Јевтовић и Зоран Арацки, „Политичко комуницирање у дневној штампи Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012, стр. 320.

8 Jan H. Kietzmann, Kristopher Hermkens, Ian McCarthy and Bruno S. Silvestre, „Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media“, *Business Horizons*, Kelley School of Business, Indiana University, Vol.54 (3), 2011, p. 241.

преди комуникацију политичких странака са бирачким телом. На мрежама је омогућена партиципација и дељење мултимедијалних порука, што те медије и чини „друштвенијим“ од оних чији комуникациони ток иде искључиво у једном смеру, што делимично оправдава плеоназам⁹ у њиховом називу. „Онлајн комуникација не утиче само на наметање одређених тема пажњи јавности и на обликовање јавног мњења, већ и на однос између представника и представљених, публике и емитера.“¹⁰ Интернет, као алат у менаџменту политичке комуникације који превазилази просторне границе и вишесмерност, није имун од недостатака – „преоптерећеност информацијама, појачана конкуренција за придобијање пажње и проблем уочавања разлика између конкурената.“¹¹

Из периода оскудице порукама дошли смо у доба *информационог преоптерећења*,¹² па грађанин са ограниченим знањима више није комуникационо компетентан да препозна процесе у којима је и сâм добио улогу потенцијалног субјекта. Интернет који нуди привид неограничене слободе је попут огледала – шири могућности и прикрива опасности које угрожавају приватност и слободу појединца. С аспекта овог рада најзначајније су политичке поруке које својим утицајима производе ефекат на мишљење јавности, било у смеру њеног ширења или поништавања.

Технологије трансформишу средства преноса информација, али не и намере елитâ да надзирањем медија управљају светом симбола, мишљења и вредносних образаца. Мобилност и општа доступност нових технологија утицале су да људи поверење усмере ка социјалним мрежама. Фејсбук (Facebook) и Твитер (Twitter) постају извори политичких вести, утичући на

9 Мирко Милетић, „Нови медиј(и) и лингвистичко-семантичке недоумице“, *Култура полиса*, Култура Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. XII, бр. 28, стр. 311.

10 Klaus Kamps, „Internet i politika“ u priručniku *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß i Miroљub Radoјković), Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2011, str. 277-327.

11 Исто, стр. 277-327.

12 У теорији настаје појам *информацијског overloada*, који подразумева несналажење обичног човека да из огромне количине информација извуче ону која му је потребна. Комуниколози наводе више разлога: 1) конзумент не разуме расположиве информације; 2) информацијско загушење онемогућава пуно разумевање; 3) појединац не зна да ли нека информација уопште постоји; 4) нема сазнања где одређени податак треба да тражи; 5) зна где да потребну информацију тражи, али не зна начин на који може да јој приступи (Wurman, 1989; Horton, 1983. и Nelson, 1997).

медијску сферу.¹³ Транснационално и умрежено друштво стварност све чешће тумачи на основу мишљења и представа које формирају дигитални медији.

Медијски амбијент Србије се постепено мења. Крајем 2017. у *Регистар медија* била су уписана 2.034 медија (250 више него 2016. год.). Поред 863 „дневне и периодичне новине“, у електронском спектру је 309 радио-станица, 211 телевизијских програма, али и 432 *интернет портала* и 57 *уређивачки обликованих интернет страница*.¹⁴

1. ИЗБОРИ НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА

Технолошки напредак увек је утицао на развој политичког комуницирања и преображај медија. Хипертекстуални формати, дигитализација и дематеријализација медијских форми су области управљања јавностима које су донеле нове могућности за остваривање специфичних циљева и утицаја. То није донело деперсонализацију стратегија политичке комуникације. Напротив, нови формати комуникације отворили су врата персонализованим комуникацијама лидера. У изборним кампањама посебно се „(...) наглашавају лични квалитети протагонисте, као што су на пример, његова управљачка моћ, политичка компетентност, лични интегритет, и то понекад чак и више него конкретне теме кампање или идеолошки ставови.“¹⁵

Полазећи од претпоставке да политичке странке у Србији воде персонализоване кампање, па се грађани лакше идентифи-

13 Налог на Фејсбуку има 66 одсто Американаца, а 41 одсто информисе се о догађајима преко те друштвене мреже. Популарност Твитера је неколико пута мања – користи га 17 одсто становништва, а као извор информација само 10 одсто. Lee Rainie, *The Changing Digital Landscape: State of the news media 2015*, Internet, <http://www.slideshare.net/PewInternet/the-changing-digital-landscape-where-things-are-heading>, 18/01/2018

14 Раст броја регистрованих медија у Србији има подлогу у расту коришћења електронских медија и интернета (99,6% домаћинстава поседује ТВ, 58,4% кабловску ТВ, 90,5% има мобилни телефон, лаптоп поседује 43,7% домаћинстава, док 68,1% има рачунар...). У Београду рачунаре има 77,8% домаћинстава, у Војводини 66,2% а у Централној Србији 65,3%. Републички завод за статистику, *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2017 – домаћинства, појединци предузећа*, Београд, 2017, Интернет, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=206>, 15/02/2018

15 Winfried Schulz, „Mediji u izornoj kampanji“ у приручнику *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß i Miroљub Radoјković), Fondacija Konrad Adenauer, Београд, 2011, стр. 85-159.

кују са лидером него са програмом, у даљем раду трагамо за улогом друштвених мрежа и специфичним техникама управљања јавностима. Истраживање је покушај аутора да теоријски конципирају оптимални модел коришћења друштвених мрежа у политичком маркетингу и улогу традиционалних медија у том новом окружењу.¹⁶ У српској политичкој пракси друштвене мреже су препознате као важан облик комуникације и политичке странке и њихови лидери их прихватају. Представници власти су активнији у традиционалним обрасцима комуникације са новинарима и јавношћу. Код опозиције доминира комуникација на друштвеним мрежама. Уочава се да се политичка комуникација у дигиталној сфери ослања на лидере, не на програме, да је кампањска, агресивна и нетолерантна према онима који мисле другачије.

За образложење изнетих теза коришћено је истраживање о понашању јавности и интеракцији на мрежама током парламентарних избора 2016. године, које је спровео истраживачки тим непрофитне *Шер фондације* (*ShareLabs*), а у фокусу су били *Фејсбук* и *Твитер*.¹⁷ На друштвену оправданост оваквих проучавања указују и статистички подаци о заступљености светских платформи, јер по њима готово сваки други становник Србије има отворен профил на друштвеним мрежама, што је изнад европског просека. Са 52 одсто популације Србија је највећи корисник друштвених мрежа у региону и седма у Европи, одмах после Исланда, Норвешке, Малте, Данске, Шведске и Велике Британије.¹⁸ Приликом израде стратегија политичке комуникације у средиште активности морају да се поставе онлајн комуникације уважавајући чињенице: интернет користи 68% домаћинстава (раст према 2016. години 3,3%), у градовима интернет користи 72,9%, а у осталим насељима 59,8%, рачунар сваког дана користи 3.120.000 људи, а на интернету је 3.750.000

16 Стратешка улога ПР-а се теоријски може раздвојити на три централне компоненте: скенирање окружења, идентификовање интересних група и потенцијалних друштвених проблема. Наравно, према интересним групама и проблемима се развијају конкретне стратегије комуникарања.

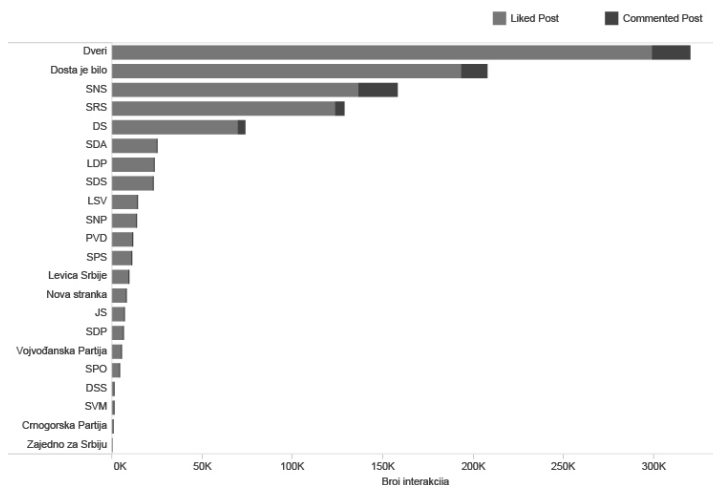
17 Истраживачи *ShareLabs* су од 4.3.2016. до 24.4.2016. прикупљали постове, лајкове и коментаре 197.539 актера, по датумима, односно у интервалима од по недељу дана. Прикупљени подаци су затим анализирани и визуелизовани помоћу *Tabloa*, најсофистициранијег алата за аналитику података који је тренутно доступан на тржишту.

18 До наведених резултата дошао је Петар Д. Ђорђевић истражујући упоредном анализом најзаступљеније светске платформе за аналитику друштвених медија (www.socialbakers.com, <http://wearesocial.com/sg>, www.allin1social.com, www.statista.com). *Mondo, Друштвене мреже: Срби први у региону, 7. у Европи*, Internet, <http://mondo.rs/a750530/Mob-IT/Vesti/Srbija-najveci-korisnik-drustvenih-mreza-u-regionu-a-sedmi-u-Evropi.html>, 11/02/2018

људи.¹⁹ Постоје сви технички предуслови да компјутерски посредована комуникација буде доминантна комуникација.

Анализа *Шер фондације* указује да је на мрежама највише корисника узраста 18–24 године (31 одсто), следи узраст 25–34 године (28 одсто), затим 35–44 (17 одсто), те 16–17 (7,7 одсто), а исто толико је заступљен и узраст 45–54 године. Најмање је заступљена група старија од 65 година, а таквих је у Србији 1,6 процената. У истраживању су на Фејсбуку таргетоване званичне странице 22 политичке странке које су учествовале у изборном процесу. Прикупљани су сви постови странака, као и коментари и лајкови на постове, а већ на графику који следи кроз коментаре (као реакције вишег реда које захтева напор писања или копирања текста) и свиђања, тзв. лајкове (као јединице изражавања склоности тј. позитивног односа према предмету дискусије) можемо уочити промене у понашању корисника. На пример, за шест недеља председничке кампање 2017. године остварено је више од 2,8 милиона интеракција (у поређењу са око милион током парламентарних избора), али је од тога чак 1,1 милион интеракција било од симпатизера Љубише Прелетачевића Белог. То указује на потенцијалну слабост окупљања виртуелних истомишљеника, јер круг следбеника сличних размишљања у онлајн заједници се критички затвара подсећајући на перцепцију балона. Велики број особа које лајкују не значи и реалну подршку у стварности, што значи да моћ друштвених мрежа не треба прецењивати.

Слика 1. Интеракција по странкама на Фејсбуку

¹⁹ Републички завод за статистику, *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2017 – домаћинства, појединици предузећа*, Београд, 2017, Интернет, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=206>, 15/02/2018

Идеологија медија на интернету најлакше се препознаје по посетиоцима, јер су они у највећем броју заступници истих политичких ставова или њихови оштри критичари.

„Једнакост и укључивање других учесника у дебату је, такође, на доста ниском нивоу на оваквим форумима, пошто је приметна толика приврженост већине дебата својим ставовима да се не може говорити о томе да их сматрају равноправним са туђима, а имплицитна је често и тенденција да се ставови друге стране (или других страна) третирају као потпуно нелегитимни“.²⁰

Заједничка особина партија је што на овај начин информису и мотивишу своје чланове, активисте и симпатизере, чиме се измешта и тежиште медијских наратива. Занимљиво је и што *свиђања* представљају најчешћи облик интеракције, док су *Двери* и *СНС* предњачиле са бројем постављених *коментара*.

Привлачење пажње Шејн Боман и Крис Вилис (*Bowman and Willis*) објашњавају кроз сурфовање бесконачним информативним просторима мрежа у трагању за смислом и разумевањем:

„Сведоци смо све већег броја стручњака на вестима који покушавају да објасне тржишне флукуације, политичке маневре и медицинска достигнућа... Али то не задовољава у потпуности публику, блогере, форумаше, кориснике интернета и друге онлајн социјалне форме које су постале извори за проналажење смисла у било којој теми помоћу група истомишљеника у реалном времену“.²¹

У изборној кампањи 2016. међу најактивнијим фејсбук страницама су били покрети *Двери* и *Доста је било*, као и активисти *Српске радикалне странке*. Све три групације су ушле у парламент, а покрет Саше Радуловића кампању „Рестарт“ водио

20 Милан Ситарски, „Моделу употребе интернета у јавној сфери Србије“, Интернет и јавна сфера у Србији, Београдска отворена школа, Београд, 2007, стр. 30-89; Интернет, http://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.bos.rs%2Fcepit%2Fmaterijali%2FInternet%2520i%2520javna%2520sfera%2520u%2520Srbiji.pdf&ei=QtRWUNCoNdCM4gSp4YHIBA&usg=AFQjCNFNiM8GQJ_NaKJ1B_pslcb6CHKaQw&sig2=bKPRGNhxul7YALvVwo7vOw, 11/02/2018.

21 Shayne Bowman and Chris Willis, *We Media - How audiences are shaping the future of news and information*, The Media Center at The American Press Institute, Reston, Va., 2003, Интернет, <http://www.hypergene.net/wemedia/weblog.php>, 03/02/2018

је искључиво на друштвеним мрежама обраћајући се млађој популацији. Озбиљан приступ имала је и владајућа партија (СНС), која још од 2012. развија широку онлајн платформу и професионалне тимове који континуирано комуницирају са бирачима.

За Србију постоје две специфичности које се морају имати у виду када се праве стратегије комуникације: прво, велики број бирача је старији од 55 година, што значи да слабо користи дигиталне медије, и друго, гледаност и читаност традиционалних медија (четири таблоида чита 18,3% испитаника) и даље значајно утиче на формирање политичких ставова или наклоњености према одређеној политичкој опцији (пре свега лидеру).²² Зато мрежно комуницирање треба да служи као суплемент традиционалним кампањама.

Не спорећи доказане велике ефекте политичке комуникације преко друштвених мрежа уз мала финансијска улагања, аутори указују да се наведене специфичности за Србију, па и опасности које носе социјалне мреже, никако не смеју запоставити. Комуникација на профилима треба да се детаљно анализира и да се из ње извуку поуке. На профилима личности или странака, по правилу, комуницирају истомишљеници, што може да створи нереалну слику моћи те комуникације (на основу лајковања да се процени резултат на изборима). Друштвене мреже живе од популарности, од кликова, лајкова, коментара, подела и реакција.

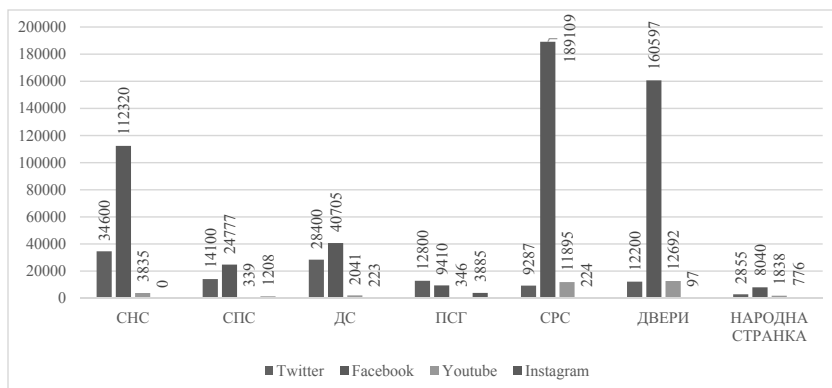
„То указује на својеврстан облик веб диктатуре у којој подаци о броју кликова утичу на рад у редакцијама (просторијама за избор и редиговање). *Clickstream* обликује садржаје на друштвеним порталима али све више и класичним медијима, док уред-

22 Телевизија је доминантан медиј са кога се грађани обавештавају (55%), следе портали и друштвене мреже (31%), штампа (7,6%), радио (1,6%), док 4,3% грађана нема потребу да трага за информацијама. Најгледанија ТВ станица је РТС (у Србији 30,3% а у Београду 28,4%), ТВ Пинк (у Србији 17,6%, у Београду 11,6%), ТВ Прва (Србија 7,8%, Београд 5,6%), ТВ Хепи (Србија 5,9%, Београд 4,4%) Н1 (Србија 5,7% и Београд чак 13,8%), Б92 (Србија 5,2%, Београд 5,1%). Треба истаћи да чак 22,1% грађана Србије и 28% оних који живе у Београду не прате информативни програм/ТВ или нису дали одговор на питање преко које ТВ станице се обавештавају. Најчитанији дневни лист у Србији је Блиц (10,5%), следе Вечерње новости (7,3%), Информер (6%), Курир (4,8%), Ало (4,8%), Политика (3,8%) Српски телеграф (2,1%), док чак 56% испитаника не чита новине. - Истраживање Нове српске политичке мисли реализовано у Србији 20-27. августа 2017. и у Београду од 1-10. новембра 2017. године; Ђорђе Вукадиновић, *СНС у благом опадању – одлучиће Шпанић и гласови оних који остану испод цензуса*, Интернет, <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/beograd-%E2%80%93-jesen-2017.html>, 15/02/2018

ник лако идентификује популарну или ударну причу која може да обезбеди велики број посетилаца, а тиме и утицај и рекламе“.²³

Лајковање не захтева активацију, не открива ефекте политичке комуникације. Ефекти се виде на основу активације корисника коју може да изазове само садржај (*content marketing*), нуђење конкретних решења за конкретне проблеме грађана. Маркетинг садржаја је могућ преко свих медија, али се у крајевима где је бирачко тело које не користи интернет и рачунаре, не сме запоставити значај кампања „лицем у лице“ или „од врата до врата“.

Слика 2. Политичке странке у Србији на друштвеним мрежама, 19.2.2018. у 20,15 сати

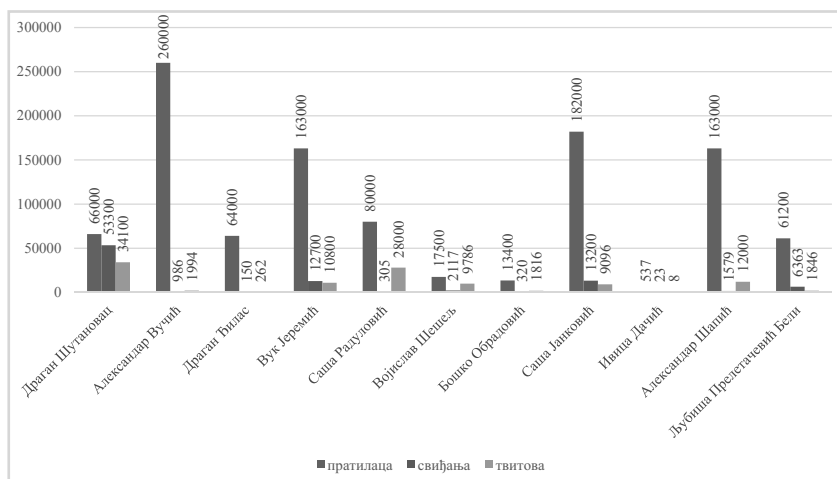

Фејсбук, као доминантна друштвена мрежа, постао је виртуелна заједница у којој се људи на одређен начин представљају једни другима. Брз, доступан, али и површан облик комуникације, за кратко време постао је место окупљања, али да би неко освојио позицију у центру мора да развија дар привлачења пажње. Драматуршки модел комуницирања утемељен је на претпоставци да људи приликом комуницирања раде исто што и глумци у позоришту, глуме одређене улоге (пред публиком) у зависности од актуелног сценарија, тачније ситуације у којој се налазе. „Значајан део индоктринирајућих садржаја

23 Срђан Милашиновић и Зоран Јевтовић, „Лажне вести на друштвеним мрежама као чиниоци кризних ситуација“, међународни тематски зборник са скупа *Глобализација и глокализација* [уредили и приредили Шуваковић, Урош и Марковић-Савић, Оливера], Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво: Институт за политичке студије, 2017, стр. 497-510.

у сваја се кроз игре (спонтане и наметнуте), њихова правила и улоге. Одрастао човек у грађанском друштву ништа друго ни не ради осим што у различитим институционалним склоповима игра различите улоге²⁴. Зато комуникација на друштвеним мрежама, често иза лажних профила, анонимна, олакшава ту игру. Кад је моћ неспорна, игром се може управљати, па тако поруке са друштвених мрежа, потпуно персонализоване, диктирају рад и традиционалним медијима.²⁵ Брза комуникација и проток информација у реалном времену учинили су да Твитер у Србији постане популаран међу политичарима, пре свега, јер њихове профиле и твитове прате медији. Стални притисак конкурентских медија тера професионалне комуникаторе да са пажњом и одмереношћу прате информације, али и тренутак и амбијент у којем су пласиране.

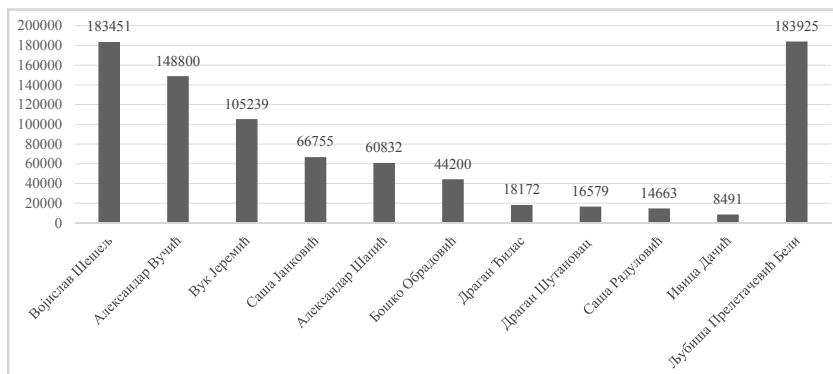
Слика 3. Твитер, 19.2.2018. у 21,43 сата

24 Радослав Гађиновић, „Институционални оквири политичке доминације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2017, стр. 25.

25 Амерички председник Доналд Трамп ставове често износи преко личног *Твитера* налога (48,5 милиона пратилаца 21.2.2018. у 10,20 сати). Кад постави твит, добија публицитет на друштвеним мрежама, портали и електронски медији преносе твит, штампа то ставља на насловне стране. Порука са *Твитера* руши границе међу медијима.

Слика 4. Фејсбук, 20.2.2018., у 21,35 сати

Иако је ограничен бројем карактера (140), *Твитер* је идеална платформа за наметање политичких идеја, јер га традиционални медији у стопу прате и коментаришу. За само неколико година количина новца који партије и кандидати троше за активности на друштвеним мрежама у САД порасла је између четири и пет пута. У нашој пракси то је још израженије. На пример, СНС на парламентарним изборима 2012. није потрошио ниједан динар на кампању на друштвеним мрежама, 2016. издвојио је 39.377.226 динара, а на председничким изборима 2017. око 32 милиона динара.²⁶

Револуција коју су у политичку комуникацију унеле ИКТ стварајући друштвене мреже се наставља. Паметни телефони (смартфони) омогућавају да рачунар носимо са собом и да користимо Интернет кад год нам је потребно. Тако су постали значајан канал комуникације и ка гласачима. Предвиђа се да ће се у блиској будућности избори добијати и губити – на смартфону. До краја 2023. године више од 90 одсто одраслих у развијеним земљама имаће смартфон.²⁷ У Србији данас мобилни телефон

26 Подаци из Регистра извештаја о трошковима изборне кампање Агенције за борбу против корупције указују и на промену схватања код осталих учесника. На пример, СПС је на парламентарним изборима 2012. у ове намене издвојио 580.464 динара, а четири године касније чак, осам пута више – 4.405.600 динара!

27 До 2023. године 85 одсто људи између 55 и 75 година биће власници паметног телефона. Такав телефон ће се користити у просеку сваког дана чак 65 пута. Очекује се и да ће више од милијарду корисника паметних телефона креирати садржај са „проширеном стварношћу“ бар једном у 2018. години, а најмање 300 милиона корисника већ то ради месечно, а десетине милиона недељно (Deloitte, истраживање „Trendovi u oblasti tehnologija, medija i telekomunikacija“, Internet, <http://rs.n1info.com/a355365/Sci-Tech/Istrazivanje-Do-kraja-2023.-vise-od-90-odsto-odraslih-imace-smartfon.html>, 18/02/2018.

користи 4.946.000 лица.²⁸ Не треба сумњати да ће смартфон и у Србији за неколико година бити алат који ће морати да уважавају стратегији политичких комуникација.

2. СТРАТЕГИЈЕ И ТЕХНИКЕ УВЕРАВАЊА НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА

Моћ и утицај друштвених мрежа све више постају предмет интересовања екстензивних медијских студија, великог обима и специфичних теоријских схватања и интерпретација. Истовремено, политичка заједница препознаје их као моћне агенсе утицаја, које никако не треба оставити без надзора. Стога комуниколошка дилема захтева разматрање услова који обликују комуникацију посредовану интернетом. Историја комуникација указује нам да је сваки нови медиј везан за неку технолошку иновацију, те да су свој облик и утицај мењали захваљујући развоју технологије, како је то констатовао Дебре (Regis Debray) сведочећи о преласку из једне *медијасфере* у другу: „Захваљујући револуцији машинерије, која најпре утиче на технички вид трансмисије²⁹ (организација материје), а затим, као последица тога, наступа промена у друштвено-политичком виду трансмисије (материјална организација).”

Политичко комуницирање на друштвеним мрежама може се посматрати и у контексту персуазивног модела Вилбура Шрама (*Wilbur Schramm*), где се кроз процес социјалне интеракције идеје и поруке упућују у мале групе, односно до одређеног броја корисника, након чега их кроз концепт улога и селекције података вође мњења (користећи опцију *ретвит*), враћају у јавност. Модел се заснива на значају психолошке интерпретације, придобијања пажње и мотивације (заинтересованости) примаоца порука који има велика очекивања. Отуда је у политичком комуницирању

28 За приступ Интернету, 73,7% грађана користи смартфоне, мобилни телефон (преко Wi-Fi везе) користи 61,6%, односно 54,5% (преко GPRS или 3G мреже). Републички завод за статистику, *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2017 – домаћинства, појединици предузећа*, Београд, 2017, Интернет, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=206, 15/02/2018>

29 Režis Debre, *Uvod u mediologiju*, Clio, Beograd, 2000, str. 62. (Трансмисија се појављује као још једна значајна улога комуникационе праксе, нека врста колективног памћења, преношења знања, искуства и традиције током историје. Дебре уводи тај појам подразумевајући преношење информација кроз време на релацији: некад, сад, будућност; док је комуникација преношење информација кроз простор.)

примарна порука емитента, а Шрам даљу успешност види пропорционално умећу њеног креирања: састављена је и пренесена тако да изазове пажњу онога коме је упућена, коришћени су сигнали тако да се „значање може пренети“, „подстичу се личне потребе примаоца, сугерише на који се начин могу задовољити потребе, тако да тај начин одговара датој ситуацији групе.“³⁰

Проблеми настају и када доминира субјективни фактор у селекцији информација, па „(...) професионални новинари обликују вести под утицајем личних интерпретација о контроверзним темама на Мрежи, или практиковањем коментара на блогovima или друштвеним мрежама, преносећи их притом у оквиру јавне агенде с ауторитетом професионалних посленика.“³¹

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У политичкој комуникацији Србије друштвене мреже постају све гласније оруђе политичких партија, њених лидера и активиста, при чему је још увек доста импровизације, нетактичности, вулгарности и политичке некоректности. Истраживање је показало да нове обрасце јавне комуникације највише користе млади, према којима се и креира дискурс обраћања. С друге стране, утицајни твитераши или фејсбук статуси политичких вођа који су доста лајковани или шеровани све више се од стране традиционалних медија користе као релевантни извори информација и касније коментаришу. Појава presidencyализације изборних кампања преузета је из америчког маркетинга, а подразумева снажну усмереност друштвених мрежа ка лидерима партије, уз њихову високу аутономност у односу на партију.

Истраживање је показало да још увек споро сазрева свест да је политичка комуникација суштина политичког утицања, док је презентација самих активности део ПР стратегија којима се осваја јавност. Интерпретативни приступ друштвеним мрежама у први план истиче личност, поруке, публицитет, односе са медијима и ефекте масовне комуникације, при чему односи са јавностима имају улогу суплемента којим се освајају сагласност и поверење фрагментираних група и појединаца. То значи да владајуће политичке странке у Србији на друштвеним мре-

30 Wilbur Schramm, *The story of human communication: Cave painting to microchip*, Harper&Row, NewYork 1988.

31 Ирина Милутиновић, „Један проблем медијске политике: саморегулација као изазов новинарске професије на мрежи“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2016, стр. 65.

жама потенцирају проактивну ПР стратегију којом контролишу и најављује догађаје, прагматично усмеравајући јавну политику према честим сондажама јавног мњења. Владајућа СНС уважава специфичности Србије, на које су указали аутори рада, и користи све канале и алате комуникације (друштвене мреже, традиционалне медије и теренске кампање) правећи микс који даје резултате. Остали учесници на политичкој сцени, међусобно посвађани и супротстављени, којима су традиционални медији мање доступни, користе интернет више за самоистицање својих лидера, него идеја и програма које заступају или пројеката којима ће решавати проблеме грађана.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукадиновић Ђорђе, *СНС у благом опадању – одлучиће Шанић и гласови оних који остану испод цензуса*, Интернет, <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/beograd-%E2%80%93jesen-2017.html>, 15/02/2018
- Гаћиновић Радослав, „Институционални оквири политичке доминације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2017.
- Јевтовић Зоран и Арацки Зоран, „Политичко комуницирање у дневној штампи Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.
- Милашиновић Срђан и Јевтовић Зоран, „Лажне вести на друштвеним мрежама као чиниоци кризних ситуација“, међународни тематски зборник са скупа *Глобализација и глокализација* [уредили и приредили Шуваковић, Урош и Марковић-Савић, Оливера], Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво: Институт за политичке студије, 2017, стр. 497-510.
- Милетић Мирко „Нови медиј(и) и лингвистичко-семантичке недоумице“, *Култура полиса*, Култура Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. XII, бр. 28.
- Милутиновић Ирина, „Један проблем медијске политике: саморегулација као изазов новинарске професије на мрежи“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2016.
- Републички завод за статистику, *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2017 – домаћинства, појединици предузећа*, Београд, 2017, Интернет, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=206>, 15/02/2018
- Ситарски Милан, „Модели употребе интернета у јавној сфери Србије“, Интернет и јавна сфера у Србији, Београдска отворена школа, Београд, 2007, стр. 30-89; Интернет, <http://www.google.ba/url?sa=t&rct=j>

&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.bos.rs%2Fcepit%2Fmaterijali%2FInternet%2520i%2520javna%2520sfera%2520u%2520Srbiji.pdf&ei=QtrWUNCoNdCM4gSp4YHIBA&usg=AFQjCNFNiM8GQJ_NaKJ1B_pslcb6CHKaqw&sig2=bKPRGNhxul7YALvWov7vOw , 11/02/2018.

Чернов Александар, *Трагање за културним идентитетом – фактор медија*, Прометеј, Београд, 2007.

Bowman Shayne and Willis, Chris, *We Media - How audiences are shaping the future of news and information*, The Media Center at The American Press Institute, Reston, Va., 2003, Internet, <http://www.hypergene.net/wemedia/weblog.php> , 03/02/2018

Debre Režis, *Uvod u mediologiju*, Clio, Beograd, 2000.

Deloitte, истраживање, „Trendovi u oblasti tehnologija, medija i telekomunikacija“, Internet, <http://rs.n1info.com/a355365/Sci-Tech/Istrazivanje-Do-kraja-2023.-vise-od-90-odsto-odraslih-imace-smartfon.html> , 18/02/2018

Easton David, *The Development of Political Science: A Comparative Survey*, (Ed. with J. Gunnell, and L. Graziano), Routledge, New York, 1991.

Grunig James E., *Paradigms of global public relations in an age of digitalisation*, *PRism*, 6 (2), 2009, 1-18, Internet, http://praxis.massey.ac.nz/prism-online_journ.html, 28/01/2018

Horton Forest, *Information literacy vs. computer literacy*, Bulletin of the American Society for Information Science, Vol. 9, No. 4 (April), 1983.

Kamps Klaus, „Internet i politika“, u priručniku *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß i Miroljub Radojković), Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2011, str. 277-327.

Kellner Douglas, „Habermas, the Public Sphere and Democracy; A Critical Intervention“, *Perspectives on Habermas* (Hahn, Levis E). Open Court Publishing, SAD, Illinois, 2000, pp. 259-287; Internet, http://books.google.ba/books?id=aQmf9nNzJS4C&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 03/02/2018

Kietzmann Jan H., Hermkens Kristopher, McCarthy Ian and Silvestre Bruno S., „Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media“, *Business Horizons*, Kelley School of Business, Indiana University, Vol. 54 (3), 2011.

Mondo, *Društvene mreže: Srbi prvi u regionu, 7. u Evropi*, Internet, <http://mondo.rs/a750530/Mob-IT/Vesti/Srbija-najveci-korisnik-drustvenih-mreza-u-regionu-a-sedmi-u-Evropi.html>, 11/02/2018

Nelson Mark, „We Have the Information You Want, But Getting It Will Cost You: Being held Hostage by Information Overload“. *Crossroads*. The ACM Student Magazine, New York, Volume 1 Issue 1, Pages 11-15, September 1994; <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=197183&dl=ACM&coll=DL#URLTOKEN#> , 25/01/2018

Rainie Lee, *The Changing Digital Landscape: State of the news media 2015*, Internet, <http://www.slideshare.net/PewInternet/the-changing-digital-landscape-where-things-are-heading>, 18/01/2018

Schramm Wilbur, *The story of human communication: Cave painting to microchip*, Harper&Row, NewYork, 1988.

Schulz Winfried, „Mediji u izornoj kampanji“ u priručniku *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß i Miroljub Radojković), Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2011, str. 85-159.

Wurman Richard Saul, *Information Anexity*, Doubleday, New York, 1989.

Zerfaß Ansgar i Oliver von Oehsen, Henrik, „Menadžment komunikacija u politici: osnove, procesi i dimenzije“ u priručniku *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß i Miroljub Radojković), Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2011, str. 11-27.

Zoran B. Jevtovic
Momcilo D. Cebalovic

POLITICAL COMMUNICATION AND NEW PR STRATEGIES ON SOCIAL NETWORKS IN SERBIA

Resume

The rapid growth of global media channels, information, and public communication instruments provided by the internet, transformed the nature and content of political communication, bringing simple citizens closer to the processes of identification and creation of images about the reality in which they exist. The authors use the assumption that due to social networks there is a growing number of actors in our country who become visible in public space by articulating ideas and problems, and that the rigid state apparatus faced with the possibilities of new technologies gradually loses a part of monopoly that was hidden in hierarchically controlled traditional media. The research shows how the internet effected Copernican changes to the framework of imposed topics and media discourse, so that the majority of political parties and their leaders use the social networks as a political platform to promote their ideas and current responses. The results also show how the increase of the number of connections and users increases the impact of political marketing and PR campaigns, and that dynamic, intensive and emotional performances increasingly lead towards politically incorrect speech and confrontation with ideological opponents. New communication strategies aim at gaining publicity and permanent generation of communication power, which means that the political will from state institutions and establishments is partly being relocated into the digital corridors of narrative symbolic support as well.

Keywords: politics, power, communication, PR, social networks, communication strategies.

Весна Миленковић

Висока школа за комуникације, Београд

МЕЂУНАРОДНО/ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ У ЕСТЕТИЗОВАНОЈ СТВАРНОСТИ – ПРОПАГАНДА ИЛИ ГЛОБАЛНО РАЗУМЕВАЊЕ

Сажетак

Освајање светског тржишта постало је основни циљ медијских олигарха који се не залажу за демократизацију и интеграцију, већ својим програмима у оквиру процеса културног империјализма промовишу културе развијених земаља. У глобалном окружењу постмодерни медији истовремено постају актери, креатори и дистрибутери догађаја промовишући изглед, а не садржај и значење поруке коју преносе. Глобално комуницирање изменило је парадигму простор/времена, а нестанком саосећања и интересовања публике из 'центра' за догађаје на 'периферији', дошло је до стварања осећаја 'безбедног' посматрања вести ван зоне опасности и одсуства емпатије. За разлику од традиционалног поимања стварности, естетски привид односно новопроизведена медијска реалност збуњујуће делује на публику која више не може да оцени шта је фикција, а шта стварност, шта је истина, а шта манипулација. Рад има за циљ да коришћењем дескриптивне и компаративне методе укаже на сличности и разлике између међународног и глобалног комуницирања у естетизованој, медијски произведеној стварности са посебним освртом на утицај пропаганде и значај идеје глобалног разумевања које долази у средиште интересовања са развојем глобалне јавне сфере. Закључује се да постоје озбиљне препреке разумевању у виртуелном простору у освајању глобалног публицитета, развијању дијалога и плурализма, јер насупрот идеји о разумевању и толеранцији, на Интернету је присутна манипулација, пропаганда, језик мржње, националистички дискурс, цензура.

Кључне речи: глобално комуницирање, пропаганда, разумевање, медијска реалност, манипулација, естетски привид.

1. УВОД

Посматрана као променљиви економски, културни и политички процес, глобализација се препознаје по концентрацији власништва, комерцијализацији медија, по медијској инфраструктури, а њени утицаји видљиви су и у области слободе информисања. Посматрана као мултидимензионални феномен карактеристичан по модерном и постмодерном, глобалном и локалном, старом и новом, глобализација у савременој епохи бележи значајне новине као што су брзина и обиље информација, згушњавање времена и простора, нови облици масовних комуникација, дигитализација, повећан обим финансијских трансакција и интегрисање светског тржишта³³. На глобалном тржишту, велики медијски системи сталним укрупњавањем публике у оквиру медијске сфере своју агенду усмериле су ка светским темама сходно интересима крупног капитала поставши део глобалне тржишне економије, у којој су оглашивачи постали и уредници медија којима је једини циљ профит, при чему информације користе у манипулативне сврхе. „Потрошачки аудиторијум има право на „слободан избор“ само у оквиру понуде коју сервирају господари тржишта“.³⁴ Поље њиховог интересовања подразумева, осим медијског бизниса и све остале профитабилне облике индустрије забаве и телекомуникација.

Захваљујући информационим и комуникационим технологијама свет је повезан на глобалном нивоу, па је тако двадесетчетворочасовни програм глобалних медија омогућио преносе вести уживо односно емитовање вести о важним догађајима у реалном времену. Ова истовременост догађаја и извештавања, осим што је довела до многобројних промена на економском и политичком плану, утицала је и на брзину извештавања, повећање броја информација које публика добија путем глобалних медија као и на убрзање живота људи у информатичком друштву. У позитивне ефекте глобализације може се уврстити и преливање информација ван државних граница, ширење популарне културе и основних вредности демократског друштва, размена културних садржаја између региона, неутралисање тенденција централизације, побољшање разумевања међу људима, несметан проток капитала, робе, идеја, радне снаге. Ос-

33 Даглас Келнер, „Глобализација и постмодерни заокрет“, у: *Глобализација – мит или стварност*, социолошка хрестоматија (приредио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 69.

34 Едвард Херман и Роберт Мекчесни, *Глобални медији*, Клио, Београд, 2004, стр. 281.

вајање светског тржишта постао је основни циљ медијских олигарха који се не залажу за демократизацију и интеграцију, већ својим програмима у оквиру процеса културног империјализма промовишу културе развијених земаља. Ти монополисти на глобалном тржишту заговорници су наметања доминантних медијских садржаја сиромашним земљама које тако уместо да упознају нове културе губе свој културни идентитет.

У условима када процес глобализације обухвата и културну димензију глобалног друштва, од образовања, мишљења, понашања, до деловања у оквиру националних културних стратегија, улогу преносиоца културних активности и креатора друштвене стварности обављају глобални медији уместо традиционалних образовних институција.³⁵ Транснационалне медијске компаније настале конвергенцијом телекомуникација, медија и компјутерске индустрије поделиле су глобално медијско тржиште и специјализовале се за поједине врсте програма; тако је, на пример, синоним за информативу постао *CNN International*, компанија *Disney* препознатљива је по забавном и спортском програму, а *MTV* у саставу компаније *Viacom International* по музичком програму.³⁶ Концентрисана моћ глобалних медијских олигопола који у свом власништву осим телевизијских програма имају филмску и музичку продукцију, часописе, новине, веб сајтове, подразумева монопол над информацијама, па је лако закључити да је манипулација јавности свакодневица у којој се селектоване информације интерпретирају према интересима бизниса и политике, у којој се пласирају сензационалистичке информације и дезинформације, у којој се скреће пажња са важних вести на небитне информације у оквиру информативног (*infotainment*) програма, што указује на медијску стратегију по којој је поље информативе прerasло у свет забаве.

2. ДОЖИВЉАЈ МЕДИЈСКЕ РЕАЛНОСТИ

Процес глобализације у оквиру масовног комуницирања условио је многобројне промене најпре у функционисању медијске индустрије која је имала разрађен модел стицања профита путем оглашавања, а затим и на технолошком плану у смислу појаве партиципативног новинарства насупрот новинарима

35 Едвард Херман и Роберт Мекчесни, *Глобални медији*, Клио, Београд, 2004, стр. 8.
36 Исто, стр. 120-121.

повезаним у редакције који су до тада били привилеговани као једини произвођачи информација. Иако више нису искључиви преносиоци демократске комуникације, постављајући публику/интернет кориснике у активну позицију у новом комуникативном простор/времену, медији у оквиру транснационалних компанија шире поруке о пожељном, медијски обликованом животном стилу. Нови виртуелни модел комуницирања³⁷ који се наслања на традиционални концепт културе, обичаја, идентитета, основних друштвених вредности, мишљења и понашања настао је под утицајем друштвених медија у складу са повољностима интеракције и мултимедија. Од времена експанзије телевизије, па све до данас, медији не представљају само простор за информисање и забаву, већ формирају виртуелну визију која „истискује визију реалног света“.³⁸ За феномен виртуелне реалности Вирилио (*Paul Virilio*) користи термин „метафизички двојник“ што означава стварност која потиче из сфере привида. Доживљај реалности у свету масовних и нових медија карактерише друштво спектакла и естетизација стварности у којој медији производе доживљаје комбинујући реалност и фантазију, преплићући стварност са виртуелном културом. За разлику од традиционалног поимања стварности, тај естетски привид односно новопроизведена медијска реалност збуњујуће делује на публику која више не може да оцени шта је фикција, а шта стварност, шта је истина а шта манипулација. Крећући се између стварности и виртуелног света, под утицајем медија публика се нашла у новој стварности означеној као надстварно коју је могуће репродуковати у недоглед. Трансформацијом догађаја из реалног света у симулакрум, нестаје веза између те реалности и њене репрезентације, а свет постаје хиперреалан³⁹. Бодријар (*Jean Baudrillard*) сматра да медији у потрошачком друштву, у ери симулације и естетског привида, представљају сам догађај што значи да истина коју они презентују путем својих програма постаје, у ствари, манипулативна истина тог медијског садржаја.

Уједињујући културу и технологију медијска култура постаје најпрофитабилнији економски фактор на глобалном тржишту.⁴⁰ У медијатизованом друштву спектакла и света забаве, захваљујући развоју нових технологија, формиран је својеврсни

37 Мирољуб Радојковић и Мирко Милетић, *Комуницирање, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, 2008, стр. 160.

38 Пол Вирилио, *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000, стр. 20.

39 Жан Бодријар, *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991, стр. 10.

40 Даглас Келнер, *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004, стр. 6.

медијски простор који промовише спектакл, интерпретацију догађаја, а не сам догађај. Информисање прелази у сферу забаве, извештавање престаје да тежи истини и објективности као основним стандардима новинарства, а сензационализам постаје основна смерница у обликовању информација. Постмодерни медији у глобалном окружењу истовремено постају актери, креатори и дистрибутери догађаја промовишући изглед, а не садржај и значење поруке коју преносе. Емитујући слике и призоре догађаја, медијска култура намеће публици одређене моделе понашања⁴¹, помера се праг издржљивости и саосећања, у игри и забави губе се моралне дилеме, свет постаје доступан, а моћ слике нуди привид приказивања истине, јер се свет посматра посредовано, а чини се да се догађаји прате „властитим очима“. Да би скренули пажњу публике са животних проблема, медији се служе стратегијом провокације која као средства медијске производње користи скандал и шок и тако замагљујући стварност директно утичу на формирање ставова, мишљења и понашања људи. „Потрошачка култура има заслепљујући асортиман роба и услуга које наводе појединца да учествује у систему потрошачког задовољства“⁴². У друштву у коме владају тржиште и медијски спектакл, тешко се достиже идеал истине и дијалога. Између силе и манипулације у придобијању пристанка грађана за отпочињање одређених активности унутар политичког система, либерални капитализам бира манипулацију, јер конфликт у друштву дестабилизује демократију и не доноси задовољење интереса центара моћи.

Спиновање јавног мњења посредством медија постало је незаобилазан део политичког процеса за добијање сагласности. Недостатак објективног информисања, отежан приступ информацијама, таблоидизација медија, стална тежња ка подизању тиража, гледаности, посећености зарад што већих профита, карактерише медијску сцену као булеварску у којој се при одабиру садржаја медијске културе не размишља о квалитету. Комерцијализација програма и медијски садржаји ниског културног нивоа налазе се насупрот извештавању које подразумева свакодневно праћење најважнијих друштвених проблема, иницирање важних тема, подизање угледа у јавности, као и рад на саморегулацији⁴³. Иако развој друштвених медија омогућава

41 Исто, стр. 182.

42 Даглас Келнер, *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004, стр. 8.

43 Алвин Деј, *Етика у медијима – Примери и контроверзе*, Медија центар и Плус, Београд, 2004, стр. 67.

приступ медијима, доступност неограниченог броја информација и интерактивност, дијалог у оквиру јавне расправе изостаје и своди се на критизерство и дебатоване, а вређање у јавном дискурсу, језик мржње представља се као изношење сопственог мишљења. Медијски произведен, дијалог као комуникациони облик који афирмише толеранцију и разумевање у процесу посредовања стварности добија манипулативни облик, што води ка истицању разлика, а не ка решавању проблема. Конверзација коју симулирају масовни медији, уствари, подразумева медије без дијалога и културе дискутовања. Иако у новом комуникационом простору *on line* медија место и улогу дијалога заузима интеракција, ни она није успела да задовољи стандарде истине и дијалога, па је и сама постала привид. Док су у свету традиционалних медија улога дијалога и значај дискутовања зависили од медијски посредоване стварности, у време мултимедијалне комуникације, интеракција је изгубила много од своје друштвености, јер је постала технички посредована интерпретација реалности. Концепт заједништва насупрот непомирљивом супарништву, захваљујући „цивилизацији слике“, свету снова, „супермаркет културе“⁴⁴ „забаве и заводљивих естетских садржаја креће се од правог дијалога односно интеракције која почива на истини до њеног привида медијски односно технички произведеног. Крајњи резултат је политизација дијалога као разговора без аргументације који постаје место будућих сукоба, јер фаворизује, пре свега, политичку моћ, а интеракција постаје привид дијалога, односно „техничким путем генерисани конструкт“⁴⁵ који производи и пласира илузију.

Садржаји медијске културе у постмодерни забавног су карактера на високо репродуктивном нивоу, општих тема, најчешће на енглеском језику, ниског културног нивоа који припадају поп култури и намењени су глобалној, масовној публици. Глобализација масовних медија и културних институција омогућила је фаворизовање снажнијих култура, што подразумева медијски/културни империјализам, јер је већина медијских садржаја страног порекла и то углавном из свега неколико развијених западних земаља. Глобално комуницирање изменило је парадигму простор/времена, а нестанком саосећања и ин-

44 Жан Бодријар, *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991, стр. 79 и Маја Вукадиновић, *Звезде супермаркет културе – медијска слава у потрошачком друштву*, Клио, Београд, 2013, стр. 12.

45 Дивна Вуксановић, „Филозофија медија: постмодерни медији – дијалог у ери интерактивности“, *Медијски дијалози, часопис за истраживање медија и друштва*, Подгорица, бр. 10 (27-28)/2017, стр. 31.

тересовања публике из „центра“ за догађаје на „периферији“, дошло је до одсуства емпатије и стварања осећаја „безбедног“ посматрања вести ван зоне опасности. Транснационално извештавање подразумева стварање новог, ширег простора изван националних граница у коме се најчешће користе кратке тзв. авантуристичке вести без сажаљења (нпр. временске непогоде далеко од Европе), ванредне вести које укључују патњу са сажаљењем (егзодус миграната) и вести усхићења које се најчешће односе на извештавање о терористичким нападима и то на начин приказивања патње као спектакла. Медији су ти који својим сликама и наративом, начином интерпретације догађаја као и осталим мултимедијалним елементима утичу на публику да донесе очекиване закључке. Под утицајем тржишних интереса и глобалних промена, медији у оквиру манипулативног информисања све више описују, уместо да анализирају и критички промишљају. И сама организација медијске производње указује на манипулативно уместо на друштвено креирање реалности.

3. МЕЂУНАРОДНО VS. ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ

Отпочињањем процеса глобализације, са развојем нових технологија, под утицајем друштвених медија, међународно комуницирање из класичног облика трансформисало се у нову форму, у глобално комуницирање које осим држава, друштвених, националних и наднационалних структура, као субјекте комуницирања подразумева и појединце, грађане.⁴⁶ Иако се очекивало, нови медији нису успели да избалансирају комуникационе разлике између субјеката међународне заједнице (тзв. дигитални јаз), између малобројних доминантних земаља које имају монопол над информацијама и држава у развоју које с правом очекују структурне промене на глобалном нивоу. Појавом *Web*-а 2.0 дошло је до развоја глобалног комуницирања које карактерише повећање броја комуникатора, ограничавање улоге и моћи државе, изградња космополитског идентитета и демократије и преливање информација ван граница националних држава.

Међународно комуницирање не своди се само на масмедјску размену информација, већ подразумева и различите облике комуникационе праксе прекограничног, трансграничног или глобалног домета. Као елементи овог процеса у просторној

46 Милољуб Радојковић, Бранимир Стојковић и Александар Врањеш, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 140.

и временској димензији појављују се комуникациони актери, медији који својим активностима превазилазе државне границе, градећи односе у оквиру међународног комуникационог простора у складу са професионалним и правним нормама и међудржавним споразумима. Медијски посредовано међународно комуницирање које подразумева интеракцију између различитих друштава, држава или нација назива се прекогранично комуницирање (*transborder communication*) и разликује се од глобалног које се одвија између међународних владиних и невладиних организација или између транснационалних корпорација изван територија националних држава, посредством савремених информационо-комуникационих технологија.⁴⁷ Различита теоријска становишта о глобализацији која поспешује нестајање националних држава⁴⁸ крећу се од аутора заговорника глобалних промена који сматрају да су информационо-комуникационе технологије (ИКТ) заслужне за ширење разумевања и поштовања међу народима, преко мишљења о глобализацији као процесу који није у стању да оствари космополитске идеале грађана, затим мишљења оних који заговарају тезу о расту регионалних блокова и важне улоге националних држава у њима, до закључака који глобализацијске процесе повезују са јачањем националних тежњи и идентитета. Иако је Интернет као глобални медиј изневерио очекивања оних који су сматрали да је демократичан, бесплатан и сасвим слободан, интернет корисници га и даље посматрају као простор у коме се на равноправним основама окупљају саговорници, аргументовано расправљајући и размењујући мишљења и искуства што као резултат има константан развој друштва у целини.

Преображај међународног у глобално комуницирање, настао захваљујући успону технологије, променио је начин комуницирања умрежених корисника и увео их у интерактивни, мултимедијални виртуелни свет у коме је убрзан проток великог броја информација које су доступне глобалној публици. Тако је процес конвергенције међународног комуницирања и ИК технологија омогућио појединцима да изађу из оквира националних држава, да партиципирају у демократској комуникацији и постану субјекти глобалног комуницирања, да у зависности од индивидуалних способности, нивоа медијске писмености, мотивације и начина претраживања могу по слојевитој структури

47 Исто, стр. 142.

48 Јелена Ђорђевић, *Пост култура: увод у студије културе*, Клио, Београд, 2009, стр. 337.

Интернета да истражују по површини или уроњени „у бесконачни океан информација“⁴⁹ у чијим се дубинама налазе информације које иначе нису доступне. Иако је и даље велики број припадника масовне публике који само посматрају догађања, односно, у најбољем случају, само лајкују садржаје и приказе, може се рећи да, генерално, публика више не мора да буде пасивни посматрач, већ самостално или у оквиру виртуелних заједница може обављати улоге пошилаоца, коректора, коментатора, креатора или примаоца информација. Мрежни активисти, медијски образовани, преносе идеје, повезују и организују интернет заједнице око фокусиране теме, утичу на профилисање медијских садржаја, али и на припрему акција у смислу отпора припадника виртуелних заједница, који могу прерасти и у низ активности грађана у реалном простору. Преузевши улогу која је раније припадала новинарима, активни појединци у оквиру грађанског новинарства, концепта у коме масмедијска публика активно учествује у прикупљању, извештавању и критичком промишљању вести, оглашавају се коментарима и мултимедијалним прилозима, делећи са новинарима њихову некада ексклузивну улогу „чувара информација“.

Предности нових медија користе и новинари укључени у институционализоване комуникационе центре, негујући контакте у оквиру своје веб заједнице, преузимајући улогу мултимедијалног „сторителера“ (*storyteller*) који обликује и презентује медијске садржаје у различитим форматима. Док Кин (*John Keane*) о слободним медијима говори као о борцима за грађанска права⁵⁰, Мекгил (*Douglas Mc Gill*) сматра да су медији ‘пропагандне машине’ које промовишу одређене политичке поруке; због тога треба дати подршку партиципативном новинарству које служи интересима грађана и очувању демократске праксе⁵¹. Користећи нове технологије и сопствену креативност, грађани су постали субјекти глобалног комуницирања, намећући приоритет у решавању важних друштвених тема и иницирајући покретање дијалога ради изналажења најбољег решења. Трећа генерација веба, тзв. семантички веб, уз помоћ вештачке интелигенције поспешује комуникацију корисника са рачунарима, „захваљујући базама података светског знања Веб 3.0 унапред

49 Дивна Вуксановић, „Како је могућа револуција у ери медијске глобализације“, *Култура полиса*, Култура-Полис, Нови Сад и Институт за европске студије, Београд, бр. 9 (17)/2012, стр. 85.

50 Џон Кин, *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд, 1995, стр. 29-30.

51 Douglas McGill, *The Largetmouth – Citizen Journalism Manual*, 2007, <http://www.mcgillreport.org/largetmouth.htm>, 20. 3. 2018.

ће претпоставити резултате постављених упита⁵², а виртуелни асистенти и ботови на услузи су интернет корисницима у оквиру глобалног комуницирања.

4. ГЛОБАЛНА МРЕЖА – РАЗУМЕВАЊЕ И/ИЛИ ПРОПАГАНДА

Као убеђивање јавности у исправност одређених идеја, као навођење на одређено размишљање и поспешивање активности публике у том смислу, пропаганда се користи у свакодневној политици, маркетингу и односима с јавношћу на глобалном и локалном нивоу. Наметање емоционалних, а не рационалних реакција и решења представља основни вид пропагандног завођења. Путем глобалних медијских мрежа, кроз екранизоване спектакле послушним корисницима презентирају се медијатизовани снови који се у оквиру пропагандног деловања селекују, обликују и дизајнирају. Друштвени медији надгледају, контролишу, интерпретирају и производе стварност, одлучују о томе чије идеје, мишљења и аргументи заслужују да постану друштвено видљиви прилагођавајући информације, друштвене вредности и моралне норме у оквиру пожељних стилова живота и променљивих идентитета⁵³. Од културе реторике, преко дијалога у традиционалним медијима, до монологизованог дијалога и интеракције као привида дијалога у друштвеним медијима, од учествовања грађана у јавном животу и изградње демократског друштва до све ређе појаве критичког промишљања, персуазивно завођење транснационалних медијских корпорација (нпр. *News Corporation* Руперта Мардока /*Rupert Murdoch*/, *Тajм Ворнер* /*Time Warner*/ и *CNN* или корпорација Вајаком /*Viacom*/, *TCI Corporation* као провајдер кабловског телевизијског система или европски *Bertelsmann*)⁵⁴ реалност замењује естетизованим представама, па публика „не запажа превару мислећи да мисли, верујући да види, убеђена да чује“⁵⁵ док се истина изгубила у персуазивно-пропагандним стратегијама. Пропагандна делат-

52 Мирољуб Радојковић, Бранимир Стојковић и Александар Врањеш, *Међународноко мунцирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 155.

53 Зоран Јевтовић, „Привиди плурализма у глобалним масмедијским пећинама“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, бр. 124/2009, стр. 126.

54 Едвард Херман и Роберт Мекчесни, *Глобални медији*, Клио, Београд, 2004, стр. 106-133.

55 Зоран Јевтовић, „Привиди плурализма у глобалним масмедијским пећинама“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, бр.124/2009, стр. 135.

ност бави се преношењем информација из једне државе у област глобалног окружења да би оснажила своје позиције у међународној заједници, да би стекла нове следбенике или дискредитовала противнике. Иако се о овом процесу може говорити и у позитивном смислу као о преношењу порука ради бољег разумевања народа, пропаганда најчешће има негативну конотацију и повезана је са намерним изазивањем непријатељстава. За разлику од периода „хладног рата“ када се често „звечкало оружјем“ нови миленијум се, услед великих ризика од отпочињања ратних дејстава, одлучио за културну дипломатију која информације користи као средства спољне политике. Пропагандно деловање повезано је са војним, политичким, економским капацитетима држава у оквиру међународних односа. Са дигиталним умрежавањем света, нови субјекти међународног/глобалног комуницирања постали су појединци, па су државе изгубиле искључиво право вођења међународне пропаганде што подразумева активност грађана у промовисању као и демистификовању државних ставова и пропагандних информација⁵⁶.

Развој комуникационих технологија условио је и појачано дејство пропаганде у међународном комуницирању, јер се средства комуникације користе, с једне стране, у свакодневном информисању медијске публике о реалности тренутка, а с друге стране, у персуазивном деловању. Пропаганда представља процес стварања и обликовања догађаја ради сталног утицаја на јавност, у тежњи да она измени однос према некој идеји, личности, подухвату или ради убеђивања грађана да су одређени садржаји корисни, исправни и потребни људима. Упућујући поруке онима са слабијим ставовима о одређеној појави, пропагандиста тежи да усмери понашање публике ради постизања очекиваних резултата односно ради промене понашања људи, што доводи до потчињавања њиховог система вредности. Пропагандна активност подразумева деловање на ставове који се „могу провоцирати, доводити у сумњу, нудити алтернативе, наметати“⁵⁷ што се постиже пропагандним или маркетиншким деловањем, индоктринацијом или активностима индустрије забаве. У медијатизованом потрошачком друштву ова софистицирана стратегија уз помоћ медија утиче на свест и емоције људи, третирајући их као робу на тржишту која има своју употребну вредност. Иниција-

56 Милољуб Радојковић, Бранимир Стојковић и Александар Врањеш, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 70.

57 Зоран Јевтовић, *Јавно мњење и политика*, Академија лепих уметности и Центар за савремену журналистику, Београд, 2003, стр. 117.

тиму избора и селектовања информација публика је препустила Интернету који је у почетку мењао свет, а данас је на снази обрнут процес у коме свет почиње да утиче на глобалну Мрежу.⁵⁸ Процес глобализације и развој нових технологија иницирали су и развој дигиталне/*cyber* културе коју често поистовећују са глобалном културом иако се она мора посматрати у контексту нових искустава која се стичу у виртуелном свету, а затим се преносе у реални. Концепт *cyber* културе настаје посредством глобалног комуницирања и представља културну активност у интернет простору у коме се „производе идеје, тумачења, вредности, утицаји, укуси“⁵⁹. По Гировом (*Charlie Gere*) мишљењу, дигитална култура која подразумева утицај нових технологија, авангардне уметничке праксе, критичке теорије, панка и контракултурног дејства⁶⁰ видно утиче на повезивање људи у виртуелном простору, на њихов осећај заједништва и активизма.

Док једни говоре о Интернету који учествује у пропагандном деловању, други истичу његову улогу у дружењу које се из реалног прелива у виртуелни свет на друштвеним мрежама. Са развојем глобалне јавне сфере, у средиште интересовања поставља се идеја о глобалном разумевању. У свету глобалног цивилног друштва у коме влада информисаност, толеранција и космополитизам, у коме нема државне цензуре медија овај концепт предвиђа успон „децентрализованих интернет мрежа“ које повезују људе у читавом свету и формирају међународну јавну сферу за дијалоге и дебате које ће се одвијати у складу са транснационалном етиком уз поштовање глобалних јавних норми⁶¹. Овај концепт подржава и Кин (*John Keane*) сагледавајући га као хумано друштво, невладин сектор међусобно повезаних друштвено-економских институција⁶². Да слика није сасвим идилична указују и многобројни разлози који утичу негативно на улогу Интернета са становишта глобалног разумевања. Различити приступи ограничењима крећу се од промишљања о неједнакости партиципирања у глобалном дијалогу, од језичких

58 Gert Lovink, *Networks Without a Cause – A Critique of Social Media*, Polity Press, Cambridge, 2011. и Николас Негропонт, *Бити дигиталан*, Клио, Београд, 1998.

59 Мирољуб Радојковић, Бранимир Стојковић и Александар Врањеш, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 160.

60 Чарли Гир, *Дигитална култура*, Клио, Београд, 2011, стр. 19.

61 Nancy Fraser, "Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in Post-Westphalian World", in: *Theory, Culture and Society*, 24 (4), 7-30, 2007, pp 18.

62 John Keane, *Global Civil Society?*, Cambridge, Cambridge University Press, New York, 2003, pp. 8.

барјера, затим од доступности екстремистичким групацијама које злоупотребавају слободу информисања, преко негирања развоја космополитизма на Мрежи, улоге државе у регулисању интернет комуникације, до великих разлика у условима за рад, имовинском стању, знању, вештинама и познавању језика унутар држава.⁶³ Све су то озбиљне препреке разумевању у виртуелном простору, освајању глобалног публицитета, развијању дијалога и плурализма.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Почетак новог века карактеристичног по владавини медија означио је нову епоху у оквиру глобалних информационих токова која се сасвим другачије односи према истини потискујући је у тежњи да је сасвим укине. Томе иде у прилог манипулативни карактер информација, скретање информативе на забавни колосек, незаинтересованост публике која је затрпана информацијама, немогућност аналитичког промишљања садржаја услед недостатка медијског образовања. Захваљујући глобалној мрежи и мобилним комуникацијским уређајима који су увек на дохват руке, глобална публика, има двадесетчетворочасовну доступност. Тако умрежена и повезана, културолошки, социјално, психолошки, географски различита, публика градећи интернет заједнице несметано прима поруке које се односе на глобалне догађаје и прихвата их не размишљајући о њиховој истинитости. Моћне светске корпорације манипулацијом вести формирају глобалне ставове јавности, захваљујући својој монополистичкој улози на светском тржишту информација.

Глобални медији омогућавају *on line* укљученост, приступ и брзину добијања информација, медијских и културних садржаја, свесних и подсвесних, негативних и позитивних утицаја, па је неопходно мултидисциплинарно проучавати глобалне медије и откривати њихове нежељене ефекте, али и поспешивати активности помоћу нових технологија и глобалне повезаности људи ради решавања кључних питања и сукоба на глобалном нивоу.

Дакле, ако се компарирају сличности и разлике између међународног и глобалног комуницирања у естетизованој, медијски произведеној стварности са посебним освртом на утицај пропаганде и значај идеје глобалног разумевања које долази у

63 Миролуб Радојковић, Бранимир Стојковић и Александар Врањеш, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 163-166.

средиште интересовања са развојем глобалне јавне сфере, може се закључити да постоје озбиљне препреке разумевању на глобалној Мрежи у освајању глобалног публицитета, развијању дијалога и плурализма; јер насупрот идеји о разумевању и толеранцији, на Интернету је присутна и манипулација, пропаганда, језик мржње, националистички дискурс, цензура. Међутим, иако се корпоративно извештавање служи манипулацијом вести, формирајући глобалне ставове јавности, осим неоспорне појаве ограничења улоге глобалног комуницирања са појединцима као новим субјектима комуницирања, постоје и предности које се нуде интернет корисницима у сфери тржишне интеграције, глобализације забаве, брзог и лаког преноса идеја, култура и радне снаге, као и у области миграције и туризма.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодријар Жан, *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991.
- Вирилио Пол, *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000.
- Вукадиновић Маја, *Звезде супермаркет културе – медијска слава у потрошачком друштву*, Клио, Београд, 2013.
- Вуксановић Дивна, „Како је могућа револуција у ери медијске глобализације“, *Култура полиса*, Култура-Полис, Нови Сад и Институт за европске студије, Београд, бр. 9 (17)/2012, 75-88.
- Вуксановић Дивна, „Филозофија медија: постмодерни медији – дијалог у ери интерактивности“, *Медијски дијалози, часопис за истраживање медија и друштва*, Подгорица, бр. 10 (27-28)/2017, 25-34.
- Гир Чарли, *Дигитална култура*, Клио, Београд, 2011.
- Даглас Келнер, „Глобализација и постмодерни заокрет“, у: *Глобализација – Мит или стварност*, социолошка хрестоматија (приредио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, 61-70.
- Деј Луис Алвин, *Етика у медијима – Примери и контроверзе*, Медија центар и Плус, Београд, 2004.
- Ђорђевић Јелена, *Посткултура: увод у студије културе*, Клио, Београд, 2009.
- Јевтовић Зоран, *Јавно мишљење и политика*, Академија лепих уметности и Центар за савремену журналистику, Београд, 2003.
- Јевтовић Зоран, „Привиди плурализма у глобалним масмедијским пећинама“, *Култура*, Завод за проучавање културног развоја, Београд, бр. 124/2009, 125-142.
- Келнер Даглас, *Медијска култура*, Клио, Београд, 2004.
- Кин Џон, *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд, 1995.
- Негропонте, Николас, *Бити дигиталан*, Клио, Београд, 1998.

- Радојковић Мирољуб и Милетић, Мирко, *Комуницирање, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, 2008.
- Радојковић Мирољуб, Стојковић Бранимир и Врањеш Александар, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015.
- Херман Едвард и Мекчесни Роберт, *Глобални медији*, Клио, Београд, 2004.
- Fraser Nancy, "Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in Post-Westphalian World", in: *Theory, Culture and Society*, 24 (4), 7-30, 2007.
- Lovink Gert, *Networks Without a Cause – A Critique of Social Media*, Polity Press, Cambridge, 2011.
- Mc Gill Douglac, *The Largemouth – Citizen Journalism Manual*, 2007, <http://www.mcgillreport.org/largemouth.htm>, 20. 3. 2018.
- Keane John, *Global Civil Society?*, Cambridge, Cambridge University Press, New York, 2003.

Vesna Milenkovic

INTERNATIONAL/GLOBAL COMMUNICATION IN AESTHETIZED REALITY – PROPAGANDA OR GLOBAL UNDERSTANDING

Resume

Conquering the world market has become the main goal of media oligarchy who do not advocate democratization and integration, but within the process of cultural imperialism through their program they promote cultures of developed countries. In a global environment, postmodern media simultaneously become part-takers, creators and distributors of events promoting entirely the appearance but not the content and meaning of the transmitted message. Global communication has changed the space/time paradigm, and the lack of compassion and interest of the audience from the 'center' for the events at the 'periphery' have created not only a sense of 'safe' viewing of news outside the zone of danger but also the lack of empathy. Unlike traditional perception of reality, the aesthetic illusion is newly produced media reality affects confusingly the audience which can no longer distinguish between fiction and reality, and truth and manipulation.

Transformation of international into global communication arising from the development of technology, has changed the way networked users communicate and introduced them into an interactive, multimedia virtual world that has accelerated the flow of a large number of information that is available to the global audience. Thus, the process of convergence of international communication and informative-communicational technology enabled individuals to emerge from the framework of national states, to participate in democratic communication and become subjects of global communication, and depending on their individual abilities, level of media literacy, motivation and search methods, can explore the layered structure of the Internet. The active individuals, by taking on the role that previously belonged to journalists, within the framework of civic journalism, the concept in which the mass media actively participate in collecting, reporting and critical review of news, post comments and multimedia attachments and thus share with journalists the role of "guardian of information" that once used to be the journalists' exclusive role. Benefits of new

media are also used by journalists involved in institutionalized communication centers, fostering contacts within their own web community, taking on the role of a multimedia storyteller who designs and presents media content in different formats.

The aim of the paper is to by using describing and comparative methods points out the similarities and differences between international and global communication in an aestheticized, media-produced reality, with a special emphasis on the impact of propaganda and the importance of the idea of global understanding which with the development of a global public sphere comes at the center of interest. Different approaches to the limitations of the Internet's role range from reflection on inequality of participation in global dialogue, language barriers, the availability of extremist groups abusing freedom of information, through denial of the development of cosmopolitanism on the Internet, the role of the state in regulating internet communication, to great differences in conditions for work, property condition, knowledge, skills and knowledge of languages within states. It is concluded that there are serious obstacles to understanding in the virtual space in conquering global publicity, developing dialogue and pluralism, because, contrary to the idea of understanding and tolerance, there is manipulation, propaganda, language of hatred, nationalist discourse, and censorship on the Internet. However, except for limitations, there are also advantages offered to Internet users in the sphere of market integration, globalization of entertainment, fast and easy transfer of ideas, cultures and labor, as well as in the field of migration and tourism.

Keywords: global communication, propaganda, understanding, media reality, manipulation, aesthetic illusion.

ПИТАЊЕ МАЊИНА И ИДЕНТИТЕТА

45

Момчило Суботић

РУСИНИ И УКРАЈИНЦИ У ВОЈВОДИНИ

71

Владан Станковић

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ И ЦРНОГОРСТВО –
ТРЕНУТНИ ОДНОСИ СНАГА

*Момчило Суботић**
Институт за политичке студије, Београд

РУСИНИ И УКРАЈИНЦИ У ВОЈВОДИНИ**

Сажетак

У чланку аутор расправља на тему историјске и актуелне друштвене, културне, верске и политичке позиције Русина и Украјинаца у Србији, тј. у Војводини, а у делу текста обрађује и историјат и положај поменутих мањина у Републици Хрватској и Републици Српској.

У чланку су презентована различита мишљења припадника поменутих група о томе да ли се ради о различитом или заједничком етничком пореклу, сличности језика и књижевности, те о односу према данашњој Украјини, њеном идентитету, и матичности спрам мањина које су старије од своје матице, што представља својеврстан друштвени и верски и геополитички феномен. Наиме, ради се о геополитичком пројекту Римокатоличке цркве према православном руском истоку и насилном унијаћењу њеног народа- Русина и Украјинаца, чија је „матица“ – Украјина већински остала православна.

Из поменутих теза произлази да је у раду коришћен историјски, те метод анализе и синтезе, као и компаративни метод. У раду је презентован историјски пресек насилног унијаћења православних, почев од Брестске уније (1596) године, а сличан метод примењиван је и на српском православном и историјском и етнојезичком простору. Из ове чињенице произлази друштвени и научни значај обрађиване теме. Поменути значај садржан је и у друштвеној стварности која говори о равноправном положају Русина/Украјинаца са другим мањинама и матичним српским народом у Војводини, који им омогућава свестран друштвени и национални развој.

Кључне речи: Русини, Украјинци, унијати, национална мањина, Србија, Војводина.

* Научни саветник

** Овај рад је настао као модификована верзија текста „Русини у Војводини“, који је аутор објавио у књизи *Српска Војводина и њене мањине*, ИПС, Београд, 2011, стр. 193-213.

1. ЛИТЕРАТУРА О РУСИНИМА

У последњих пола века нарочито је порасло интересовање за Русине и њихово порекло, историју, национални и културни идентитет; написани су многи чланци, прикази, књиге, зборници радова, као и докторске дисертације о овој сложеној и занимљивој теми. Аутори су најчешће војвођански Русини, затим Украјинци, како се ко од њих већ национално изјашњава, али и српски писци и историчари који су истраживали феномен Русина. Да поменемо нека од ових дела: књигу Биљње Владимира *Русини у Војводини* коју је публиковао новосадски „Дневник“ 1987. године. О бачванско-сремским Руснацима (Русинима) у Војводини и свету писао је Жирош Мирон у књизи *Бачванско-сримски Руснаци дома и у швице: 1745-2001*, у издању *Руске слово и Грчко-католичке парохије Петра и Павла* у Новом Саду 2003. године. Мирон је написао више дела о овој теми. Михајло Фејса је приредио четири зборника радова за 2006/7/8/9. годину под насловом *Русини-Руснаци-Ruthenians*. Јанко Рамач је такође написао више књига о војвођанским Русинима, а најпознатија је свакако његова докторска дисертација под насловом *Русини у Јужној Угарској (1745-1918)*. Дисертацију је бранио на Историјском факултету Ужгородског државног универзитета јуна 1995. године а диплома је нострификована априла 1996. године на Новосадском универзитету, и публикована у оквиру Фонда академика Богумила Храбака за публикавање докторских дисертација и Војвођанске академије наука у Новом Саду 2007. године. Дисертација је – како у Предговору наводи аутор – преведена са украјинског језика на русински. Нашу пажњу привукла су још два рада из поменутог зборника Михајла Фејсе за 2006. годину, а то су: чланак Орос Јаноша и Манић Душанке „Информација о русинској националној мањини у Војводини“ и рад Хорњак Михајла „Бачко-сремски Русини (порекло, начин живота, положај и права, институције и организације)“. О Русинима су, као смо навели, писали и српски аутори. Историчар Славко Гавриловић је написао неколико радова на ову тему, нама је најзначајнији чланак „Русини у Бачкој и Срему од средине XVIII до средине XIX века“, објављен у оквиру Годишњака Друштва историчара САП Војводине 1977. године. Затим рад Николе Гаћеше „Русини између два светска рата“, из истоименог Годишњака, као и два рада Зорана Милошевића, књига *Од Малоруса до Украјинаца*, у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, 2008, и чланак „Русини у Србији, прилог проучавању русинске политике у Србији“, који је објављен у часопису Политичка ревија 2009. године.

2. ОДАКЛЕ СУ ДОШЛИ РУСИНИ

Карта 1: Постојбина Русина

Извор: Википедија

Постојбина Русина је у Прикарпатској Русији, односно делу Украјине (Галиција), на граници са данашњом Пољском, Словачком, Мађарском и Румунијом. Седиште регије је град Ужгород. Најстарија имигрантска заједница настанила се у Бачкој половином 18. века. По вери су гркокатолици, а језик им је русински, кога зову руски, а „Руске слово“ недвосмислено указује на њихово руско порекло.

Михајло Фејса указује на везу њиховог имена и народа коме припадају и територије на којој су живели. „Њихово национално име Русин/Руснак (Рушњак) повезује их са источнословенском заједницом, пошто је Рус био назив територије велике средњовековне државе са центром у Кијеву. Многи називи којима су се Карпатски Русини називали, или којима су их називали: Карпато-Русин, Карпато-Рус, Угро-Русин, Рутен, Руснак, Рушњак..., сви се односе на изворну традиционалну везу са источнословенским народом Руси“.¹

Преци Русина били су православне вере. Крајем 16. века (1590), под снажном пропагандом и терором католичких језуита отпочео је процес насилног унијаћења православних свештеника и верника Подкарпатске Русије. У тим условима, православ-

¹ Михајло Фејса, Предговор, у зборнику: *Руснаци, Русини, Ruthenians 1745-2005*, приредио: др Михајло Фејса, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 7.

ни митрополит Подкарпатске Русије, Рагоза, се службено изјаснио за прикључење Православне цркве Католичкој. С обзиром на отпор православног становништва, процес ширења уније у Подкарпатској Русији трајао је дуго, све до 18. века.

Русини су се на подручје данашње Војводине населили у 18. Веку, од 1745. године. Русински етнички простори на Карпатама данас су административно подељени између Украјине, Словачке, Пољске и Румуније. Русини су насељени у неколико насеља у Бачкој – Руски Крстур, Куцура (већинско становништво) Ђурђево, Врбас, Кула и Нови Сад и Срему- Бачинци, Шид, Бикић До (већинско становништво), Беркасово, те у Петровцима и Миклушевцима, на простору данашње Републике Хрватске. Има их још, данас сасвим мали број, у Републици Српској- у Бања Луци, око Дервенте, у Прњавору. Највећа концентрација досељених Русина била је око Прњавора и Приједора у слабо насељеном крају из којег се муслиманско становништво након аустроугарске окупације БиХ иселило у Турску. На поменутих просторима има и Украјинаца.

У Србији (Војводина) Русини, као и Украјинци имају статус националне мањине. У Републици Српској Русини немају статус националне мањине, док Украјинци имају. У Хрватској и Русини и Украјинци имају мањински статус.

Табела 2: Кретање броја Русина у Војводини према различитим пописима

Година пописа	Број Русина
1948	22.077
1953	23.038
1961	24.548
1971	20.109
1981	19.305
1991	17.652
2002	15.626
2011	13.928

Извор: Републички завод за статистику, књига 9, Београд, 2004.

У Војводини је, дакле, 2011. године забележено 13.928 Русина. У Републици Српској према попису становништва 2013. године као Русини изјаснило се свега 19 лица (највише у Бања Луци -6). У Хрватској је 2001. године евидентирано 2.337 Русина, док их је 1948. године било 6.397.

Поред Русина унијата, на подручје данашње Војводине су се досељавали и православни Русини. У Великом Крстуру је 1757. године била скоро трећина домова Русина православне вероисповести.

У време досељавања Русина у данашњу Војводину територије на којима су живели припадали су аустријској империји. Након повлачења Отоманске империје са простора Бачке, Баната и Срема, 1699. године, нарочито после 1718. (Пожаревачки мир), аустријске власти су подстицале колонизацију Немаца, Мађара, Словака и Русина, како би населили јужне делове државе. Тако су Русини као гркокатолички народ (унијати) у споразуму са аустријским државним властима 1745. године населили Велики (од 1922. Руски) Крстур, а 1763. године и суседно место Куцуру, у којој су затекли српско становништво. Ово прво насељавање било је ограничено на око 2 000 русинских имиграната. Због припадности унији ови досељени Русини су били грађани слободног статуса у Хабсбуршкој монархији (Ruthenus Libertinus).

Временом се русинско становништво увећавало па је током 19. века из Крстура и Куцуре населило у Ђурђево, Кулу, Врбас, Нови Сад у Бачкој, у Шид и Сремску Митровицу у Срему, као и у Славонију на простор око Вуковара и реке Саве, као и у прекоморске земље САД и Канаду.

Већ после револуционарних 1848/49. године, а нарочито крајем 19. века, као Украјинци из Галиције, стижу у Босну и Славонију. У Бикић Долу у Срему и у Липовљанима код Старе Градишке, у Хрватској, дошло је до мешања ове две струје, али и поред осећања заједништва, оно није било изражено ни континуирано.² Сиромашнији су се, по правилу, из Бачке исељавали у Срем. „Хорњаци“ који су касније приспели из Галиције у Срем свој етним и говор прилагодили су одликама раније приспелих сународника. Са друге стране, Лемки, једна од грана русинског етноса, који су се крајем 19. века доселили у околину Нове Градишке, сачували су осећање групне припадности, како у односу на украјинску националну свест тако и у односу на русински народ.

Један од разлога исељавања Русина из Бачке у Срем био је и њихов међусобни сукоб по верској линији: сукоб гркокатоличких и православних Русина. Гркокатолички Русини сукобили су се са православнима у Крстуру, подржавала их је Калочка архиепископија а православни су имали заштиту Бачке епархије и Карловачке митрополије. На крају је Крстур ипак остао чисто русинско

2 Види: Душан Дрљача, „Прилог проучавању етничког идентитета Русина и Руса у Србији“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Зборник САНУ, уредници: Милош Мацура и Војислав Становчић, Београд, 1996, стр. 723.

гркокатоличко насеље.³ Овај сукоб тињао је све до за Другог светског рата, када су коначну победу однели гркокатолици, а православни постали део историје. Томе је допринело и школовање већег броја русинске и украјинске деце у гркокатоличкој гимназији у Риму и Гркокатолички семинар Сјеменишта у Загребу.

После Другог светског рата у Срем, мање и у друге делове Војводине, у склопу колонизације, долазе Украјинци из Босне, (из околине Прњавора, Бања Луке, Лакташа), али они годинама нису прихваћени од истоверских Русина. Педесетих година на нивоу државе покушано је административним путем да се наметне заједнички етним Украјинци, али тај подухват није дао очекиване резултате. У многонационалној и многоверској Јужној Угарској у којој су поред римокатолика Мађара, живели и римокатолички и евангелистички Словаци, као и православни Срби, Русини су успели да сачувају свој национални идентитет захваљујући посебној вери и гркокатоличкој црквеној организацији. „Као гркокатолици/унијати, Русини су од самог насељавања у Бачку били стављени под црквену јурисдикцију римокатоличке калочке архиепископије, али је неку врсту обредне јурисдикције над њима имала гркокатоличка Мукачевска епархија, која им је обезбеђивала свештенике, црквене књиге и најнеопходније црквене утвари. Од 1777. године Русини у Бачкој, касније и Русини у Срему, долазе под црквену јурисдикцију новоосноване Крижевачке епархије“.⁴ Данас је Егзархат у Руском Крстуру, што значи да је Ватикан унијатску цркву у Руском Крстуру одредио за седиште гркокатолика за Србију и Црну Гору (од 2013. надлежност овог егзархата сведена је само на Србију). Ова црква у АП Војводини има бискупског викара и три деканата и укупно 19 цркава: у Бачком деканату 12, у Сремском 6 и у Банатском 1 цркву.

Рамач истиче, да је поред посебне вере, и образовање на матерњем језику било од кључног значаја за очување културног и националног идентитета Русина. Русини имају пропорционално велики број интелектуалаца. То је свакако резултат чињенице да су они одмах по досељавању на ове просторе у оквиру цркве оснивали и похађали школе. Прва школа је основана 1753. године. Већ у првој половини 19. века сва деца способна за школу од шест до дванаест година похађала су наставу. Улогу носиоца русинског националног живота у наредном периоду преузели су учитељи и свештеници.

3 Јанко Рамач, *Русини у Јужној Угарској (1745-1918)*, ВАНУ, Нови Сад, 2007, стр. 470.

4 Јанко Рамач, нав. дело

3. ТРАГАЊЕ ЗА ИДЕНТИТЕТОМ

И поред бројних истраживања и литературе о њима, сами Русини у Србији још увек нису дефинисали свој идентитет. Наиме, у првој југословенској држави Русини су били признати као национална мањина, источнословенска мањина. У Аустро-Угарској вођени су под латинизираним називом као „Рутени“, мађарска администрација водила их је под називом „Мало-Руси“, „Угро-Руси“ итд.⁵ Ни у једној другој држави нису освојили атрибут националне мањине, само у Краљевини СХС/Југославији. Тада се не помињу Украјинци... Тако је било до Другог светског рата и његовог завршетка.

У комунистичкој Југославији, на првом попису становништва 1948. године уведена је јединствена рубрика „Русин-Украјинац“. У складу са марксистичком, комунистичком идеологијом и пријатељским односима Југославије и Совјетског Савеза, у чијем је саставу Украјинска ССР, био је то почетак процеса украјинизације Русина. Тај процес ће се наставити након распада СССР-а 1990-их година и формирања самосталних држава на његовом простору, па према томе и Украјине. Иако се од 1991. године Русини и Украјинци у статистици Србије воде посебно, све више је Русина у Војводини који се осећају и пишу као Русини-Украјинци. У складу са државном политиком Украјине која их сматра својом најстаријом дијаспором. Мањи је број оних који одолевају украјинизацији, истичући русинску националну и културну посебност, а најмање је оних који, понирући дубље у прошлост порекло Русина, као и Украјинаца, траже у руско-православној идентификацији, које је Римокатоличка црква Брестовском унијом 1596. године одвојила од њиховог природног етникума.⁶ Припадност Грkokатоличкој цркви, која је и основана да разбије руски национални корпус, и даље ће бити главна одредница националног опредељивања Русина. Исто тако све доминантнија ће бити теза о Русинима као припадницима украјинске нације јер се уклапа у вековну ватиканску политику прозелитизма. Наиме, Брестовска унија је последица притисака РКЦ и Пољске државе на руски православни народ и његову православну цркву, вршена је јер је било извесно да ће доћи до уједињења Малорусије и Белорусије са Русијом 1648.

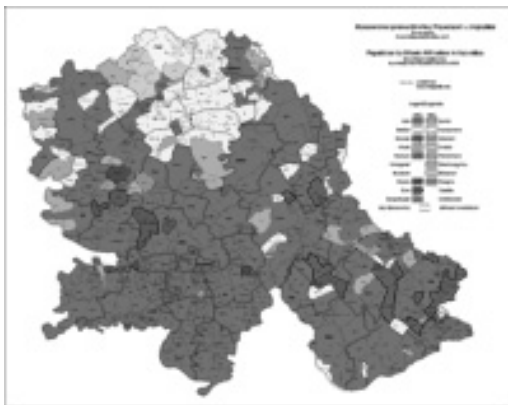
5 Види: Михајло Хорњак, „Бачко-сремски Русини (порекло, начин живота, положај и права, институције и организације)“, у зборнику: *Русини-Руснаци-Ruthenians 1745-2005*, приредио: др Михајло Фејса, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 31.

6 Види: Ј. Н. Мараш, „Бретска унија“, у зборнику: *Политика Римокатоличке цркве према православним Словенима*, приредио: Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 78-137.

године. Тада је владало мишљење да је руски народ троједин (Великоруси, Малоруси и Белоруси) и да је државна власт Москве јединствена, али је њен хетман Богдан Хмељњицки, који је Малорусију присајединио Русији, као језуита радио за интересе католичке Пољске. „Тако је средином 17. века Украјина устаљен термин за означавање територије Мале Русије. Ова пољска концепција замене термина Русија-Украјина, долази до свог логичног краја у 19. веку, тј. теорије грофа Тадеја Чацког (1822) и римског свештеника Ф. Духовског средином 19. века.⁷ Термин су, као што смо видели, прво прихватили Козаци који су били под Пољском и који су комуницирали са Пољацима. Ипак термин Малорусија одржао се до комунистичке револуције, 1917. године. Тада је пољску концепцију „галицијске, украјинске идеологије“ преузела комунистичка идеологија стварањем украјинске совјетске републике и белоруске совјетске републике. Суштина ове идеологије коју промовише унијатска Грчко-католичка црква из Галиције, јесте у тврдњи да Украјинци нису (Мало)Руси већ нација која нема никакве везе са Русима.⁸

Унија је требало да духовно и територијално, етно-језички и државно разбије руски народ и његову државу. Само име Русин говори да је реч о припадницима руског народа с територије Галиције. Закарпатје је било прво у оквиру Велике Кијевске Кнежевине-Кијевске Русије, затим 300 година већи део Краљевине Пољске и незнатан део Краљевине Угарске – од 1527. године Хабсбуршке монархије све до 1918. године. У саставу Пољске се поново нашла до 1939. године, затим СССР-а, и 1991. године у оквиру Украјине.

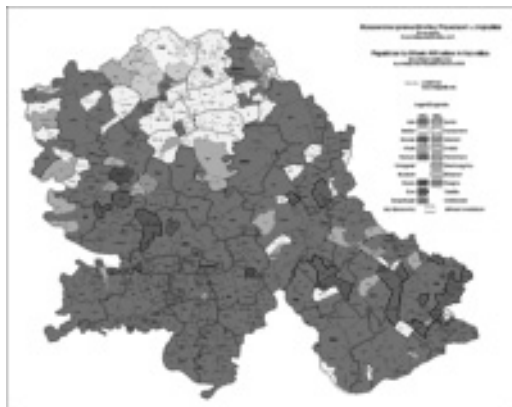
Карта 3: Општине са већинским русинским становништвом у Војводини 2011. (зелено)

7 Зоран Милошевић, *Од Малоруса до Украјинаца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008, стр. 33.

8 Исто, стр. 35.

Карта 4: Општине Војводине у којима је русински језик у службеној употреби (зелено)

4. НАЦИОНАЛНА МАЊИНА БЕЗ МАТИЧНЕ ДРЖАВЕ

У даљем тексту ћемо презентовати две тезе: прву, која заговара етно-културну самосвојност Русина, и другу, која поистовећује Русине и Украјинце. Прву тезу најдоследније заступа Михајло Хорњак, и она сажето овако гласи: „Русини имају свој етно-културни идентитет заснован на старијем словенско-руском наслеђу, изражен именом-етнонимом, језиком, обичајима итд., различит од украјинског“.⁹ Као што смо рекли, ово је данас мањинско мишљење међу војвођанским Русинима. Већинско је оно које се најбоље изражава насловом једног чланка Јанка Рамача, који гласи: „Историја Русина је историја украјинског народа“. Ово мишљење приказаћемо под поднасловом о Украјинцима. Да видимо најпре шта каже Хорњак!

„Руснаци/Русини, какав сте ви то народ, кажете за себе „ми руски народ“, а нисте Руси, говорите „по руски“, а језик којим говорите није руски, кажете за себе да сте „национална мањина“, а где вам је „већина“, где вам је „матични народ“, чија сте мањина, где вам је „матична земља“...!?”¹⁰

Хорњак процењује да Русина укупно у свету има између два и три милиона, од тога око 60% у карпатским областима подељеним између Украјине (око 950.000), Пољске (око 150.000), Словачке (око 100. 000), Мађарске (око 3.000) и Румуније (око

⁹ Михајло Хорњак, нав. дело, стр. 39.

¹⁰ Исто, стр. 24.

40.000), затим у Молдавији (око 10.000) у земљама бивше СФРЈ (око 22.000, од тога у Србији око 17.000, у Хрватској око 3.000, итд.), у Русији око 10.000, у Чешкој око 6.000, остатак одо око 40% у дијаспори-у САД и Канади (око 650.000), европским земљама, Аустралији, Новом Зеланду, Јужноафричкој Републици.¹¹

Карпатски Русини никад у својој историји нису имали своју државу. Хорњак сматра да се у том погледу, могу упоредити са Курдима, подељеним између Ирака, Сирије, Турске и Ирана, или са Ујгурима, подељеним између Кине, Киргизије, Казахстана и Узбекистана.

У новој југословенској држави Русини су први пут признати као мањина словенског порекла, за разлику од њихових сународника који су у „старом крају“ подељени између неколико држава, на признање чекали до 1989/90/91. године. Вредно је поменути историјску чињеницу да је на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године, када је проглашено уједињење Војводине са Краљевином Србијом, био је присутан 21 Русин.

У Краљевини Југославији су вођени као „Руси“, да би у народном жаргону називани „Русини“, „Рутени“; у мешовитој средини у Бачкој и Срему били су познати као „Руси“, „Мало-Руси“, „Рушњаци“ итд.

У другој Југославији, од првих пописа припадници русинске и украјинске мањине означавањем су заједничким именом „Русин-Украјинац“, а то је праћено „самораспуштањем“ Матице русинске, преношењу центра издавачке делатности из Руског Крстура у Нови Сад...

Као доказ о заснованости своје тезе да су Русини посебан етно-језички ентитет Хорњак истиче чињеницу да је нестанком Совјетског Савеза у свим земљама Карпатског региона, изузев у Украјини, признат њихов национални идентитет. На основу признања русинског националног и језичког идентитета у Пољској, Словачкој, Мађарској, Чешкој, Русији, Румунији и Молдавији, наравно и у Србији, дошло је 1991. године до оснивања Светског конгреса Русина.¹²

Ни у једној од поменутих земаља немају статус какав имају војвођански Русини у Србији. Украјина негира њихов посебан национални идентитет; третира их као „најстарију украјинску дијаспору“, „субетнос украјинске нације“, представља се као њихова „матична земља“...

11 Михајло Хорњак, исто, стр. 25.

12 Исто, стр. 29.

„Одржали су се у „новом крају“ захваљујући не само својој виталности и спремности на прилагођавање условима живота, већ и чињеници да су се идентификовали са интересима средине у коју су ушли, и од ње били прихваћени „као такви“, различити“, истиче Хорњак. У Руском Крстуру и Куцури („својој тврђави“), одржали су се склапањем бракова у свом кругу, што је довело до тога да су се на крају аустро-угарског периода бројно повећала на око 20.000-повезаних родбинским везама „до трећег колена“, са биолошким последицама о којима је сувишно говорити.¹³

На питање: Јесу ли Русини-Русини, или Украјинци?, Хорњак одговара: „Русини нису Украјинци, Украјинци нису Русини“. Многи његови Русини, а међу њима и академик Јулијан Тамаш, Јанко Рамач, и други не мисле тако. Мисле обр-
ратно: Русини су Украјинци.

Хорњак то овако објашњава: „Рећи Русину да је Украјинац, исто је што рећи Украјинцу да је Рус, и обр-
ратно“. Ово обр-
ратно значи, рећи Русу да је Украјинац?! Е, ту Хорњак греши. Јер Ук-
рајинац историјским пореклом јесте Рус, као што је историјс-
ким пореклом и Русин – Рус. Али Хорњак историјско порекло оставља по страни. Он то и каже. Затим истиче посебност Ру-
сина у односу на припаднике украјинског и осталих словенских
народа, али и језичке и друге особености у односу на своје су-
народнике који су у карпатским областима подељени између
Украјине, Пољске, Словачке, Мађарске и Румуније и били изло-
жени систематској политици однарођавања до промена 90-их
година прошлог века.¹⁴

Историјско порекло, које Хорњак свесно оставља по стра-
ни, и ту је вероватно у праву када је реч о војвођанским Руси-
нима, који су се историјски одржали и обликовали као својевр-
сно етно-језичко острво, он овако представља: „У карпатским
крајевима на периферији државних граница Русије, укључујући
и западне крајеве данашње Украјине (Галиција), који су у ду-
жим интервалима били у саставу Пољске и Мађарске, утицај
ових других, западних, католичких фактора оличених у унији
(Брестовска 1596, Ужгородска 1646) на разбијање јединственог
народног корпуса и однарођивање било је снажнији, деловао
је организовано у континуитету од 16/17. века, дајући доказ да
унија ни у духовној сфери није била заснована на компромису.

¹³ Михајло Хорњак, исто, стр. 33.

¹⁴ Исто, стр. 36.

Унија је у том процесу само допринела деоби јединственог словенског-православног, чак и украјинског народног корпуса, другим речима, разликама између оних који се данас називају Русинима и оних који се данас називају Украјинцима, а које су називане и територијалним деобама и границама успостављеним ратовима између 16. и 20. века (што се подједнако односи и на оне који се данас називају Украјинцима и оне који се данас називају Русима!). Освајањима су створане државе и уцртане границе које су биле подложне променама у зависности од односа снага, али разлике створене црквеним расколом нису потиране, што је остављало далекосежне последице по процес националног формирања. Црквена унија је отварала пут Западној, католичкој организацији према једном делу Источне, словенске цивилизације, доносила промене не само у сфери верског/религиозног, већ и националног опредељења. Треба само са тог становишта погледати на етничку шароликост у свим „зонама додира“ у карпатским областима Пољске, Украјине, (Чехо)Словачке, Мађарске, Румуније, Молдавије“.¹⁵

Хорњак истиче да: „Реалност потврђује да бачванско-сремски Русини имају свој етно-културни идентитет заснован на старијем словенско-руском-карпатском наслеђу, изражен именом-етнонимом, језиком, обичајима, итд., различит од украјинског“.¹⁶ Он такође истиче да су Украјинци из Галиције доселили век и по после Русина и да је Галиција споразумом између Чехословачке и Совјетског Савеза прикључена Украјинској ССР.

5. БРОЈ И ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАСПОРЕД БАЧВАНСКО-СРЕМСКИХ РУСИНА

Статистички подаци показују да је приликом првог пописа становништва 1948. године на територији СФРЈ у јединственој рубрици „Русин-Украјинац“ било уписано 22.083 припадника; приликом пописа 1971. године, у одвојеним рубрикама – Русина 20.109, Украјинаца 5.006; приликом пописа 1991. године – Русина 18.099, Украјинаца 4.732; приликом пописа 2002. године на територији СР Југославије, односно Заједнице СЦГ – Русина 15.095, Украјинаца – 5.354.¹⁷

15 Михајло Хорњак, Исто, стр. 37.

16 Исто, стр. 39.

17 Становништво, упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, подаци по насељима, Књига 9, Републички завод за статистику, Београд, 2004.

Највеће и етнички најхомогеније русинско насеље је Руски Крстур у општини Кула у којем је по попису 1991. године живело 5.026 Русина, 55 Украјинаца и око 500 припадника осталих народа. Друго по величини русинско сеоско насеље је Куцура, са већинским српским живљем, где је живело 2.413 Русина, и 46 Украјинаца. На трећем месту је село Ђурђево са 1.395 Русина и само 5 Украјинаца. У градским насељима Русина је највише у Новом Саду, где је окупљена русинска интелигенција и где их је пописано 2.076, затим у Кули 910, итд. Украјинци, пак, живели су у градовима: Кула – 1.219, Врбас-773, Инђија – 377, Сремска Митровица – 376, Нови Сад – 317, и у селима у околини ових градских центара.¹⁸

Русини у Руском Крстуру, Куцури и Бикић Долу чине већинско становништво. У 11 насељених места имају значајније учешће у структури становништва, или у односу на укупан број русинске популације (Ново Орахово, Врбас, Госпођинци, Ђурђево, Кула, Нови Сад, Сремска Митровица, Суботица, Бачинци, Беркасово).¹⁹

6. ОБРАЗОВАЊЕ, КУЛТУРА, ИНФОРМИСАЊЕ, ЗАСТУПЉЕНОСТ У ОРГАНИМА ВЛАСТИ

6.1. Службена употреба русинског језика и писма

Говор Русина из Крстура узет је крајем 19. века за заједнички дијалект који ће постати основа књижевног језика војвођанских Русина. Ускоро се појавио зборник народних песама бачванских Русина на „карпатско-руском односно угроруском језику“.

Хавријил Костељник (1886, Крстур – 1948, Лавов), свештеник, професор, писац, познат као „отац русинског језика и књижевности“, један од најзнаменитијих Русина, извршио је кодификацију русинског језика. Он је објавио прву русинску граматику 1923. године (Грамматика бачванско-русинског говора) а написао је и прво књижевно дело на русинском – поетски венац *Из мог села* 1904. године. Костељников рад наставио су русински лингвисти и филолози Никола Н. Кочиш, Јулијан Рамач, Хавријил Нађ, Хелена Међеши и Михајло Фејса.

¹⁸ Према: Душан Дрљача, нав. дело, стр. 724.

¹⁹ Према: Орос Јанош, Манић Душанка, „Информација о русинској националној мањини у Војводини“, у зборнику: *Руснаци, Русини, Ruthenians* 1745-2005, приредио: др Михајло Фејса, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 18.

Русинској мањини је омогућено образовање на русинском језику од предшколског узраста до универзитетског нивоа.

Русински језик и писмо су један од шест службених језика и писама у АП Војводини. Службени лист АП Војводине се објављује и на русинском језику и писму и обезбеђено је симултано превођење седница Покрајинске скупштине и преводи скупштинских материјала на русински језик. Писмо је ћирилично.

У службеној употреби русински језик се користи у општинама Врбас, Жабал, Кула, Бачка Топола, Шид и у граду Новом Саду.

Русини су од свога досељавања у „Доњу земљу“ много полагали на образовање. Школска активност је прво била у оквиру цркве, а почетком 20. века она постаје државна. Данас сви предмети на русинском језику предају се у три основне школе: у Руском Крстуру, Куцури и Ђурђеву. У истим местима налазе се и забавишта на русинском. Русински језик се у десетак других школа изучава факултативно. Наиме, *Друштво за русински језик, књижевност и културу*, основано 1970, са Министарством просвете РС организује факултативно изучавање русинског језика са елементима националне културе у школама где не постоји редовна настава на русинском језику.

Гимназија „Петро Кузмјак“ у Руском Крстуру – основана је 1945. године, као прва и до данас једина средња школа на русинском наставном језику на свету. Настава се у изводи у четири одељења паралелно: на српском два и на русинском језику два одељења.

У Шиду у гимназији постоји секција русинског језика који могу да похађају сви који то желе. Такође постоји Културно-просветно друштво „Ђура Киш“ које негује русинску традицију.

Учитељски факултет у Сомбору школује и учитеље на русинском језику. На овом факултету 2001. било је 13 студената Русина.

На Филозофском факултету у Новом Саду 1972. године почиње да ради *Лекторат* за русински језик, који је 1981. године прерастао у *Катедру за русински језик и књижевност*. Катедра се данас назива *Одсек за русинистику*. На Одсеку су до 2009. године дипломирала 32 студента.

Културна активност русинске националне заједнице одвија се у оквиру неколико националних, културно-образовних организација. Најзначајнија је свакако Матица русинска/Матка руска, основана 1945, а обновљена 1990. године у Руском Крстуру. Матица русинска је један од оснивача Светског конгреса Русина, чије је седиште у Прешову у Словачкој, и активно сарађује са организацијама својих сународника у Словачкој, Украјини, Пољској, Мађарској, Румунији, Чешкој, САД и Канади.

Руска матка је и придружени члан Организације европских недржавотворних народа, „Пезон де пей“ (Maisons de Pays), са седиштем у Кану, Француска.²⁰

Веома важну улогу у културном и образовном животу Русина има Друштво за русински језик, књижевност и културу, основано 1970. године у Новом Саду. Друштво посебну улогу има у очувању, развоју и стандардизовању русинског књижевног језика, књижевности и културе. У ту сврху Друштво је 1975. покренуло свој годишњак *Studia Ruthenica*, а подружница Друштва из Куцуре издаје *Ерато над Куцуром*. Оно што Друштво сврстава у једну од најзначајнијих русинских националних институција јесте његов допринос развијању „русинистике“ као посебне гране славистике.²¹ Друштво има 870 чланова из свих русинских средина, међу њима и већи број научника из Русије, Естоније, Пољске, САД, Канаде, Словачке, Чешке, Мађарске, Шведске, као и подружнице у Руском Крстуру, Куцури, Ђурђеву, Врбасу и Шиду.

6.2. Савез Русина и Украјинаца

Савез Русина и Украјинаца је основан 1990. године у Новом Саду. Први људи Савеза су са Катедре за русински језик и књижевност.²² Савез има веома тесну сарадњу са Украјином и члан је Европског и Светског украјинског форума. Савез своју активност заснива на платформи идентификације Русина са Украјинцима. Оснивачкој скупштини присуствовао је високи совјетски дипломата, који ће 2000. постати украјински амбасадор у Београду-Анатолиј Шостак.

Став Савеза је став званичне Украјине (из периода Леонид Кучме, Виктора Јушченка...) по којем Русини представљају „најстарију украјинску дијаспору“ - старију и од саме украјинске нације и државе (М. С.), а русински језик је „дијалект украјинског књижевног језика“.

20 Види: Михајло Хорњак, нав. дело, стр. 46.

21 Први председник Друштва за русински језик, књижевност и културу био је лингвиста проф. Никола Кочиш, други проф. Ирина Папуга, трећи др Михајло Фејса – оснивачи Друштва.

22 „Седиште Савеза је у Новом Саду, иницијатор оснивања и први председник у два мандата био је проф. др Јулијан Тамаш, члан Украјинске академије и некадашњи председник ВАНУ, затим о. Роман Миз, парох новосадске гркокатоличке цркве, др Марија Сакач, данас Симеон Сакач, правник из Новог Сада, потпредседник и генерални секретар је проф. др Јанко Рамач, ванредни професор универзитета у Новом Саду, председник Управног одбора НИУ „Руске слово“ после октобарских промена 2000. године, потпредседник у првом саставу Националног савета, члан у првом саставу Покрајинског савета за израду уџбеника за наставу на русинском језику, итд.“ Види: Михајло Хорњак, нав. дело, стр. 53.

На научним скуповима одржаваним у организацији Савеза у Новом Саду 1995, 2003. и 2004. године, уз учешће представника из Украјине отворано је „русинско питање у Европи“, разрађивана теорија о „једном народу са два имена и два језика“, итд.²³

У том смислу Украјина је помагала многе русинске студенте упућивањем на универзитетске студије у Украјину, а додељивана су и признања за књижевност, културни и научни рад и допринос у развијању сарадње са Украјином, до давања титуле академика (проф. др Јулијан Тамаш нпр.) У току протекле деценије, око 60 студената русинске националне мањине користило је стипендију украјинске владе за универзитетске студије и специјализацију из „украјинистике“ – историје, књижевности, новинарства, фолклора, драматургије, филма, дипломатије (!) и сл. По повратку, већина је налазила посао у русинским информативним, културним и сличним институцијама. Хорњаку није познато да ли је и колико припадника украјинске националне мањине обухваћено програмима сарадње, посебно школовања на универзитетима.²⁴

Академско друштво Русина и Украјинаца (АДРУ) представља удружење интелектуалаца русинске-украјинске националности. Друштво је основано 1990. године на платформи очувања и научног изучавања културног наслеђа Русина и Украјинаца. У том смислу АДРУ ради на изради „Енциклопедије Русина“ у сарадњи са универзитетима у Лавову и Ужгороду и уз финансијску помоћ Украјине. Била би то друга енциклопедија о Русинима, будући да је „Енциклопедија Русина“ у редакцији проф. др Ивана Пола на енглеском језику изашла у Торонту 2002. године. АДРУ је својеврсна допуна рада Савеза Русина и Украјинаца, а истоветно им је и чланство.²⁵

Русини у Југославији доживљавају свој пуни национални и културни препород. Јула 1919. године оснивају Русинско народно просветно друштво-Просвета. Прве читаонице у Руском Крстуру, а затим у Куцури, Новом Саду и Шиду Русини оснивају још крајем 19. века. У Руском Крстуру од 1976, установљена је стална музејска збирка, а од 1991. године Архив и библиотека у Руском Крстуру, као и библиотеке у Бачкој Тополи, Врбасу, Жабљу, Кули, Шиду и Новом Саду, у којима има више од 8.000

23 Михајло Хорњак, нав. дело, стр. 49.

24 Исто, стр. 50.

25 Председник је др Јаков Кишјухас, педагог у пензији, предавач на Одсеку за русинистику Универзитета у Новом Саду, секретар др Јанко Рамач, професор историје на Новосадском универзитету, потпредседник Савеза Русина и Украјинаца.

књига на русинском језику. Дом културе у Руском Крстуру основан је 1946. године, а активне су и аматерске културно-просветне, фолклорне и позоришне организације Русина у другим насељима („Жетва“ Куцура, „Тарас Шевченко“ Ђурђево, „Карпати“ Врбас, Нови Сад, Шид и др.) Најзначајнија позоришна манифестација је Драмски меморијал Петра Ризнича Ђађе, затим књижевна манифестација „Костељникова јесен“ која се одржава сваке године у Руском Крстуру. Треба поменути и традиционалну културну манифестацију Русина у Војводини – „Црвена ружа“. Најзначајнија издавачка кућа на русинском језику НИУ „Руске слово“ издала је капитално дело *Српско-русински речник*, итд.

Од 1924. године почињу да излазе „Руске новине“ (Русинске новине), а 1937. године дечији часопис „Наша Захрадка“ (Наша баштица). У Врбасу је 1933. године основан је Културно-просветни савез југословенских Русина који је у априлу 1934. покренуо своје новине „Зрак“, које су излазиле до 1941. године. После Другог светског рата Русини обнављају своје културне установе. Већ 1945. обнавља се рад „Руских новина“ (Русинске новине) под новим називом „Руске слово“ (Русинска реч), а истовремено је основана истоимено НИУ са седиштем у Новом Саду.

Русини имају своју редакцију на Радио Новом Саду на русинском језику од 1949, и редакцију телевизије од 1975, а програм на русинском језику емитују свакодневно. Програм на русинском језику емитују и локалне радио станице: Врбас, Кула и Шид.

Такође, имају веома продуктивно издаваштво културних публикација. НИУ Руске слово, Друштво за русински језик, књижевност и културу, и Гркокатоличка црква, уз помоћ Министарства Републике Србије, издали су на русинском језику од 1945. до данас више од 600 наслова књига.

Национални савет Русина као највиши орган локалне самоуправе основан је новембра 2002. И он је, како истиче Михајло Хорњак- под утицајем Савеза Русина и Украјинаца наставио са политиком на платформи Савеза. Наиме, русински представници Савеза залагали су се за јединствен Национални савет Русина и Украјинаца, али су Украјинци били против, захтевајући посебан, свој национални савет. Тако су формирана два национална савета: русински Национални савет и украјински Национални савет.

Русини, као и друге мањине у Србији после октобарских промена 2000, углавном гласају и улазе у коалицију са владајућим странкама ДОС-а. „На политичким изборима у општини Кула, којој припада Руски Крстур, гласали су за проевропске

политичке партије (56% за демократску партију; у 9% случајева гласали су за Српску радикалну странку; у 7% случајева за Г 17 плус, итд.).²⁶

Када је реч о заступљености русинске мањине у општинским органима власти у Војводини, она изгледа овако. Од 45 војвођанских општина, у општини Врбас председник је Русин, у општинским скупштинама има 16 русинских одборника, председник једног извршног одбора СО је русинске националности, међу члановима извршних одбора су два Русина, три Русина, су судије општинских судова, један обавља функцију општинског јавног тужиоца. Међу посланицима војвођанског парламента један је Русин, у покрајинским органима управе запослено је пет Русина.²⁷

7. УКРАЈИНИЗАЦИЈА РУСИНА

Из текста Михајла Хорњака недвосмислено се стиче утисак да на украјинизацији Русина раде две стране: украјинска држава и део бачванско-сремске русинске интелигенције, а да су овдашњи Украјинци против такве политичке праксе. Наиме, Украјина, пошто је постала независна држава 1990, наставља политику Совјетског Савеза, на украјинизацији Русина. Хорњак овде истиче „Писмо 159“ потписника, упућено Покрајинском комитету СК Војводине јануара 1967, у којем група „русинских интелектуалаца“ истиче да су Русини и Украјинци један исти народ и предлаже мере које ће их тако третирати. Исту политику – истиче Хорњак – наставља и Савез Русина и Украјинаца од 1990. године.

Поделе по питању „ко смо и шта смо“, Хорњак решава на следећи начин: он истиче да „бачванско-сремски Русини према украјинском народу, његовој историји и култури осећају блискост и дубоко поштовање, али не и осећање заједничке припадности. Бити блиским, не значи бити истим. Диференцијација између овдашњих Русина, да се ограничимо на њих и Украјинаца довела је до разлика које се не могу избрисати политичком акцијом, договором на нивоу држава, најмање притиском. Такве разлике се у данашњем свету не могу избрисати ни у сопственој земљи, што данашње стање у Украјини, кад је реч о Ру-

26 Зоран Милошевић, „Русини у Србији, прилог проучавању русинске политике у Србији“, *Политичка ревија*, бр. 04 /2009, ИПС, Београд, 2009, стр. 228.

27 Види: Орос Јанош, Манић Душанка, нав. дело, стр. 19.

синима јасно потврђује²⁸. Стога он истиче, да Русини очекују од државних власти да се у складу са уставним решењима, с позивом на Повељу ОУН и релевантне међународне конвенције јавно дистанцирају у односу на активност Украјине и организација и појединаца које она подржава.

8. УКРАЈИНЦИ У ВОЈВОДИНИ

Карта 5: Украјинци у Војводини према попису 2002, према општинама.

Украјина, као што смо поменули, Русине званично сматра делом свога народа, а назив Русин у Украјини сматрају старијим етнонимом који је задржао део народа који није био повезан са својом матицом. У Србији, углавном у Војводини, живе и Украјинци. Према попису 2002. године према пореклу и опредељењу живи 5.354 Украјинаца. Од тога броја у Војводини 4.365, а у другим деловима Србије око 750, од тога броја више од половине у Београду. Украјинци живе измешано у преко 200 насељених места. Највише их је у Кули (1.500), Врбасу (око 1.000), Сремској Митровици (око 600), Новом Саду и Инђији (око 450). Као и Русини Украјинци у Србији припадају гркокатолич-

28 Михајло Хорњак, нав. дело, стр. 66.

кој вери. Статус националне мањине у Србији признат им је од 2002. године, до тада су бележени заједно са Русинима.

За разлику од Хорњака који изричито тврди да Русини нису Украјинци, Борис Небесниј, и многи други, потпуно поисто-већује Русине и Украјинце. Он сматра да су Русини назив за Украјинце из доба кнежевине-Кијевска Рус или Руснаци. „Русински или руски језик је бачванско-сремски дијалект украјинског језика, који припада његовом југозападном говору, али се током времена одвајао, преузимањем много елемената других језика, и тако се значајно удаљио“.²⁹

Актуелна је и прича о томе да је руска царица Катарина Велика, после слома украјинске козачке државе на Дњепру, 1775. године, протерала Козаке из државе. Они су 1785. године у броју 7-8.000 населили простор Хабсбуршке монархије, простор данашње Војводине. Био је то други талас досељавања Русина (Украјинаца). Населили су се у Тителу, Ковиљу, Шајкашу. Али, ни ту се нису задржали; недисциплиновани нису много послужили аустријској царевини у рату са Турцима. Једни сматрају да су изумрли због забране бракова; други сматрају да су се посрбили, а трећи да су се вратили одакле су и дошли – на Дњепар. О њима нема аутентичних трагова.

Поменули смо досељавање Украјинаца у Босну крајем 19. и почетком 20 века. Звали су их Галицијани по области из које су дошли-Галиције. Сматра се да их је досељено између 15-20.000, а знатно мањи број у Славонију и Хрватску у истом периоду. Један број се из Босне крајем Другог светског рата доселио у Срем. Украјинци у Срему склапали су бракове са Мађарима, Немцима, Словацима, Србима. Први брак склопљен између Украјинца и Русинке- како наводи Душан Дрљача- склопљен је у Куцури крајем педесетих година 20. века. Русини у Ђурђеву и Куцури, у Бачкој, склопили су већи број бракова са Босанкама колонизованим у њиховом месту.³⁰

Украјинци у Србији имају Друштво за украјински језик, књижевност и културу – „Просвета“ основано 1989. године. Друштво је до 2000. године издало осам бројева часописа „Украјинско слово“.

Прва одељења основних школа на украјинском језику у Кули, Врбасу, Будисави, Новом Саду. Од културно-уметничких друштава позната су: КУД „Иван Сењук“ у Кули, „Карпати“ у Врбасу, „Коломејка“ у Сремској Митровици, „Кобзар“ у Новом

29 Борис Небесниј, на сајту Украјинци у Војводини

30 Види: Душан Дрљача, нав. дело, стр. 727.

Саду и „Калина“ у Инђији. Радио емисије – Врбас, Кула, Нови Сад емитују се свакодневно више сати, а програми на ТВ Нови Сад емитују се два пута месечно. Украјински национални савет, као највиши орган мањинске самоуправе, сходно закону о мањинама из 2002. године, установљен је 17. маја 2003.

У тексту о Русинима у Србији Зоран Милошевић примећује да, за разлику од Украјине, Русија ништа не чини, да Русине врати у окриље православне вере и русофилству као културној вредности, друго, да Србију ослободи притиска мањина које као експоненти Запада прихватају да буду онај реметилачки и деструктивни фактор у изградњи српске државе.³¹

У Републици Српској, као што смо навели, Украјинци су призната национална мањина, а њихове интересе заступају представници у Савјету националних мањина. Према попису 2013. као Украјинци изјаснило се 2.197 лица, има их православних (око 2% у Хрваћанима) и гркокатолика (98%), а језик којим говоре навели су украјински (987 лица) и српски преостали део. Највише их је у општини Прњавор (Котар Прњавор је пописом 1921. имао 48.000 становника од тога 17.000 националних мањина: Пољака, Украјинаца, Мађара, Италијана, Руса, Јевреја, Словака, Турака, Рома, Румуна, и од тада па до данас носи назив Мала Европа-Европа у малом), затим Бања Луци, Приједору, Лакташима и другим местима српске посаvine. У Деветини, украјинском насељу у општини Лакташи радила је школа под именом украјинског песника „Тараса Шевченка“, а у истом селу сачуване су прве украјинске куће покривене сламом. Према црквеним подацима украјинци су се на просторе Српске досељавали све до 1935. године. Прва гркокатоличка парохија основана је у Прњавору 1897. године, а прва црква изграђена је 1912. године. У Бања Луци се налази украјинска гркокатоличка црква Христа Царја. Украјинци представљају највећу националну мањину у Републици Српској, и у местима где живе имају своја просветно-културна друштва и установе.

У Хрватској, према последњем попису становништва, живи 1.977 Украјинаца. До 1931. године Украјинци су у службеним хрватским документима евидентирани као Руси, а потом су се до 1971, изјашњавали као Русини. Од 1996. године Украјинци и Русини у Хрватској подељени су у две посебне заједнице, али су наставили да делују кроз заједнички Савез Русина и Украјинаца.

31 Зоран Милошевић, „Русини у Србији, прилог проучавању русинске политике у Србији“, *Политичка ревија*, бр. 04/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 233.

У 2008. години део старог чланства формирао је средишњу организацију Украјинску заједницу која у својим редовима окупља мешовито чланство.

Као и украјински досељеници на простору данашње Републике Српске, и ови њихови сународници насељавају просторе у Славонији, углавном околину Вуковара, после Берлинског конгреса и Аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, 1878. године. Дошли су на пољопривредно, запуштено и слабије насељено подручје, а као економским мигрантима обећана им је јефтина или бесплатна пољопривредна земља.

Највећи број Украјинаца у данашњој Хрватској живи на простору Вуковара (476), затим у граду Загребу (333), а има их у околини Славонског Брода, Сиска, те у Приморју. Им их код Новске (Липовљани) и Кутине. Вера им је претежно гркокатоличка, а језик украјински и хрватски.

Значајну улогу у подстицању и културног идентитета и верског живота Украјинаца имала је Гркокатоличка црква са седиштем у Крижевцима. Иако је малобројна, украјинска мањина у Хрватској спада у најактивнију и најбоље организовану заједницу. Има бројна културно-просветна удружења и установе. У Вуковару, Петровцима, Шумећу и Канижи код Славонског Брода, те у Броду и Липовљанима делују украјинска школска одељења. Такође, на Филозофском факултету у Загребу постоји катедра за украјински језик и књижевност.

ЛИТЕРАТУРА

- Дрљача Душан, „Прилог проучавању етничког идентитета Русина и Руса у Србији“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Зборник САНУ, уредници: Милош Мацура и Војислав Становчић, Београд, 1996.
- Мараш Ј. Н., „Бретска унија“, у зборнику: *Политика Римокатоличке цркве према православним Словенима*, приредио: Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2005.
- Фејса Михајло, Предговор: *Руснаци, Русини, Ruthenians 1745-2005*, у зборнику: Милошевић Зоран (ур.), *Од Малоруса до Украјинаца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.
- Милошевић Зоран, „Русини у Србији, прилог проучавању русинске политике у Србији“, *Политичка ревија*, бр. 04 /2009, ИПС, Београд, 2009.
- Орос Јанош, Манић Душанка, „Информација о русинској националној мањини у Војводини“, у зборнику: *Руснаци, Русини, Ruthenians 1745-2005*, приредио: др Михајло Фејса, Прометеј, Нови Сад, 2006.
- Рамач Јанко, *Русини у Јужној Угарској (1745-1918)*, ВАНУ, Нови Сад, 2007.
- Суботић Момчило, *Српска Војводина и њене мањине*, поглавље: „Русини у Војводини“, ИПС, Београд, 2011.
- Хорњак Михајло, „Бачко-сремски Русини (порекло, начин живота, положај и права, институције и организације)“, у зборнику: *Русини-Руснаци-Ruthenians 1745-2005*, приредио: др Михајло Фејса, Прометеј, Нови Сад, 2006.

Momcilo Subotic

RUSYNS AND UKRAINIANS IN VOJVODINA

Resume

A great deal of literature has been dedicated to the topic of the Rusyns in Vojvodina in the last fifty years. They originated from Pre-Carpathian Russia, i.e. the part of Ukraine (Galicia) which is bordered by Poland, Slovakia, Hungary and Romania. The city of Uzhhorod is in the center of the region. The first immigrants came to Backa and settled in the mid 18th century. Their religion is Greek Catholic, and their language is Ruthenian, but the name "Ruske slovo" („Руске слово“) undoubtedly indicates that it has Russian origin. Back in their homeland, the Rusyns had been Orthodox Christians, but during the Roman Catholic proselytism which started with the Union of Brest (1596), they changed their religion to Greek Catholic Union. During the reign of Maria Theresa, they inhabited Veliki Krstur in Backa (Ruski Krstur since the year 1822) and Kucura. There were some Orthodox Christians who moved to Srem due to religious conflicts, but in course of time, they received the religion of the Greek Catholic Union as well. At first, 2.000 Rusyns who had moved to Habsburg Monarchy were given the status of free citizens (Ruthenus Libertinus).

Only in the Kingdom of SCS/Yugoslavia Rusyns were accepted as a nationality (Russians), unlike the other states where they had been assimilated. Otherwise, they were called Carpatho-Rusyn, Carpatho-Russian, Ugric-Rusyn, Ruthen, Rusnyak, Rusnak..., which all refer to a traditional bond to the Eastern Slovene people of Russia. They moved to Backa: Ruski Krstur and Kucura, and later Vrbas, Djurdjevo, Novi Sad, but also to Srem: Sid-Bikic Do, Bacinca, Berkasovo, etc. Rusyns inhabited Petrovce and Miklus-evce in Slavonia (present-time Croatia), Prijedor, Banja Luka and Prnjavor in Bosnia and Herzegovina (Republic of Srpska).

The process of ukrainization of the Rusyns begun with the formation of the USSR, and Ukraine as a part of it, especially after World War II. The demographic census of 1948 showed this trend, when the "Rusyn-Ukrainian" column was introduced. The next few censuses in Vojvodina (1971-2011) separated the Rusyns and Ukrainians into different columns. The process of ukrainization had started even earlier, given that the Galicians who moved to Bosnia and Herzegovina after the Austrian occupation in 1878, were actually Ukrainians.

After the World War II, Ukrainians from Bosnia (from the vicinity of Prnjavor, Banja Luka, Laktas) moved to Srem and other parts of Vojvodina to a lesser extent, but in the years to come, they weren't accepted by the local Rusyns. There was an attempt to impose the common ethnonym "Ukrainians" in the mid 20th century at the state level, but it didn't achieve expected results. "As Greek Catholics, Rysins were under the church jurisdiction of the Roman Catholic Archiepiscopacy of Kaloc, but some kind of a ritual jurisdiction was given to the Greek Catholic Eparchy of Mukacevo, which provided priests, church books et al." Rusyns in Backa, and later in Srem, were put under the jurisdiction of Krizevac Eparchy in 1777. The Exarchate is nowadays located in Ruski Krstur, meaning that Vatican designated the Union Church in Ruski Krstur as the Greek Catholic central place in Serbia and Montenegro (the Exarchate's jurisdiction was reduced to Serbia in 2013).

The last demographic census (2011) has showed that 13.928 Rusyns and 4.365 Ukrainians live in Vojvodina, and 750 more Ukrainians live in other parts of Serbia, mostly in Belgrade. Both Rusyns and Ukrainians count as a national minority. According to the 2001 census, 2.337 Rusyns and 1.977 Ukrainians live in Croatia, and have a national minority status. Republic of Srpska's 2013 census showed that there were only 19 Rusyns, and they don't have the status of a national minority, as opposed to 2.197 Ukrainians with the minority status.

Even though there are many research papers and books written on the topic of the Rusyns, they still haven't defined their own identity. This article presents two hypotheses: the first one assumes that Rusyns have ethno-cultural uniqueness and the other equalizes the Rusyns and the Ukrainians. Mihajlo Hornjak is the main proponent of the first hypothesis: "The Rusyns have their own ethno-cultural identity which is different from Ukrainian and based upon the Slovene-Russian heritage, manifested through the name-ethnonym, language, customs etc". This stance exists in a lesser extent among the Rusyns in Vojvodina. The majority of Rusyns have the opinion which is represented by an article written by Janko Ramac – "The history of the Rusyns is the history of Ukrainian people". The Rusyns are considered part of the Ukrainian people in Ukraine, and the ethnonym Rusyn is used for those who left the homeland. This is a historical, ethno-state, religious and geopolitical phenomenon which is represented by the idea that the diaspora is older than the homeland.

The Union diaspora and the Orthodox Christian homeland are leaning towards each other more and more. They have been establishing numerous cultural, educational, scientific, literary and other associations, and are considered a minority with the highest IQ. The Alliance of the Rusyns and Ukrainians was founded in Novi Sad in 1990. This alliance cooperates with Ukraine and is a member of The Forum Global Ukrainians and Academic Society of Rusyns and Ukrainians which was founded in order to preserve cultural heritage of the Rusyns and Ukrainians. That's why ASRU and the universities of Lavov and Uzhhorod are currently developing the Encyclopedia of the Rusyns with the Ukrainian financial support.

Keywords: Rusyns, Ukrainians, uniates, national minority, Serbia, Vojvodina.

Владан Станковић*

Институт за политичке студије, Београд

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ И ЦРНОГОРСТВО – ТРЕНУТНИ ОДНОСИ СНАГА**

Сажетак

Научни рад који је пред нама позабавиће се односом српског националног идентитета према политичко-идентитетском феномену црногорства. Предмет истраживања у ужем смислу биће политички однос снага између два сукобљена национална идентитета на простору Црне Горе: црногорског и српског – националног црногорства и традиционалног црногорства. Проблемска ситуација открива узроке сукоба српства и црногорства, бави се питањем (са)постојања црногорске националне свести, истражује тренутне односе снага у сету идентитетских питања (који осим социопсихолошке димензије учествују и у политичкој равни). Проблемско питање гласи: Шта је црногорство из угла српске (само)идентитетске свести? Како је црногорство као национални идентитет настало, и како се данас испољава? Који су најзначајнији политички инструменти остваривања црногорског националног идентитета, и како он сагледава српско национално биће у Црној Гори? Да би се до ових питања дошло неопходно је поћи од основне претпоставке која гласи: Да су српски и црногорски национални идентитети два опречна и често сукобљена идејна, идеолошка и политичка концепта са значајним последицама по политичке и геополитичке процесе. Иако се истраживање бави претежно тренутним односима политичке моћи између два идентитета, и временски пропитује нарочито период од стицања независности Црне Горе 2006. године до данас, временски период истраживања знатно је дужи и допире понегде и до у средњи век, а у простором смислу сагледава пространства негдашње и садашње Црне

* Научни сарадник

** Овај текст је настао у оквиру пројекта 179009 Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Горе. Методски поступци истраживања су: генетички метод, развојни приступ, упоредни метод, метод посматрања, статистички метод, анализа садржаја, идеалнотипски приступ..., уз богато коришћење логичких метода (индукције, аналогije и дедуктивног закључивања). Научни циљ рада сводио би се на откривање веза између српског и црногорског идентитета, проналажењу тачака сукоба, и могућности разрешења проблемске ситуације. Друштвена сврха научног рада тицала би се откривања процеса који воде у политичке сукобе и регионалне конфликте и успостављање мера превенције које отклањају трајну нестабилност у окружењу.

Кључне речи: српски идентитет, црногорски идентитет, мон-тенегринство, Црна Гора, политичке странке, друштво.

Српски народ није имао ту срећу да се, попут других народа у Европи, конституише у нацију на јединственом животном простору. Чак шта више, из бића српског народнословног етноса издвајани су други, новокомпоновани, народи, а на темељима новоконструисаних држава изграђиване су нове нације на животном ткиву српског етноса. Пре настанка нових нација изграђивани су нови идентитети, скупови социопсихолошких осећаја припадности новој нацији. Рад који стоји пред вама само је једна од тих прича...

1. ИДЕНТИТЕТСКА ГЕОГРАФИЈА И ПОВОЈ: СРПСТВО И ЦРНОГОРСТВО – ЈАНУСОВА ЛИЦА ИСТОГ

Историјски извори бележе да су се српски етнички простори у раном средњем веку простирали од утврђеног града Омиша на ушћу Цетине у Јадранско море на северозападу до излива реке Дрим у Јадран код града Љеш на југоистоку, и да су у дубину копна обухватили просторе: југоисточно од Имотског поља право на север до града Прозора, потом линијом ка истоку јужно од планине Бјелашнице, па на североисток до Братунца и преко Дрине линијом запад-исток до ушћа реке Лепенице у Мораву, и потом на југоисток источно од утврђеног града Ниша ка југу до Врања, те на југозапад до Призрена и Љеша. Најпроблематичнија је граница у северној Херцеговини, и мапе из предне-

мањићке Србије казују о граници Србије и Хрватске на Врбасу,³ која би сигурно укључила Усору и Соли, па се западна граница Србије није могла простирати источније од слива реке Босне где је засигурно излазила на реку Саву на северу. Пре Немањића српски етнички простор сигурно да није обухватао Ниш и Врање, али су један део Косова (Липљан) и Метохија (Пећ) већ и тада били у његовом саставу. Биће да је временом подручје од Врбаса до Дрине препуштено средњовековној Босни (која се формирала око реке Босне) те је Србија у Немањићкој епохи задобила горе истакнуте обриси: јужно од Прозора источно испод јужних обронака планине Бјелашнице на североисток до Дрине и даље ка истоку централном Шумадијом. Како год било извори у прве српске државе бележе: Паганију на крајњем западу (са утврђеним градовима Мокро односно Макарска, Острог односно Заострог, Славинец односно Градац), Захумље (на северу град Благај на реци Буни подно данашњег Мостара, јужно утврђени град Хум и приморски Стон), Травунију са Конавлима (са градовима: Требиње, Врм и бокељски Рисан), Дукљу (са утврђеним градом Скадром, те градовима Градац, Новиград, Лонтодокла⁴) и Рашку (са центром у Расу).⁵ Иако, на неколико места у својим списима ромејски цар Константин Порфирогенит пише о Паганима-Неретвљанима,⁶ Захумљанима, Травунцима и Дукљани-

3 У долини Уне, Сане и доњег Врбаса живели су измешани Срби и Хрвати. (Видети у: Реља Новаковић, *Где се налазила Србија од VII до XII века?*, Историјски институт/Народна књига, Београд, 1981, стр. 38: „Питајући се зашто ниједан од њих не укључује наведене области ни у Хрватску ни у Србију пада нам на ум да се, можда, до њихова времена не само на том подручју већ ни поречју Уне, Сане и доњег Врбаса није образовала ниједна територија слична онима на Приморју те их не наводе само зато што нису ни постојале као јаче организоване територијално-политичке заједнице. Сасвим је могуће да су на споменутом подручју живеле етничке групе и Срба и Хрвата са својим жупанима мањег значаја.“)

4 Константин Порфирогенит, *De administratio imperio*, глава 35.

5 Биће да су прве четири земље: Паганија, Захумље, Травунија и Дукља као приморски и трговачки крајеви били развијенији од унутрашње Србије, па се стога и помињу посебно. (На ову тему у: Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, JAZU, Zagreb, 1867, стр. 47: „Између свих крајева, у којих су становали Срби, највише се за сада (у IX до XI века) дотичање ванjsкога свијета далматинско приморје, на име Захумље и Дукља или Зета; оваме се и нагибање читавога снага толи политичкога коли народнога живота: оне друге крајеве, кано Србију и Bosnu, заклањаје од запада држава хрватска, а од истока држава бугарска те су и у свом развјетку, колико се чини, знатно заостјали за поменутом југозападном страном.“)

6 „Исти Пагани воде порекло од некрштених Срба из оног времена у којем је њихов поглавар затражио заштиту цара Ираклија. (...) Названи су Пагани зато што нису прихватили крштење у време кад су сви Срби примили крштење. Назив *пагани* на језику Словена значи *некрштени* али на језику Ромеја њихова земља се зове Арента (Неретва) па се и они називају Арентани (Неретвљани) са стране истих Ромеја.“ (Константин Порфирогенит, *De administratio imperio*, глава 36)

ма, па онда посебно о Србима, све ове области, по свему судећи, издваја из назива Србија, али их, неспорно, третира као српске.⁷ Ваља одмах истаћи да се заговорници расне и етничке самобитности Црногораца позивају на спис Константина Порфирогенита када истичу да цар-писац нити на једном месту Дукљане не подводи под Србе,⁸ иако изричито то наводи за Травуњане, Захумљане и Неретвљане.⁹ Међутим, сама подела Порфирогенита када расправља о Далмацији као јединственом простору негдашње римске провинције Далмације, своди се на нижи ниво грубе поделе на Хрватску и Србију, и на трећи изнијансиранији ниво поделе на Хрватску, Србију, Паганију, Захумље, Травунију и Дукљу. Имајући у виду јединственост Хрватске, и порекло Паганије, Захумља и Травуније, изостанак Дукље из дихотомне поделе на Хрватску и Србију може указивати само да је Дукља не-самостална и српска, јер би је у супротном Порфирогенит навео у подели у другом нивоу (где само наводи Хрватску и Србију).¹⁰

Неколико десетина година касније грчки аутор Јован Скилица пише о дукљанском владару Стефану Војиславу којег не нази-

7 Реља Новаковић, *Где се налазила Србија од VII до XII века?*, Историјски институт/Народна књига, Београд, 1981, стр. 30: (...) у току два-три века од основне масе Срба у Далмацији, због посебних географских околности, развило неколико области које су брже напредовале од оних крајева у унутрашњости Далмације где су такође живели Срби. Можда их зато писац 29. поглавља, као и других глава DAI, назива именима области које су настајивали, а не етничким називом са којим су дошли на Балканско полуострво.“

8 „(...) писац за Дукљане не наводи којег су порекла,“ (Ibidem, стр. 60)

9 Константин Порфирогенит, *De administratio imperio*, глава 33, 34, 36 (Тако нпр: 33. „Они који сада тамо живе у Захумљу, Срби су из времена оног архонта који је тражио заштиту од цара Ираклија.“; 34. „Земља Травуњана и Конављана је једна. Становници су потомци некрштених Срба, из времена оног архонта (кнеза) који се одселио из некрштене Србије и затражио заштиту цара Ираклија, све до времена Властимира, српског архонта.“; 36. „Исти Пагани воде порекло од некрштених Срба из оног времена у којем је њихов поглавар затражио заштиту цара Ираклија.“)

10 Ову примедбу је ставио историчар Предраг Коматина, који је следећи логику наратора извео следећи логички закључак: „(...) Далмација представља највиши ниво, јер обухвата цео простор који је у питању; Хрватска и Србија представљају други ниво, тј. први степен поделе тог истог простора, док је подела на Хрватску, Србију, Захумље, Травунију и Конавли, Дукљу и Паганију тек другостепена у односу на поделу на Хрватску и Србију и представља најнижи ниво. Пошто је Хрватска у другом и трећем нивоу свакако једна и иста, сам по себи се намеће закључак да је под Србијом у другом нивоу Порфирогенит подразумевао све остале земље које су представљале најнижи ниво територијалне поделе онога што је он сматрао не-кадашњом јединственом великом Далмацијом, те самим тим и Дукљу.“ (Предраг Коматина, „Идентитет Дукљана према *De administrando imperio*“, *Зборник радова Византолошког института*, Vol. LI, Византолошки институт, САНУ, Београд, 2014, стр.38)

ва никако другачије до „архонтом Срба“.¹¹ Већ у доба првих Немањића нема никакве сумње да је Дукља српска земља. Тако нпр. „Стефан Немањић у Житију Светог Симеона пише како је, у време светитељевог рођења, био велики метеж у овој страни српске земље, и Диоклитије и Далмације и Травуније.“¹² Стефан Немањић носи титулу краља „све српске земље, и Диоклије, и Далмације, и Травуније, и хумске земље“.¹³ Али је још у преднемањићком периоду Константин Бодин, унук Стефана Војислава, носио титулу „ексусијаст Дукље и Србије“, па се из овога изводи закључак о раном органском јединству Дукље и Србије, као два удеоа подручја једног државног организма (што се може видети и на мапи испод текста). И управо је Дукља као развијенија раносредњовековна медитеранска земља давала владаре, који су државу ширили у копно безобличне а плодније Србије. Постоји ту још једна значајна разлика: приморске земље су неговале сапостојање обе обредне хришћанске праксе – и оне грчке, али и оне латинске. По том питању једино је Дубровник био искључив – латински, док је дубина копна отимана од источних РOMEЈА, па је тамо грчки обред био доминантан, а временом и искључив. Тек је временски проток довео до тога да између упражњаваоца обредних пракси дође до нетрпељивости до у минуциозност. Па како год нам се ове разлике данас чиниле велике, с почетка су биле занемариво мале.

Србија је, напосто, била продужетак Дукље, чак поприлично недефинисани појам, оно што се касније подводило најпре под свест о Брдима, и још даље и касније под Прекобрђа (*Transmontana*): Полимље, Стари Влах, Рашку, Поморавље... Србија је усвајала дукљанске владаре као своје, јер они су уистину њој и припадали: баш као што пасиван принцип потпада под активан. Србија је била плен Дукље, а владари Дукље су као Срби овладавали њеним недефинисаним простором. Плодна и податна Србија то је чинила баш као што женски принцип чини са мушким, и то није непознато у историји европског средњовековља.¹⁴ Феудализам и није ништа друго до фаза великих пио-

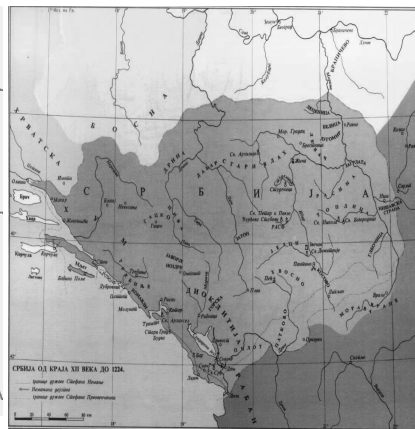
11 Тако нпр. у: Предраг Коматина, „Србија и Дукља у делу Јована Скилице“, *Зборник радова Византолошког института*, Vol. XLIX: 159-186, Византолошки институт САНУ, Београд, 2012, стр.161: „Стефан Војислав, кога на том месту назива *архонтом Срба*, побегао је мало времена пре тога из Цариграда и заузео земљу Срба, истеравши одатле Теофила Еротика.“

12 *Ibidem*, стр.168.

13 Стефан Првовенчани, Повеља Богородичиној цркви на острву Мљету, 124.

14 Слично: Ђорђе Вид Томашевић, „Црногорци и остали Срби“, <http://www.njegos.org/arhsrpski/vid.htm>: „Стара Римска Диоклеа, од седмог века словенска Дукља, од једанаестог српска Зета, а од петнаестог још српскија Црна Гора јесте српска држава уз море, као што је Рашка српска држава у унутрашњости.“

нирских овладавања копненим масама, период у коме окаснеле тачкасте цивилизације античких полиса и удеоних кнежевина имају нагон ка ширењу у дубину плодне копнене утробе. Да је тако указују извори из српских земаља са почетка XIV века. У доба краља Драгутина Немањића, српска краљевина се састоје из два дела: „једног који је важнији и зове се *Rasia* у којој су: Рашка, Хум, Диоклија и Приморје, и другог који се зове *Servia*.”¹⁵ Ова област Сервија или Србија сада је одбачена у још дубље копно, дубоко на север уз границу са Угарском, али је са Рашком и свим другим српским земљама, део јединственог краљевства.¹⁶

15 Михајло Динић, „О називима средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка“: 161-171, *Из српске историје средњег века*, Београд, 2003, стр.169.

16 За Србију у ужем смислу као да је од најранијих времена намењено да буде: безоблична, маса, пасивни принцип. Она је оно што преостаје од другости – *terra incognita*.

И када је дошло до слабљења средњовековне српске државе, након преране смрти цара Душана Немањића, из царства се убрзо издвојила приморска Зета,¹⁷ коју је под управу ставила династија словенизованих Романа – Балшића, за коју неки извори тврде да је пристигла из француске Провансе пар векова раније, као *De Baulg* или *De Balls*,¹⁸ на наговор Јелене Анжујске супруге краља Уроша Првог Немањића. Владавина Балшића није дуго потрајала, па је већ под моравским кнезом Стефаном Лазаревићем Хребџановићем, Зета родбинским везама поново ушла у саставу српске деспотовине.

Отоманска освајања подупирала су јединство и свест православно-хришћанског становништва, а мала независна државица око Цетиња левитирала је: час ка Млечима (Венецији) час ка удаљеној „једноверној“ царској Русији. Из тог времена се усталила функција губернатора или *гувернадуре* која се наслеђивала искључиво у оквиру једне фамилије – Радоњића. Са слабљењем Млетака Радоњићи, као носиоци секуларне власти, настоје да се приближе Бечу и Хабзбурзима. Почетни склад световних гувернадуре и верских митрополита израстао је временом у концепцијски сукоб Радоњића и Петровића.¹⁹ Сукоб се свршио у корист митрополита, па је црногорски идентитет грађен на пркосу османском завојевачу, у јаким ослонцима на руски двор, на Косовски мит и истицање црногорства као „најчистијег узора васцелом поробљеном српству“, чији су крајњи израз песничка, филозофска и национална дела владике и главара Петра Другог

17 Александар Раковић, „Етнички идентитет Дукље и Зете“, <http://www.njegos.org/medieval/srednji.htm>: „Послије смрти цара Душана Балшићи су се осамосталили у Зети, а српско царство почело је све више да се осипа.“

18 Тако нпр. у: Čedomir Drašković, „Zeta/Crna Gora u doba Balšića (1360-1421)“, Zbornik radova *Balšići*, Matica crnogorska, Cetinje, 2012, str. 7: „По неким наводима (најчешћим), поријеклом су француске аристократе.“ Драшковић потом наставља: „*Dominus Balša I* vladao je (iz Ulcinja, prijestonog centra Balšića): veoma prostranom „zemljom Zetskom i Pomorskom, i polovinom srpske zemlje, a dijelom i grčke“ – od rijeke Mače u srednjoj Albaniji pa do Dubrovnika, i od Lovčena do Prizrena (Zeta, Albanija, Kosovo, Hercegovina). Bio je katolik, kao i njegova dva nasljednika – Balša II i Đurađ II Stracimirović Balšić, dok je četvrti i posljednji Balšić, Balša III umro relativno mlad. Živio je, odnosno vladao i ratovao pod snažnim uticajem svoje majke Jelene, kćerke srpskog kneza Lazara Hrebeljanovića – i pod njenim uticajem prešao je u pravoslavni obred.“ (Ibidem, str.7-8)

19 „Tako se u Crnoj Gori, kroz dvije institucije – Cetinjsku mitropoliju i guvernadurstvo – kroz koje su djelovale dvije najbogatije njeguške porodice, Petrovići i Radonjići, formiraju dva politička centra u okviru oslobodilačkih snaga.“ (Tomica Nikčević, „Guvernadurstvo kao politička struja Crne Gore“, *Matica*, 191-210, Matica crnogorska, Cetinje, 2010, str.195)

Петровића Његоша.²⁰ Кроз све то време Црна Гора је трасирала развој од православне теократске државе до апсолутистичке и уставне монархије, а у победама над Турцима се из почетне четири нахије „спустила подно Брда“. Ваља истаћи да је под последњим Петровићима било покушаја да се изгради хомогена црногорска држава, у којој би владике-наследници Пећке патријаршије управљале „помесном црногорском црквом“, али се није доводио у питање српски карактер ни Црне Горе као државе, ни владарске куће Петровић-Његош, нити „помесне црногорске цркве“ као дела српске Пећке патријаршије.

Прилике се додатно компликују када долази до уједињења, и када црногорска држава улази у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. „Божихна побуна“ присташа династије Петровића задобија обриси борбе за очување црногорске државности,²¹ премда и најокорелији поборници „зеленаштва“ нису негирали своје српско порекло.²² Они су се борили за свог краља Николу, и своју државу Црну Гору, а касније се у Краљевини Југославији окупљају око политичке идеје „федерализма“, прихватајући заједничку јужнословенску државу. По доласку италијанских окупатора, на Петровдан 12. јула 1941. године, поново се обнавља независна држава Црна Гора,²³ али само дан касније 13. јула 1941. подигнут је устанак против новоуста-

20 Александар Раковић, „Етнички идентитет Дукље и Зете“, <http://www.njegos.org/medieval/srednji.htm>: Још „након пада Зете Црнојевића, 1499, Црна Гора ће се њихати на култу Обилића и косовском завјету, на идеалима обнове српског царства, на слави Немањића и Црнојевића.“

21 Branko Banović, „Narativna reprodukcija savremenog crnogorskog identiteta u procesu Evroatlantski integracija (II dio)“, *Etnoantropološki problemi*, Vol.8, № 2/2013: 519-537, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013, str.522.

22 Зоран Милосављевић, „БиХ и Црна Гора (не)одрживе мултинационалне творевине“, *Српска политичка мисао*, Vol. 38, № 4/2012: 301-318, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 310: „Без обзира на сукобе бјелаша и зеленаша, велика већина становништва се, у међуратном периоду, изјашњавала као Срби (из Црне Горе), а србско порекло чак ни код најљућих присташа династије Петровић није довођено у питање.“

23 (Неименован извор), „Црногорски Сабор прогласио је слободну и независну Краљевину Црну Гору“, *Глас Црногорца*, бр. 9, од 13. јула 1941: „Вјерни својим традицијама, ти поносни и горди горштаци, који су вјековима знали, јуначким срцима, да се супроставе непријатељу, у неједнакој борби, умјели су да сачувају вјеру у бољу судбину, која их је данас подарила највећим даром: слободом, правдом и независношћу. Црна Гора, ишчаурена из једне колијевке саткане врлинама, достојих највећег признања и највеће мушкости, ступа данас висока чела, свјесна своје сигурне будућности, сигурна да има уза се искрена, моћна и племенита пријатеља, велику Фашистичку Италију, која данас оружјем у руци води свету борбу за права народа.“

новљене марионетске творевине.²⁴ Пред сам крај Другог светског рата ПолитБиро КПЈ проглашава црногорску нацију.²⁵ Сви дотадашњи Срби из Црне Горе имали су се сматрати Црногорцима, али се чак и тада подразумевало да су Црногорци заправо етнички Срби („Српско име црногорско презиме“). Последица овог био је податак из пописа 1948. године према коме је у Црној Гори тог поратног доба живело свега 1,78% Срба. Током распада СФРЈ (1990-1992) са Цетиња креће буктиња црногорско-монтегринашког национализма која задобија политичке обресе у деловању Либералног савеза Црне Горе.²⁶ Овај ће национализам задобити елементе шовинизма и антисрпске хистерије током деведесетих година XX века. У наступима вођа ЛСЦГ, и њихових следбеника, непрестано се инсистира на „националном освјешћењу црногорског народа“ и „враћању државности Црној Гори“, помиње се „великосрпска окупација“, а Срби из Црне Горе се увредљиво називају „Посрбицама“.²⁷ Талас антисрпске

24 На ову тему у: Радоје Пајовић, *Контрреволуција у Црној Гори – четнички и федалистички покрет 1941-1945*, Обод, Цетиње, 1977, стр. 78-86.

25 „Dnevni list Borba je, u utorak, 1. maja 1945. objavila tekst Milovana Đilasa: O crnogorskom nacionalnom pitanju. Mnogi ovaj tekst, bez sumnje pisan po Titovoj narudžbini i diktatu, smatraju danom zvaničnog rađanja crnogorske nacije.“ (Dragan Vlahović, „Dan kada je rođena crnogorska nacija 1. maj 1945. godine – mesto rođenja Borba, organ КПЈ“, *Srpsko nasleđe*, №11, новембар 1998.)

26 „Култ црногорске државе, обоготворење државе као идола, као извора и смисла живљења – то је, у ствари, суштина идеологије Либералног савеза.“ (Предраг Вукић, „Мржња према Србима уједињавала чланство ЛСЦГ“, *Српске новине*, Подгорица, 19. фебруар 2010, стр.8)

27 „Суштина идеологије Либералног савеза не може бити схваћена уколико човек није живио на Цетињу и имао непосредан контакт са присталицама те партије. Не заборавимо, иако је руководство Либералног савеза тежило да постане утицајна политичка партија на нивоу цјелокупне Црне Горе, њима то није пошло за руком. Они су до краја остали локалистичка, у суштини катунско-цетињска партија. Према томе, само у контакту са њиховим чланством и симпатизерима човек је могао да схвати шта либерали у ствари желе. Ви то не можете схватити читајући њихове партијске документе и програмска начела, која су фризирана за неке и лаковјерне. Дакле, не само за Либерални савез, него за сваку политичку партију, уколико желите утврдити њене реалне циљеве, морате имати контакт са члановима те партије. У противном, наћи ћете се на странпутици и нећете спознати истину. Либерални савез је окупљао необразовану или полуобразовану омладину и регрутовао социјални полусвијет у своје редове. Разумије се, није сваки члан Либералног савеза припадао том слоју, поготово не ван Цетиња, али када је о самом Цетињу ријеч, заиста велик број следбеника те партије били су незапослени млади људи без високе стручне спреме, без стабилних извора прихода, многи и без породице. То су били људи који су године потрошили учествујући на митинзима Либералног савеза и на крају су искоришћени и заборављени од сопственог руководства. Ова партија се, дакле, у значајној мјери ослањала управо на свијет улице, или, како се то каже, лумпен-пролетеријата. Тај сегмент друштва је било најлакше регрутовати, искористити и поткупити, а потом

побуне толико је силовит и снажан, национално занесењачки, да негира сваки српски основ и корене и измешта црногорство у окружење „јужнословенских Склавинија“: Конављана, Дубровчана и/или Неретвљана (Далматинаца).²⁸ Постоји јасна тенденција да се радикално раскине са српством у било ком контексту. Политичко прегнуће (само)раскида-са-српством располутило је православну популацију у Црној Гори тако да многи Црногорци који су подразумевали своје српство сада почињу да се дистанцирају од црногорства и да се изјашњавају искључиво као Срби из Црне Горе, пошто бити Црногорац више не значи исто што и бити Србин. Тако српска популација са 1,78% из 1948. године на попису из 2003. нараста на чак 31,99%,²⁹ односно 28,73%³⁰ 2011. године (уз све притиске и нерегуларности у погледу изјашњавања у сада већ независној Црној Гори). Ваља истаћи и да је према попису из 2003. године у Црној Гори српским језиком говорило 63,49% (наспрам 29,96% црногорским)³¹, а да се по последњем попису из 2011. године, и поред великог асимилационог притиска релативна већина становништва и даље изјашњава да говори српским језиком (42,88% српским језиком наспрам 36,97% који су оптирали за „црногорски“³²).

Већ самим увидом у статистичке податке постаје очигледно да је Црна Гора у тзв. „идентитетским питањима“ дубоко подељено друштво. Статистика непорециво намеће закључак према коме је српско национално биће у Црној Гори угрожено агресивним насртајима радикалног великоцрногорског грађанистичког пројекта „изградње црногорске нације“ путем етничког инжењеринга дукљанизације (тзв. „монтенегринство“).

га усмјерити против клира Српске православне цркве на Цетињу.“ (Ibidem, стр.9)

28 „da su od najranijih Sklavinija, koje su naselile tle današnje Crne Gore, imali pretežno svoju autohtonu etnogenezu do najnovijih vremena crnogorskoga naroda, odnosno nacije.“ (Dušan Ičević, *Crnogorska nacija*, Drugo izdanje, Forum za etničke odnose, Beograd, 2015, str.112)

29 MonStat, *Konačni rezultati popisa 2003 – Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti u Republici Crnoj Gori po opštinama*, Saopštenje, broj 44, Zavod za statistiku, Podgorica, 21. septembar 2004.

30 Monstat, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine*, Saopštenje, broj 83, Zavod za statistiku, Podgorica, 12. juli 2011, str. 6.

31 Завод за статистику, *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2003 – Становништво – вјероисповјест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*, Књига 3, Подгорица, Новембар 2003, стр.10.

32 Monstat, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine*, Saopštenje, broj 83, Zavod za statistiku, Podgorica, 12. juli 2011, str. 10.

Тако се црногорски национални идентитет гради из етничког бића српског народа претапањем етничких и националних Срба у националне Црногорце.³³

2. ИДЕНТИТЕТ У ЦРНОЈ ГОРИ: ИЗМЕЋУ ТРАДИЦИОНАЛНИХ ЦРНОГОРАЦА И НАЦИОНАЛНИХ ЦРНОГОРАЦА

Црна Гора је недовршена национална творевина из неколико веома битних разлога. Први разлог је што је у њој национална већина заправо национална мањина. Према последњем попису становништва из 2011. године националних Црногораца је у Црној Гори свега 44,98% или 278.865 глава. У тај број записани су и сви они који су се под разним врстама притисака (рад у јавним службама, примаоци социјалне или какве друге помоћи...) уписују под: „Црногорци“. Асимилациони резервоар „НовоЦрногораца“ највећи је у српској етничком корпусу.³⁴ Да је тако указује статистика: на попису из 2003. да су „Срби из Црне Горе“ изјаснило се: 31,99% Срба или чак 198.414 људи, али је тај број у попису само 8 година касније смањен на свега 28,73% (178.110), дакле за целих 3,26% или чак 20.304 становника. У исто време за тих 8 година од пописа 2003. године до пописа 2011. године број Црногораца се увећао са 43,16% или 267.669 на 44,98% или 278.865. Још је уочљивија разлика у идентитетском инжењерингу када је у питању оптирање за матерњи језик. Према попису из 2003. српским језиком је говорило готово 2/3 свих становника Црне Горе, или чак 63,49% (393.740). Са друге стране новоустановљеним црногорским служило се свега 21,96% или 136.208 становника Црне Горе. Ситуација је значајно другачија у попису из 2011. године, дакле само 8 година касније. Сада је за српски језик као матерњи оптирало свега 42,88% или 265.895 грађана Црне Горе, док се да говори црногорски као матерњи изјаснило чак 229.251 или 36,97%. Српски језик је и даље доминантан језик у Црној Гори којим се служи релативна већина становника Црне Горе, али је тај број значајно умањен идентитетским инжење-

33 На ову тему и у: Владан Станковић, „Грађански концепт црногорске нације – процес асимилације Срба *in vivo*“, *Политичка ревија*, Vol. 30, № 4/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 69-88.

34 На ову тему у: Владан Станковић, „Српско питање у постреферендумској Црној Гори“, *Политичка ревија*, 03/2006, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 521-530.

рингом, који се одвија пред нашим очима, и спао је далеко испод апсолутне већине. Закључак ових социометријских налаза је да долази до значајних промена у идентитетској структури „грађана“ (и „сељана“) Црне Горе, али да истовремено постоји једно чврсто језгро од око 30% Срба, који су одлучни да бране свој идентитет и традиционално наслеђе Црне Горе.

И ту сада долазимо на терен запитаности: Како је могуће да долази до тако силовитих осцилација у идентитету Срба и Црногораца? Реч је о феномену двојног идентитета у чак три идеалнотипска модела.

*Први модел чине национални Црногорци.*³⁵

Најекстремнија позиција црногорског варијетета исказује нам следеће оцене. 1) Црногорци немају никакве везе са Србима.³⁶ Од њих се разликују и антрополошки и физиолошки. Црногорци имају малу заступљеност словенске расе, а хаплотипски налази указују на знатније присуство илирске хаплогрупе. 2) Корифеји националне самобитности Црногораца често се позивају на „Летопис попа Дукљанина“, и радо истичу изостављања византијског цара Константина Порфирогенита да Дукљане означи српским именом, као што то чини са: Травуњанима, Конављанима, Захумцима и неретвљанским Далматинцима. 3) Овде се Србији изједначавају са Србима и називају пежоративно „Србијанци“-ма. За њих се тврди да су потомци Трачана и Дачана. Овакав екстреман модел црногорства је расистички и културално шовинистички. Негира се динарски карактер Срба из Србије и њихове крвне везе са Црном Гором, Боком и Брдима. Провомише се супериорност илирско-дукљанске црно-

35 „Читава прича о технолошком инжењерингу изградње црногорског идентитета некако лавира између два концепта: бржег и радикалнијег етноидентитетског, и споријег (али темељнијег) грађанског. Овај процес има за циљ: асимилацију Срба у Црној Гори и њихово претварање у Црногорце, стабилизацију црногорске државности, и отклањање опасности да Црна Гора постане консоцијативна држава или држава конститутивних народа попут нпр. БиХ.“ (Владан Станковић, „Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*“, *Политичка ревија*, 4/2011: 69-88, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.72)

36 „Они су, наимае, уверени да је црногорски народ, настао још у раном средњем веку на територији некадашње римске провинције Превалис или Превалитана, од племена под другим именом и да се онда развијао читав миленијум све до настанка савремене црногорске нације. Том народу је првобитно име било Дукљани, по области Дуклеа, потом Зећани, по реци Зети, да би се напослетку усталило име Црногорци које траје и данас.“ (Милош Кнежевић, *Изneverена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 385)

горске расе Монтенегрина (високи, отпорни, храбри, физички привлачни, сналажљиви односно ситуационо-интелигентнији од „Србијанаца“). 4) Прикрива се култ косовских јунака, донекле истиче култ Обилића и његово порекло, и некритички се сагледава култ Цетиња као бастiona непоробљене „земље“. На (остале) Србе се гледа као на „турску рају“. 5) Чак се и црногорска династија Петровић-Његош назива „окупаторском, великосрпском династијом“.³⁷ Негирају се корени оца Милоша Обреновића Теодора Михаиловића чији деда потиче од Милошевића из Братоножића, прећуткује се васојевићко порекло Карађорђевића-Петровића и да је регенту Александру Карађорђевићу краљ Никола био деда по мајци,³⁸ не спомињу се грбаљски корени Хребелановића (светог моравског кнеза Лазара), и фалсификује хумско-зетско порекло династије Немањића који из Дукље овладаху рашком земљом као „копненом Србијом“.

Умеренија позиција црногорског варијетета нам указује на грађански концепт црногорске нације. 1) Црногорац је сваки држављанин Црне Горе ма ко он био, при чему се не одустаје од паралелног процеса конструисања црногорске нације. 2) Антиципијенту се намеће не само црногорско држављанство као чињеница заснована на праву (*hoc secundum legem*), са свим правима и обавезама које из ње проистичу, већ му се подмеће читав пакет идентитетске „црногорштине“. Овде је само по себи српство искључено из сваког „црногорствовања“.³⁹ 3) Србима се евентуално признаје статус националне мањине. У основи Срби у Црној Гори се третирају као безоблична маса, резервоар за изградњу црногорске нације.

Други модел је „мешовити“. Он прихвата подвојеност србо-црногорског идентитета. Прихвата се чињеница да је нацио-

37 Чак се наводи како је династија Петровић-Његош влашког порекла, и како са Црногорцима немају никакве везе. (О томе у: Čedomir M. Lučić, „Sloboda, vjera i nacionalni duh vladajuće loze Petrovića“, Зборник радова: *Dinastija Petrović Njegoš*, том I, CANU, Podgorica, 2002, strana 274.-фуснота)

38 Регент Александар Карађорђевић дан пред избијање Првог светског рата шаље краљу Николи писмо на Цетиње следеће садржине: „Шаљем поздрав мојем мудром и драгом деди и храброј црногорској војсци.“, а краљ Никола Петровић му одпоздравља: Живио, мој мили унуче, на радост твојега драгога оца и моју! Живјела храбра српска војска! Живјело наше мило Српство! Твој дјед Никола“ (Регент Александар Карађорђевић краљу Николи Петровићу и обрнуто, *Телеграм*, 14/27. јули 1914)

39 „(...) u ovom modelu nacionalnog identiteta građanstvo, kao ključna njegova komponenta, *pacifikuje* kulturno-etničko kao potencijalno isključivo.“ (Danijela Vuković-Čalasan, Mehmed Đečević: „Izazovi izgradnje građanskog identiteta u Crnoj Gori“, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 31, №1/2015: 7–37, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2015, str.10)

нална идентификација често подељена по кућама, чак и унутар породица (нпр. деда Југословен, син Србин, унук Црногорац; или: један брат Црногорац, а други Србин). Не постоји јасна линија раздвајања између српства и црногорства.

1) У варијетету који нагиње „грађанском црногорству“ српство је само „нееманциповано црногорство“, атавизам прошлости, пуки традиционализам, реликт „петровићевске Црне Горе“. 2) Црногорски варијетет мешовитог модела исказује свест за карактеролошке, менталитетне и обичајне различитости између Црногораца и једног дела Србијаца, нарочито оних у прекоморавским крајевима: србизованих потомака Дачана источне Србије и Трачана југоисточне и јужне Србије, који никада у средњем веку (све до Карађорђевих времена) нису били у саставу српске државе.

Са друге стране, у оквиру мешовитог модела варијетета који нагиње интегралном српству бити Црногорац је пре свега одредница наслеђа. 1) Традиционални Црногорац је онакав какав је он био у славним временима „петровићевске Црне Горе“ – праве српске Црне Горе: независне али српске државе. 2) Овај приступ захтева консоцијативно разрешење реконфигурације друштвених односа у Црној Гори – политичкој заједници са већинском православном популацијом. Црна Гора би била консоцијативна демократија равноправних народа: националних Црногораца, традиционалних Црногораца или Срба, Бошњака, Муслимана, Албанаца и Хрвата. 3) Тако постављен српски варијетет мешовитог модела се залаже за конститутивни приступ српског народа у оквиру Црне Горе, јер заступници овакве опције Црну Гору сматрају својом матичном државом.⁴⁰ 4) Истовремено постоји тенденција ка ширем облику државног организовања под кровну заједницу која би се звала „Савез српских држава“, а у којој би Црна Гора била једна од држава-чланица са својим посебностима: специфичном културом, традицијом и историјом.

Коначно, *трећи* модел је српски. У основи он прихвата традиционално црногорство као чињеницу и културалну наслугу наслеђа ранијих времена. 1) Црногорство је овде више земаљска одредница: стицај историјских детерминизама који су Црну Гору наметнули Старој Херцеговини, Брдима или нпр. Боки, током ратова против Османлија. Црна Гора се у оваквом схватању своди на: четири нахије, део барске и никшићке општине. Све остало и није стара, национална Црна Гора. 2) Овај модел негира црногорску нацију као фабрикат Коминтерне и новоиден-

40 Милош Кнежевић, *Изневјерена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 460.

титетског инжењеринга евроатлантиде који се одражава пуким насиљем чувара уставног поретка новоцрногорске државности које оличавају остаци комунистичких структура заоденутих у ново евроатлантидно рухо. 4) Срби и српски народ су градили државу Црну Гору. Она је и изграђена као прва модерна српска држава. Било је то време када су етничко и национално били синоними. Услед насртаја Запада на српски животни простор то више није случај: национално је прогутало етничко и настоји да га потпуно негира. 5) За присталице овог модела династија Петровић-Његош је пре потврда необоривог српског идентитета него вредност-сама-по-себи (пошто је свргнути краљ Никола Петровић покренуо ланац братоубиства и сепаратизам након абдикације). 6) Српски модел на црногорство гледа као на један од аспеката српства. Као што постоје Срби-пречани: Банаћани, Сремци, Бачвани или нпр. Крајишници: Далматинци, Личани, Кордунаши, Банијци, Славонци, Купрешани, тако постоје и „овострани Срби“: Семберијци, Романијци, Херцеговци, Шумадијци, Браничевци, Тимочани, Левчани, Моравци, Ерцови, Рашани... па и Црногорци. Црна Гора се у том идентитетском пресеку сагледава његошевски: као „српска Спарта“. Њој се не негира државност, али је њена државност историјска, а будућност део ширих, свесрпских интеграција.⁴¹ Она је била пијемонт и узор свим другим Србима. Стога је ово виђење најдубље српско и интегристичко. Црногорац је овде епитет за чистог „100%“ Србина.

3. СТРАНАЧКИ ЖИВОТ ЦРНЕ ГОРЕ И ПОЛИТИЧКА ИДЕНТИСТИКА

Сада нам само још преостаје да размотримо однос између политике и идентистике: саодношења идентитетских питања у равни политичких идеологија у страначком спектру Црне Горе. Ово ће бити извесна синтеза свега претходно исказаног. Кренимо редом...

Либерални савез Црне Горе (ЛСЦГ) Славка Перовића је у програмском смислу представљан као либерална и грађанска партија, али је у идентитетском смислу имао мало шта са том идеологијом. Као настављачи зеленаша и федералиста „Црно-

⁴¹ Танјуг, „Дедеић – Србима потребне националне, а не европске интеграције“, *Вечерње новости*, Београд, 27. март 2018: „Српском народу нису потребне европске, него националне интеграције, изјавио је председнички кандидат опозиционе Српске коалиције на црногорским председничким изборима Добрило Дедеић.“

рске странке“ од пре Другог светског рата, и велики поборници индипендизма краља Николе Петровића, полагали су искључиво право на национално црногорство. Противници било какве државне форме са Србијом, ван оквира велике Југославије.⁴² Начелно: реч је о грађанском црногорству, али су се следбеници овог покрета често позивали на хиљадугодишње порекло црногорске државе и црногорског народа. Потпуно негирају српски идентитет Црногораца. За њих су Срби у Црној Гори у најмању руку мањина, баш као и Бошњаци или Албанци нпр. За многе од њих Срби из Црне Горе су идентитетски увоз из Србије.

Социјалдемократска партија Црне Горе (СДП ЦГ) Ранка Кривокапића настала је од југословенске странке Савез реформских снага Југославије (СРСЈ) коју је предводио југословенски премијер Анте Марковић и из Социјалистичке партије Црне Горе (СПЦГ) као преименованог Социјалистичког савеза радног народа Црне Горе (ССРН ЦГ).⁴³ Однос према српству тумаче југословенски: као однос према другости, према једној од „јужнословенских склавинија“. Идентитетски важе за отворено процрногорску странку; идеолошки су начелно грађански оријентисани и социјалдемократски усмерени. Током деведесетих година прошлог века били су у запећку радикалнијег Либералног савеза, али када је Мило Ђукановић решио да потпуно раскине са српским идентитетом, увео је СДП ЦГ у владу Црне Горе, и користио их као јастребове за обрачун против присталица заједничке државе Србије и Црне Горе. Непрестано понављају како Црна Гора има своју прошлост и посебан идентитет, независан од српског идентитета.

Социјалдемократе (СД) Ивана Брајовића су странка настала из СДП-а. Важи за процрногорску странку која се отворено, као и претходне две, залаже за Европску унију и НАТО. Као што је СДП послужио личној власти Мила Ђукановића да неутралише ЛСЦГ и непоткупљивог Славка Перовића, тако је и Иван Брајовић послужио да се неутралише Ранко Кривокапић. И социјалдемократе важе за процрногорску странку која у Србима

42 Slavko Perović: *Saopštenje*, broj 14 (9), 11/10/2013: „LSCG ne priznaje Miloševiću zločinačku i lažnu Jugoslaviju, niti Čosića kao predsjednika!“

43 „Socijaldemokratska partija Crne Gore nastala je 1993. godine objedinjavanjem dela nekadašnjeg Saveza reformskih snaga Jugoslavije za Crnu Goru saveznog premijera Ante Markovića za Crnu Goru i Socijalističke partije Crne Gore. U tom smislu ona je prevashodno imala jugoslovensku orijentaciju, za razliku od Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG), koji je od osnivanja 1990. godine bio suverenistička stranka.“ (Dragan Đukanović, „Identitetska pitanja i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori“, *Međunarodna politika*, № 3-4/2014: 395-422, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014, str. 398-petit)

види странце, евентуално тек националну мањину.

Демократска партија социјалиста (ДПС) Мила Ђукановића владајућа је партија у Црној Гори која већ деценијама осваја око 40-42% гласова бирача и држи све полуге моћи. Настала из Савеза комуниста Црне Горе (СКЦГ),⁴⁴ након „Антибирокарске револуције“ из 1989. године, када је млади промилошевићевски двојац Мило Ђукановић – Момир Булатовић помео са политичке сцене стару, окошталу структуру на челу са Марком Орландићем и Видојем Жарковићем. Ђукановић у унутарпартијском обрачуна 1997. године побеђује Момира Булатовића, а странка се цепа на два дела. Ђукановић од тада влада уз помоћ радикално сепаратистичких и антисрпских странака (СДП односно СД). Партија је грађански конципирана на основама црногорског идентитета. Иако начелно припада левици, Ђукановић је увео најрадикалнију варијанту неолибералних реформи које су потпуно деиндустријализовале Црну Гору, а десетине хиљада младих оставиле без перспективе и посла. Увео је Црну Гору у НАТО и на путу је да је, као једно од најсиромашнијих земаља Европе, уведе у ЕУ. У ДПС-у има један део Срба-каријериста, али сам партијски врх води отворену антисрпску политику: искључивим залагањем за национално црногорство, спровођењем националног инжењеринга у коме Срби трпе асимилацију, изгоном ћириличног писма из јавне употребе, променом Устава без да су Срби за било шта питани, давањем подршке канонски непризнатој Црногорској православној цркви коју је власт регистровала у полицијској станици на Цетињу...

Политички покрет УРА („Уједињена реформска акција“) везује се за медијски концерн „Вијести“ Жарка Ракчевића који пуних двадесет година гаји опозициони дискурс према режиму Мила Ђукановића, са индипендистичких позиција залагањем за самосталну Црну Гору и црногорски национални идентитет.⁴⁵ УРА је настала из „Позитивне Црне Горе“ Дарка Пајовића на темељима настојања да се обнови идеолошки и идентитетски дискурс Либералног савеза. „Позитивна“ је у јавности заступала

44 „Dominantna partija u Crnoj Gori je Demokratska partija socijalista. Nastala je tzv. internom mobilizacijom, tj. već opisanim prevratom unutar, do tada, jedinstvene partije Saveza komunista Crne Gore...“ (Olivera Komar, *Birači u Crnoj Gori – faktori izborne i partijske preferencije*, Fakultet političkih nauka Podgorica/Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2013, str. 75)

45 „Ukoliko bude izabran, Abazović će zamijeniti aktuelnog predsjednika GP URA Žarka Rakčevića.“ (<http://www.vijesti.me/vijesti/dritan-abazovic-jedini-kandidat-za-novog-predsjednika-gp-ura-931718>)

идентитетску политику грађанско-процрногорског националног дискурса. Како је Пајовић колаборирао са режимом, тако се „Позитивна“ распала, па је из ње (про)изашла УРА Дритана Абазовића која сада следи изразито опозициони дискурс према Ђукановићевом режиму, настојећи да привуче националне Црногорце и припаднике мањинских народа у опозициону орбиту против постојећег режима.

Сличну идентитетску политику заступа и ДЕМОС Миодрага Лекића. ДЕМОС је настао из амбициозног Лекићевог покушаја да коалицију српско-црногорских странака окупљених у „Демократски фронт“ (ДФ) обједини у једну грађанску странку коју би он лично водио на темељу потврде суверенистичких достигнућа ДПС-режима. За узврат, Лекић је исказао спремност да се бори за конститутивност српског народа у Црној Гори чиме би се Црна Гора трансформисала у црногорско-српску државу. Како су лидери две најјаче странке у ДФ-у, Андрија Мандић (Србин) и Небојша Медојевић (Црногорац), одбили да своје странке подведу под Лекићеву грађанску конструкцију, дошло је до сукоба након чега је Лекић напустио ДФ и основао своју странку ДЕМОС. Идентитетска политика ДЕМОС-а је начелно српско-црногорска, али не можемо се отети утиску да, нарочито после изласка српског дела ДЕМОС-а окупљеног око Горана Даниловића, Лекићев ДЕМОС постаје процрногорска странка негде на позицијама Абазовићеве УРА-е, с том разликом што декларативно Лекић није против да Црна Гора постане држава и српског народа.⁴⁶

Покрет за промјене (ПзП) Небојше Медојевића је процрногорска и проНАТО странка у оквиру српско-црногорског политичког савеза Демократски фронт (ДФ). Свесни да поделе на Србе и Црногорце досежу до породица, залажу се за црногорско-српско помирење. Најсажетије: реч је о Црногорцима који не одбацују традиционализам династије Петровић-Његош (пошто је реч о српској традицији, то им онда није страна коалиција са српским странкама). Ипак у идентитетском смислу „не помињу српску прошлост већ су више окренути црногорској будућности“. Овај политички покрет, настао из невладине организације „Група за промјене“ (по узору на Г17+ у Србији), у идентитетском смислу спада у мешовити модел који нагиње црногорском идентитетском варијетету.⁴⁷ Њихов процрногор-

46 <https://www.cdm.me/politika/demos-pred-rascjepom>, од 5. априла 2018.

47 О Покрету за промјене у: Florian Bieber, „The party system of Montenegro – Movement for Change PzP“, (edited by Vera Stojarova, Peter Emerson), *Party Politics in Western Balkans*: 119-130, Routledge, 2010, p. 125.

ски набoј нарочито је био упадљив пре и након референдума о независности када су носиоци овог покрета помогли Ђукановићу да учврсти црногорску државност гласањем за нови устав из 2007. године. По новом уставу, без консензуса са значајним делом (српске) популације уведени су садашња: химна, застава и грб. Сукоб са ДПС-ом око стратешких питања развоја и правне државе одвукао их је у савез са интегристичким странкама у чврсту предизборну ДФ-коалицију.

Демократе Црне Горе настале су из Социјалистичке народне партије Црне Горе. Незадовољни лошим резултатима некада најмоћније опозиционе партије у Црној Гори група старијих предводника испред побуњене фракције поставила је млађахног Алексу Бечића (1987) за лидера нове странке. Бечић је организовао младо вођство партије, и врло брзо задобио поверење знатног дела популације. О идентитетском питању се не изјашњавају. Начелно су грађанска странка умерено леве оријентације.⁴⁸ Углавном их предводе национални Црногорци који говоре српским, понекад црногорским језиком. Већина њих или није религиозна или поштују Митрополију на Цетињу и СПЦ. Око чланства у НАТО нису се изјаснили. Демократе идентитетски себе позиционирају у мешовити модел српско-црногорског помирења при чему не доводе у питање Ђукановићеве тековине црногорског суверенизма.

У мешовити модел спада и *Социјалистичка народна партија Црне Горе* (СНП ЦГ). Произашла из ДПС-а, у почетку чврсто везана за Милошевићев СПС, након петооктобарских промена 2000. године партија се осамосталила у политичком деловању. Странка је била окосница референдумског „Не!“ којим се захтевало очување заједничке државе са Србијом. У идентитетском смислу била је то дуго пројугословенска странка, коју сада претежно воде Црногорци српског језика, привржени Митрополији Црногорско-приморској СПЦ-а. Већина њених чланова негира легитимитет референдума за издвајање из заједничке државе, али исказују лојалност према црногорској држави.⁴⁹ Идентитетска политика СНП-а још увек је у тражењу...

Из СНП-а је произашла и *Демократска народа партија* (ДНП) коју предводи Милан Кнежевић. Незадовољни јаловом

48 „Demokratska Crna Gora je partija lijevog centra, prepoznatljivo građanske profilacije..“ (<http://demokrate.me/mi-smo/o-nama/>, од 5. априла 2018. године)

49 Тако се у програмском документу наслова: „СНП ЦГ јуче, данас, сјутра“ на самом почетку истиче: „Јака и стабилна Црна Гора, свјесна своје историјске вертикале и националних интереса у будућност...“ (<http://www.snp.co.me/strana.asp?kat=1&id=6143>)

политиком вођства СНП-а који се након пораза на референдуму и након измена Устава Црне Горе из 2007. није супротставио радикално антисрпским потезима режима Мила Ђукановића, група „идентитетских Срба“ око Предрага Булатовића напустила је странку. ДНП важи за грађанску странку леве оријентације, која не признаје поделу на Црногорце и Србе.⁵⁰ Баштини антифашизам и тековине партизанске борбе и касније социјалистичке револуције. У Србији и Русији види најближе пријатеље и сараднике. Противи се уласку у НАТО. Око ЕУ нема децидиран став. Будућност Црне Горе види у заједници са Србијом и Републиком Српском. Чланица је предизборне коалиције Демократски фронт.

У Демократском фронту налази се и *Нова српска демократија* (НСД) Андрије Мандића. То је национална странка Срба у Црној Гори. Полазећи од чињенице да је према попису са почетка XX века у Црној Гори живело 95% Срба, НСД себе такође сматра грађанском партијом. Она себе смешта у националну десницу: то је странка старе, традиционалне, петровићевске Црне Горе.⁵¹ Свесни постојећег стања изградње национално-грађанског идентитета црногорске нације вођство НСД захтева да се Србима обезбеди конститутивност у Црној Гори, јер су Црну Гору утемељили Срби, и потом је градили заједно са националним Црногорцима.⁵² У идентитетском смислу пристаху ове партије не поричу постојање националних Црногораца, али траже равноправни статус са њима, јер Црну Гору доживљавају и као српску државу, при чему исказују настојање ка ширим свесрпским интеграцијама, где би Црна Гора била једна од конституената.

Коначно, у чист српски модел политичке идентитистике спада *Српска листа* коју предводи Добрило Дедеић. Овај савез српских странака Црну Гору сагледава као српску државу, цр-

50 „Демократска народна партија се снажно противи произвођењу вјештачких и наметнутих подјела, посебно између Црногораца и Срба. За нас су Срби и Црногорци у Црној Гори један народ. Такође, имајући у виду да не постоји држава у Европи, у којој већински језик није службени, и у образовном систему доминантно заступљен, за нас је неприхватљиво да српска језичка заједница, као најбројнија у Црној Гори, буде дискриминисана. Полазећи од принципа заштите основних људских права и слобода, Демократска народна партија ће снажно захтијевати да у Уставу Црне Горе српски језик буде нормиран као службени језик.“ (<http://www.dnpg.me/program/>, од 5. априла 2018. године)

51 Због своје нескривене идеологије понеки је зову и „бјелашка странка“ или „равногорски савез“.

52 „Нова српска демократија се бори за равноправност српског народа у Црној Гори, његову конститутивност, пуну афирмацију националног идентитета, слободе и економских интереса, уз гарантовање права другим националним заједницама.“ (Програмски циљеви Нове српске демократије, <http://www.nova.org.me/stranica.php?id=2&tip=stranice>, од 5. априла 2018. године)

ногорски национални идентитет је, према њиховом гледишту, пуки фабрикат па га као такав и не треба прихватати. Црна Гора је савез: првотне Црне Горе (4 нахије и делови барске и никшићке општине), Брда, Старе Херцеговине, јужне Рашке, Боке и Приморја. Све ове земље, које данас припадају АВНОЈ-евској Црној Гори требале би да уђу у састав јединствене српске државе, при чему се не негира право Црногораца да формирају своју националну „Сан Марино државу“ на већинским просторима црногорског језика, у тзв. простору „Старе Црне Горе“. Тако би Црна Гора била окружена српством, као што је Сан Марино окружен Италијом.⁵³

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ТЕНДЕНЦИЈЕ КРЕТАЊА

Из свега наведеног произилазе извесни закључци и тенденције кретања пратеће појаве. Када је о закључцима реч ваља потврдити почетну хипотезу како су национални идентитети Срба и Црногораца искључиви, и како је, бар досада, национални идентитет Црногораца ширен на штету српског националног идентитета у Црној Гори. Политичке странке, као значајни носиоци идентитетских питања, пружају се у бесконачно минималним прелазима од чисто црногорског до чисто српског идентитета, при чему је некако највећа гужва у средишњем мешовитом идеалнотипском моделу. Очигледно да је овде конфузија и највећа, јер добар део бирачке популације има измешана српско-црногорска осећања. Проглашење Црне Горе за независну државу само је убрзало процес асимилације Срба у Црној Гори (умањило проценат Срба од пописа 2003. до пописа 2011, и значајно умањило број оних који користе српски језик између два пописа). Црна Гора је проглашена грађанском државом: намеће се грађански концепт асимилације, и Србима и осталим мањинским народима непрестано натура јавномњењски притисак да су недовољно лојални црногорској држави. Процес натурања црногорског идентитета је, међутим, неуспешан. Националних Црногораца је мање од 50%, они су заправо мањина у својој држави, и када би са власти пала дискриминаторска власт, број Црногораца би се још више смањио. Будућност Црне Горе је у

53 Из интервјуа Добрила Дедеића ТВ „Балкан инфо“: Добрило Дедеић, „Политичка елита српског народа је издала Србе у Црној Гори!“, *Балкан инфо*, од 12. јула 2017. године, посебно 31:41 – 34:32

извесном моделу консociјативне демократије два највећа народа: Црногораца и Срба, (што заступа све више политичких субјеката у Црној Гори, јер је садашње евроатлантско стање трајно дестабилишуће) уз уважавање пуних мањинских права: Бошњака, Муслимана, Албанаца, Хрвата, Рома... ДПС-режим који практично влада од 1945, а формално од краја осамдесетих година прошлог XX века, и даље игнорише нерешен статус и положај Срба, и спроводи тиху асимилацију. Асимилација је покушај да се намакне црногорска већина како би се заокружила крхка и ровита независност, а недавни покушај са тзв. „државним ударом“ показује колико је независност слабашна, са зависним институцијама подложним личној владавини једног човека и једне групе људи, криминализованим друштвом и нарушеним међуетничким односима. Признање самопроглашене лажне државе Косово и насилно увлачење Црне Горе у НАТО представљају очајничке покушаје режима да на пречац и насилно реши сва отворена питања којих је много.

У предвечерје председничких избора 2018. године отварају се следеће тенденције. Два су кандидата у позицији да остваре победу. Један је неприкосновени вођа Мило Ђукановић, који очајнички у финишу кампање настоји да намакне надполовичну већину како би избегао други изборни круг, и сада већ извесно обједињавање опозиције у другом кругу. Други кандидат је Младен Бојанић иза кога је стала велика већина опозиционих странака. Уколико би Ђукановић победио: стабилност Црне Горе би се привидно одржала. Земља би наставила евроатлантским курсом, тежак положај Срба би се продубио као и ерозија свих институција, нарасли би нерешени економски проблеми и криминал... Победа Бојанића отворила би наду у одржавању нових избора, јер је садашњи састав Скупштине Црне Горе, након тзв. „државног удара“, нелегитиман и не представља одраз воље бирачког тела Црне Горе. Нови избори би у том случају представљали саставни део решења проблема дубоке институционалне, муђуетничке, економске и социјалне кризе у Црној Гори. Најава кандидата опозиције Бојанића, да не би доводио у питање учињене унилатералне потезе Ђукановићевог режима око признања Косова и уласка Црне Горе у НАТО, указују да нека, од очију јавности, скривена сила ипак настоји да постигне „мирну транзицију власти“, без да се дира у утрасирани геополитички курс.

ЛИТЕРАТУРА

- Banović Branko, „Narativna reprodukcija savremenog crnogorskog identiteta u procesu Evroatlantskih integracija (II dio)“, *Etnoantropološki problemi*, Vol. 8, № 2/2013: 519-537, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013.
- Bieber Florian, „The party system of Montenegro – Movement for Change PzP“, (edited by Vera Stojarová, Peter Emerson), *Party Politics in Western Balkans*: 119-130, Routledge, 2010, p.125.
- Vlahović Dragan, „Dan kada je rođena crnogorska nacija 1. maj 1945. godine – mesto rođenja *Borba*, organ KPJ“, *Srpsko nasleđe*, №11, novembar 1998.
- Букић Предраг, „Мржња према Србима уједињавала чланство ЛСЦГ“, *Српске новине*, Подгорица, 19. фебруар 2010.
- Vuković-Čalasan Danijela, Đečević Mehmed: „Izazovi izgradnje građanskog identiteta u Crnoj Gori“, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 31, № 1/2015: 7–37, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2015.
- Дедеић Добрило, „Политичка елита српског народа је издала Србе у Црној Гори!“, *Балкан инфо*, од 12. јула 2017. године, посебно 31:41 – 34:32
- Динић Михајло, „О називима средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка“: 161-171, *Из српске историје средњег века*, Београд, 2003.
- Drašković Čedomir, „Zeta/Crna Gora u doba Balšića (1360-1421)“, *Zbornik radova Balšići*, Matica crnogorska, Cetinje, 2012.
- Ђукановић Драган, „Identitetska pitanja i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori“, *Međunarodna politika*, № 3-4/2014: 395-422, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014.
- Завод за статистику: *Попис становништва, домаћинстава и станова у 2003 – Становништво – вероисповјест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*, Књига 3, Подгорица, новембар 2003.
- Ičević Dušan, *Crnogorska nacija*, Drugo izdanje, Forum za etničke odnose, Beograd, 2015.
- Jagić Vatroslav, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, JAZU, Zagreb, 1867.
- Кнежевић Милош, *Изневерена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Komar Olivera, *Birači u Crnoj Gori – faktori izborne i partijske preferencije*, Fakultet političkih nauka Podgorica/Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2013.
- Коматина Предраг, „Србија и Дукља у делу Јована Скилице“, *Зборник радова Византолошког института*, Vol. XLIX: 159-186, Византолошки институт САНУ, Београд, 2012.
- Коматина Предраг, „Идентитет Дукљана према *De administrando imperio*“, *Зборник радова Византолошког института*, Vol. LI, Византолошки институт, САНУ, Београд, 2014.
- Константин Порфирогенит, *De administratio imperio*, глава 33, 34, 36.

- Lučić M. Čedomir, „Sloboda, vjera i nacionalni duh vladajuće loze Petrovića“, Зборник радова: *Dinastija Petrović Njegoš*, том I, CANU, Podgorica, 2002.
- Милосављевић Зоран, „БиХ и Црна Гора (не)одрживе мултинационалне творевине“, *Српска политичка мисао*, Vol. 38, № 4/2012: 301-318, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Monstat: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine*, Саопштење, број 83, Zavod za statistiku, Podgorica, 12. јули 2011.
- MonStat: *Konačni rezultati popisa 2003 – Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti u Republici Crnoj Gori po opštinama*, Саопштење, број 44, Zavod za statistiku, Podgorica, 21. септембар 2004.
- Неименован извор, „Црногорски Сабор прогласио је слободну и независну Краљевину Црну Гору“, *Глас Црногорца*, бр. 9, од 13. јула 1941.
- Nikčević Tomica, „Guvernadurstvo kao politička struja Crne Gore“, *Matica*, 191-210, Matica crnogorska, Cetinje, 2010.
- Новаковић Реља, *Где се налазила Србија од VII до XII века?*, Историјски институт/Народна књига, Београд, 1981.
- Пајовић Радоје, *Контрареволуција у Црној Гори – четнички и федералистички покрет 1941-1945*, Обод, Цетиње, 1977.
- Perović Slavko, *Саопштење*, број 14 (9), 11/10/2013.
- Петровић Драган, Станковић Владан: *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Програмски циљеви Нове српске демократије, <http://www.nova.org.me/stranica.php?id=2&tip=stranice>
- Раковић Александар, „Етнички идентитет Дукље и Зете“, <http://www.njegos.org/medieval/srednji.htm>
- Регент Александар Карађорђевић краљу Николи Петровићу и обрнуто, *Телеграм*, 14/27. јули 1914.
- Станковић Владан, „Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*“, *Политичка ревија*, 4/2011: 69-88, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Станковић Владан, „Српско питање у постреферендумској Црној Гори“, *Политичка ревија*, 3/2006, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Стефан Првовенчани, *Повеља Богородичиној цркви на острву Мљету*, 124.
- Танјуг, „Дедеић – Србима потребне националне, а не европске интеграције“, *Вечерње новости*, Београд, 27. март 2018.
- Томашевић Ђорђе Вид, „Црногорци и остали Срби“, <http://www.njegos.org/arhsrpski/vid.htm>
<http://www.dnpcg.me/program/>
<http://www.snp.co.me/strana.asp?kat=1&id=6143>
<http://demokrate.me/mi-smo/o-nama/>
<https://www.cdm.me/politika/demos-pred-rascjepom>
<http://www.vijesti.me/vijesti/dritan-abazovic-jedini-kandidat-za-novog-predsjednika-gp-ura-931718>

Vladan Stankovic

SERBIAN IDENTITY AND MONTENEGRISM – CURRENT RELATIONS OF POWER

Resume

The national identity of the Serbs and Montenegrism are two parallel and exclusive phenomena. The representatives of the Montenegrin national identity deny their Serbian ethnic origin, with the help of the „Civil concept of the Montenegrin nation“ assimilate national Serbs in Montenegro. These assimilation processes of Serbs permanently destabilize montenegrin society and undermine stability in the Western Balkans region. The exit strategy would represent, for the beginning: a consociational model for the organization of Montenegro, as a society of multiethnic and inter-religious communities, based on equal principles that would take place in parallel with the processes of regional integration in the Western Balkans region.

Keywords: Serbian identity, Montenegrin identity, montenegrism, Montenegro, political parties, society.

АКТУЕЛНО

99

Милован Трбојевић

ЗАШТИТА КРИТИЧНИХ ИНФРАСТРУКТУРА –
ИСКУСТВА ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА

119

Ђорђе Куљих

УНУТРАШЊА БЕЗБЕДНОСТ ЕУ И САВРЕМЕНА
МИГРАНТСКО-ИЗБЕГЛИЧКА КРИЗА

133

Драган Гостовић

СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ И ЈАВНА ПОЛИТИКА

Милован Трбојевић
Академија за националну безбедност, Београд

ЗАШТИТА КРИТИЧНИХ ИНФРАСТРУКТУРА – ИСКУСТВА ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА

Сажетак

Перманентне промене у међународним односима, као и пораст безбедносних изазова, ризика и претњи, чине безбедносну ситуацију врло комплексном, како на националном, тако и наднационалном нивоу. У данашње време, један од најзначајнијих безбедносних изазова је питање заштите критичних инфраструктура. Наиме, обзиром да је критична инфраструктура важан сегмент националне безбедности, њена заштита представља један од приоритета сваке државе.

Полазећи од чињенице да земље у транзицији имају различите модалитете заштите критичних инфраструктура, у овом раду је анализирана нормативна и организациона структура ове области у Р. Словенији и Р. Хрватској, са циљем долажења до сазнања о искуствима која би могла бити имплементирана и у Р. Србији.

На основу добијених резултата дошло се до закључка да су Р. Словенија и Р. Хрватска, због просторно-географских, политичких, друштвено-економских и културолошких сличности, као и у погледу доношења и спровођења политике заштите критичних инфраструктура, добра референтна тачка за извлачење поука из искустава која би се могла применити у Р. Србији. Међутим, модели наведених држава се, не могу преузети и имплементирати у Р. Србији без одређених модификација, јер свака држава има своје специфичне особености.

Р. Србија нема кохерентне оквире у области заштите критичне инфраструктуре. У том смислу, потребно је спровести истраживање, које би укључило све секторе друштвених делатности, где би се дошло до релевантне листе критичних инфраструктура. Такође, на основу резултата истраживања могао би да се утврди и релативни степен критичности једне

инфраструктуре у односу на друге и карактеристичне међузависности, специфичне за територију Србије. Након тога, неопходно је донети Закон о заштити критичних инфраструктура и подзаконска акта.

Кључне речи: критична инфраструктура, транзиција, безбедност, заштита, Република Србија.

1. УВОД

Савремена друштва постала су веома сложена и динамична. Промене и нестабилност преносе се на цело човечанство обухватајући не само комуникационе и техничко технолошке иновације већ и етаблиране институције које бивају принуђене на трансформацију и прилагођавање. Повећањем количине људског знања и моћи посредоване технологијом као и развојем организационо-институционалних капацитета, људска способност за супротстављање кризама је данас већа него икад у историји. Међутим, то не значи да смо близу бескризних друштава, нити да је данашњи свет безбедније место за живот. Наиме, друга страна повећања људске моћи и савремених технологија продукovala је стварање нових врста ризика и потенцијалних криза (сајбер тероризам, климатске промене и др.) са катастрофалним последицама.

Поред тога, глобализација у многим сегментима друштва убрзано мења међународно безбедносно окружење, тако да је све теже, на националном нивоу, контролисати проток људи и добра, што доводи у питање традиционални концепт безбедности који приказује војне претње као највећу опасност по друштво и државу. Дакле, измењена природа претњи националној безбедности захтева развијање нових безбедносних концепција.

У данашње време, један од најзначајнијих безбедносних изазова је питање заштите критичних инфраструктура, јер функционисање државе у многоме зависи од ефикасне заштите појединих инфраструктурних објеката. Инфраструктуре попут производње хране, воде, енергије, саобраћајне и транспортне мреже, здравства, информационалних технологија, нуклеарне и хемијске индустрије пружају основне услове за живот људи и функционисање држава. Оштећењем или уништењем неке од њих може се нанети велика штета државама и наднационалним организацијама, а у појединим ситуацијама могу довести у питање и њихов опстанак. Свесни тога, највиши доносиоци политичких одлука у многим државама увиђају значај појединих тј. критичних ин-

фраструктура, и налажу предузимање мера на плану унапређења њихове поузданости и безбедности. Дакле, више није питање да ли ће кризе погодити организацију, већ када.¹ Резултат тога је покретање бројних програма заштите критичних инфраструктура како на националном тако и на наднационалном нивоу (European Programme on Critical Infrastructure Protection - EPCIP и др.).

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ КРИТИЧНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ

Задатак државе до краја прошлог века, условно речено, био је да у случају терористичког или акта агресије минимизира утицај на националну критичну инфраструктуру, а данас је обавеза глобална заштита критичне инфраструктуре у случају промена у било ком смислу (економском, еколошком и сл.). Према томе, заштита критичне инфраструктуре третира се као питање од највећег значаја за савремену националну безбедност.²

Терористички напади на САД, 11. септембра 2001. године, дали су нову димензију концепту заштите критичне инфраструктуре, а терористички напади у Паризу, Лондону, Москви, Бриселу и Барселони потврдили су потребу за новим приступом у заштити критичне инфраструктуре. Исто тако, природне катастрофе могу имати разорне последице на инфраструктуру (урагани Катрина, Марија, Ирма, цунамији у југоисточној Азији и у Јапану итд). Управо овакве драматичне ситуације изазване кризом, сукобом или катастрофом представљају сметње које нарушавају или чак прекидају уобичајени ток живота. Такви трауматични догађаји постају нека врста модела кроз које се посматра, разумева и конципира савремена безбедносна политика.³

Критичне инфраструктуре су раније перципиране као нешто стабилно и конкретно, било да се ради о физичким или информационим и комуникационим системима.⁴

Насупрот томе, влада мишљење да комплексне инфраструктурне системе треба посматрати онакве какви су заиста у

1 Ian I. Mitroff, "Crisis Management and Environmentalism: A Natural Fit", *California Management Review*, Vol. 36, No. 2/1994, p. 101-113.

2 Mladen Herega, "Nacionalna kritična infrastruktura", *Menadžment i sigurnost - M&S 2010: „Planiranje i sigurnost“*, стр. 311.

3 James Brassett, NickVaughan-Williams, "Governing Traumatic Events", *Alternatives: Global, Local, Political*, vol. 37, No. 3/2012, p. 183.

4 Christer Pursiainen, "The Challenges for European Critical Infrastructure Protection", *European Integration*, vol. 31, No. 6/2009, p. 723.

реалном животу: отворени, рањиви и системи са доста мана и унутрашњих проблема.⁵

Данас научна јавност више прихвата ово друго мишљење, обзиром да се заштита критичне инфраструктуре не посматра само као заштита од спољних напада, већ се под тим концептом подразумева и планирање опоравка. Валидан показатељ успешне политике заштите критичне инфраструктуре је чињеница да систем може да функционише у свим условима и да се брзо опорави уколико дође до оштећења неког дела критичне инфраструктуре.

Управо овакви различити концепти довели су до тога да је данас у оптицају више дефиниција критичне инфраструктуре и углавном се све односе на средства и имовину која је кључна за неометано функционисање економије и друштва.

Тако у САД, критична инфраструктура се „односи на широк опсег различитих средстава и имовине који су неопходни за свакодневно функционисање друштвених, економских, политичких и културних система у САД“,⁶ док Организација за економску сарадњу и развој (ОЕCD) под критичном инфраструктуром подразумева скуп инфраструктура и служби које, „представљају основу економског и социјалног благостања, јавне безбедности и функционисања владиних органа“.⁷

У Европској унији (ЕУ) критична инфраструктура „представља имовину, систем или његов део који се налази на територији земље чланице и који је неопходан за одржавање кључних друштвених функција, здравства, безбедности, сигурности, економског или социјалног благостања, а чије би ометање или уништење имало значајан утицај на земљу чланицу“.⁸ Надаље, „Европска критична инфраструктура подразумева критичну инфраструктуру лоцирану на територији земље чланице, чије би ометање или уништење имало значајан утицај на бар две земље чланице. Значај поремећаја у функционисању елемената критичне инфраструктуре треба да се процени на основу критеријума међузависности. То подразумева ефекте настале као резултат

5 Tom Lundborg and Nick Vaughan-Williams, “Resilience, Critical Infrastructure and Molecular Security: the Excess of Life in Biopolitics”, *International Journal Political Sociology*, vol. 5, No. 4/2011, p. 369.

6 Alan T. Murray, “Critical Infrastructure protection; The vulnerability conundrum” *Telematics and Informatics*, vol. 29, No. 1/2012, p. 58.

7 Kathryn Gordon and Maeve Dion, *Protection of Critical Infrastructure and the Role of Investment Policies Relating to National Security*, OECD, May 2008, p. 3.

8 Direktiva Saveta Evrope 2008/114/ES o utvrđivanju i označavanju evropske kritične infrastrukture i procene potrebe poboljšanja njene zaštite, „*Službeni list EU*”, Brisel, 08.12.2008. str. 347.

међусекторске зависности од других типова инфраструктуре“.⁹

У Аустралији критична инфраструктура „представља оне физичке објекте, ланце снабдевања, информационе технологије и комуникационе мреже, које би ако се униште или на дуже време онеспособе, могле значајно утицати на друштвено или економско благостање нације, или би утицале на способност Аустралије да одржи националну одбрану и обезбеди националну сигурност”.¹⁰

Имајући у виду наведене дефиниције појма критичне инфраструктуре, може се закључити да не постоји широко прихваћена дефиниција критичне инфраструктуре и да је то још увек посебно питање сваке државе. Дакле, свака држава или организација мора да дефинише сопствену критичну инфраструктуру. Према документима ЕУ критичне инфраструктуре морају бити дефинисане и наведене у свим земљама чланицама и у свим земљама које желе да постану чланице ЕУ.

Нејединство у дефинисању појма критичне инфраструктуре, по нашем мишљењу, последица је различитог посматрања безбедносних претњи и ризика, те разлика у географским, историјским и социополитичким факторима. То у извесној мери компликује доношење нормативно-правног оквира и мера заштите критичне инфраструктуре.

3. ЗАШТИТА КРИТИЧНИХ ИНФРАСТРУКТУРА - ИСКУСТВА ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА

Свесни чињенице да ефикасан систем заштите критичних инфраструктура ствара предуслове за нормално и несметано функционисање ширег друштвеног система, државе улажу велике напоре у циљу израде адекватних механизма заштите. Оно што представља отежавајућу околност приликом њихове израде јесте широк спектар виталних сектора које обухвата критична инфраструктура, попут производње и дистрибуције енергије, информационих и комуникационих система, здравствених служби, система за снабдевање водом и храном итд. Делимичан или потпун прекид рада ових инфраструктура може нарушити нормално функционисање једног система и угрозити националну безбедност.

⁹ Исто, стр. 348.

¹⁰ Kathryn Gordon and Maeve Dion, *Protection of Critical Infrastructure and the Role of Investment Policies Relating to National Security*, наведено дело, стр. 4.

Дакле, када је у питању заштита критичне инфраструктуре, заједнички циљ којем теже све државе укључујући и Р. Србију, јесте изградња адекватног механизма који ће спречити стварање услова који могу довести до отказивања одређене инфраструктуре услед несреће или напада на било који елемент система.

Земље у транзицији имају различите модалитете заштите виталне-критичне инфраструктуре, а предмет анализе су Р. Словенија и Р. Хрватска чија искуства би могла бити примењена и у Р. Србији.

3.1. Република Словенија

Р. Словенија је након стицања независности¹¹ успела релативно брзо да постане члан ЕУ,¹² преузевши обавезу да своје законодавство усклађује са европским регулативама на свим пољима. У том контексту у Р. Словенији је 2006. године формирана Међуресорна координациона група за координацију припрема за заштиту критичних инфраструктура. Ово тело су сачињавали представници: министарстава одбране, унутрашњих послова, финансија, економског развоја и технологије, инфраструктуре, јавне управе, животне средине и простора, пољопривреде, шумарства и хране, правосуђа, образовања, науке и спорта, здравства, иностраних послова, те Словеначке обавештајно сигурносне агенције и централне банке Словеније.

Међуресорска координациона група у процесу утврђивања критичне инфраструктуре предложила је, а Влада Р. Словеније усвојила:¹³

а) Основне критеријуме за утврђивање критичне инфраструктуре.

На основу дефинисаних критеријума, критичном инфраструктуром сматра се инфраструктура која у случају прекида рада:

- узрокује смрт великог броја људи (више од 50),
- утиче на здравље становништва до те мере да је неопходно хоспитализовати више од 100 људи недељно,
- доводи до уништавања објеката који су битни за националну безбедност Р. Словеније,

11 Словенија је 25.06.1991. године прогласила независност, а 22.05.1992. године примљена је у Уједињене нације.

12 Пуноправни члан Европске уније постала је 01.05.2004. године.

13 <http://www.mo.gov.si>. (03.03.2018.)

- утиче на спровођење економске или друге активности и наноси штету или губитак прихода већи од 10 милиона евра дневно,
- онемогућава снабдевање питком водом или храном, преко 100.000 људи, више од недељу дана,
- доводи до прекида снабдевања електричном енергијом 3 дана или са природним гасом више од недељу дана за преко 100.000 људи,
- има за последицу престанак испоруке нафтних деривата више од недеље, за становништво, на подручју на коме живи више од 100.000 људи,
- онемогућава обезбеђивање информација и комуникација које су неопходне за рад других критичних инфраструктура 24 сата,
- узрокује прекограничне посљедице у другима земље према претходним критеријумима.

б) Секторе критичне инфраструктуре:

- енергетски сектор,
- саобраћајни сектор,
- сектор хране,
- сектор снабдевања питком водом,
- сектор здравствене заштите,
- финансијски сектор,
- сектор заштите животне средине,
- сектор за информациону комуникацију.

в) Секторске критеријуме за утврђивање критичне инфраструктуре:

Енергетски сектор:

- квар на електроенергетском систему Р. Словеније, чија оправка траје недељу дана,
- немогућност испоруке електричне енергије 3 дана за подручје са више од 100.000 становника,
- немогућност снабдевања нафтним дериватима више од недељу дана подручја где живи и ради више од 100.000 становника или уколико продукује трошкове од 10 милиона евра дневно,
- више од недељу дана прекид испоруке гаса, узрокујући економску штету више од 10 милиона евра дневно или прекид снабдевања гасом за више од 100.000 људи.

Саобраћајни сектор:

- прекид железничког саобраћаја у кључним правцима неколико недеља или уколико производи губитак преко 10 милиона евра дневно,
- прекид функционисања теретне луке Копер за више недеља или уколико губитак прелази 10 милиона евра дневно,
- немогућност обављања авио саобраћаја у ваздушном простору Р. Словеније у трајању 12 или више сати.

Сектор хране:

- онемогућавање набавке основних прехранбених производа дуже од недељу дана за више од 100.000 становника.

Сектор снабдевања питком водом:

- немогућност снабдевања пијаћом водом више од недеље дана, за више од 100.000 становника.

Сектор здравствене заштите:

- онемогућавање пружања хитних медицинских услуга и медицинске заштите више од недељу дана на подручју са преко 100.000 становника,

Финансијски сектор:

- немогућност исплате готовине 3 и више дана за преко 50.000 становника,
- несолвентност државног буџета више од недељу дана,
- немогућност одвијања платног промета више од 1 дана.

Сектор заштите животне средине:

- немогућност управљања системима за пречишћавање воде или контаминација са директним краткорочним ефектом на људско здравље на простору где живи преко 50. 000 становника или на површини већој од 100 ха.

Сектор за информациону комуникацију:

- нефункционисање средстава електронске комуникације, мрежа и услуга које су неопходне за рад система националне безбедности, енергетског система и финансијског система више од 6 сати.

Међуресурска координациона група у процесу утврђивања националне критичне инфраструктуре одредила је значај рада критичних инфраструктурних система. Према приоритетима деловања или непосредном утицају на рад других сектора, критична инфраструктура се класификује према следећем редоследу приоритета: (1) снабдевање електричном енергијом; (2) информа-

циона и комуникациона подршка; (3) снабдевање питком водом; (4) снабдевање храном; (5) пружање здравствене заштите; (6) набавка нафтних деривата; (7) железнички саобраћај; (8) ваздушни саобраћај; (9) речни саобраћај; (10) снабдевање гасом; (11) платни промет; (12) обезбеђење снабдевања готовином; (13) функционисање државног буџета и (14) заштита животне средине.¹⁴

Резултате рада Међуресурске координационе групе Р. Словенија је крајем 2017. године инкорпорирала у Закон о критичним инфраструктурама,¹⁵ који представља основу за детаљније и систематичније правно регулисање заштите критичне инфраструктуре.

Овим Законом уређује се идентификација и утврђивање критичних инфраструктура, принципи и планирање заштите критичних инфраструктура, задаци органа и организација из области критичних инфраструктура, информисање, извештавање, заштита података и контрола у области критичних инфраструктура.

Наведено је да критична инфраструктура Р. Словеније обухвата оне објекте који су од виталног значаја за земљу и који би у случају прекида рада узроковали озбиљне последице по националну безбедност, економију и друге кључне друштвене функције. Поред тога, дефинисан је однос између европских критичних инфраструктура и критичних инфраструктура Р. Словеније. У том контексту је наведено да критична инфраструктура Р. Словеније је и европска критична инфраструктура која егзистира на територији Р. Словеније, а заштита подлеже прописима који регулишу европску критичну инфраструктуру.

Надлежни органи и организације за имплементацију овог Закона су: Влада Р. Словеније, министарство одбране, носиоци најважнијих инфраструктурних сектора, државни органи који сарађују са носиоцима кључних инфраструктурних сектора у обављању својих задатака према овом закону, менаџерима за критичну инфраструктуру, Национални центар за управљање кризама и инспекторат одбране.

Критеријуми за утврђивање критичних инфраструктура су секторски и међусекторски, а одређује их влада. Секторски критерији за утврђивање критичних инфраструктура, заснивају се на процени могућих последица због поремећаја у раду или прекиду рада критичне инфраструктуре за одређени сектор, док међусекторски критерији односе се на последице озбиљних поремећаја

¹⁴ <http://www.mo.gov.si>. (03.03.2018.)

¹⁵ Службени гласник Р. Словеније, бр. 75/2017.

у раду или прекиду рада критичне инфраструктуре, узимајући у обзир: број жртава, економске посљедице и утицај на јавност.

Као сектори критичне инфраструктуре одређени су: енергетика, транспорт, прехрана, снабдевање водом за пиће, здравство, финансије, заштита животне средине, те информационе и комуникационе мреже и системи. Власници или менаџери критичне инфраструктуре су: компаније, институције, јавни сектор и банке Словеније, који поседују или управљају критичном инфраструктуром. Влада одређује критичну инфраструктуру и менаџере критичних инфраструктура који креирају и чувају планска документа, а Министарство одбране усмерава и координира активности у идентификовању и заштити критичних инфраструктура у Р. Словенији. Инспекторат надлежан за одбрану врши контролу примене овог закона.

Влада Р. Словеније и надлежни органи у обавези су да донесу подзаконска аката која ће детаљно дефинисати кључне факторе у области заштите критичних инфраструктура.

3.2. Република Хрватска

Током 2013. године Р. Хрватска је, правно регулисала област заштите критичних инфраструктура. Најпре је усвојен Закон о критичним инфраструктурама,¹⁶ потом је Влада донела Одлуку о одређивању сектора из којих централни органи државне управе (министарства) идентификују националне критичне инфраструктуре, те листе редоследа сектора критичних инфраструктура,¹⁷ а директор Државне управе за заштиту и спасавање донео је Правилник о методологији за израду анализе ризика пословања критичних инфраструктура.¹⁸ Овај Правилник је до сада у два наврата мењан у појединим сегментима, међутим суштина је остала иста.¹⁹

Законом о критичним инфраструктурама уређују се националне и европске критичне инфраструктуре, сектори националних критичних инфраструктура, управљање критичним инфраструктурама, израда анализе ризика, израда безбедносних планова власника, безбедносни координатор за критичну инфраструктуру, поступање са осетљивим и класификованим подацима, као и надзор над спровођењем овог Закона. Поред

16 Народне новине Р. Хрватске, бр. 56/13.

17 Народне новине Р. Хрватске, бр. 108/13.

18 Народне новине Р. Хрватске, бр. 128/13.

19 Народне новине Р. Хрватске, бр. 93/17.

тога, овим Законом у законодавство Р. Хрватске преузима се правна тековина ЕУ садржана у Директиви Већа 2008/114/ЕС из 2008. године, која се односи на идентификацију и одређивање европских критичних инфраструктура и процени потребе за унапређењем њихове заштите.²⁰

Националне критичне инфраструктуре Р. Хрватске у овом правном акту дефинисане су као системи, мреже и објекти од националне важности, чији прекид деловања или прекид испоруке роба или услуга може имати озбиљне последице на националну сигурност, здравље и животе људи, имовину и околину, сигурност и економску стабилност и непрекидно функционисање власти.²¹

Влада посебном одлуком одређује секторе из којих централни органи државне управе идентификују поједине националне критичне инфраструктуре.²² Сходно томе, Влада је одредила 11 сектора и унутар њих 36 подсектора и врсте објеката критичне инфраструктуре,²³ што је приказано у следећој табели.

Табела 1.

Сектори, подсектори и објекти хрватске критичне инфраструктуре

Ред. број	СЕКТОР	ПОДСЕКТОР	ОБЈЕКАТ
1.	Енергетика	- електрична енергија - гас (природни, УНП, биогаз) - нафта и нафтни производи - топлотна енергија	- производња, укључујући акумулације и бране, пренос, транспорт енергије и енергената, складиштење и дистрибуција - гасоводи са мерним станицама - нафтоводи- доводно-отпремни терминали - пумпе и мерне станице

20 Члан 1. Закона о критичним инфраструктурама, *Народне новине Р. Хрватске*, бр. 56/13.

21 Члан 3. Закона о критичним инфраструктурама, *Народне новине Р. Хрватске*, бр. 56/13.

22 Члан 5. Закона о критичним инфраструктурама, *Народне новине Р. Хрватске*, бр. 56/13.

23 Одлука о одређивању сектора из којих средишња тела државне управе идентификују националне критичне инфраструктуре, *Народне новине Р. Хрватске*, бр. 108/13.

2.	Комуникација и информациона технологија	- електронске комуникације - пренос података - информациони системи - пружање аудио и аудио-видео медијских услуга	- комуникационе мреже, инфраструктура и повезана опрема - информатичка инфраструктура - системи земаљске радиодифузије
3.	Саобраћај	- друмски - железнички - ваздушни - поморски - унутрашњи пловни путеви	- ауто путеви - државни путеви - железничка инфраструктура - мостови - надвожњаци - железничке станице - аеродроми - контрола ваздушног саобраћаја - морски пловни путеви - морске и речне луке - гранични прелази
4.	Здравствена заштита	- примарни ниво - секундарни ниво - терцијарни ниво	- болнице - домови здравља - заводи за хитну медицинску помоћ - заводи за јавно здравље - контрола лекова и медицинских производа - заштита од заразних болести - прикупљање крви - трансфузиона медицина - токсикологија - санитарна инспекција - апотекарска делатност
5.	Водопри-вреда	- комунални, регулаторни и заштитни водни објекти	
6.	Храна	- пољопривреда - сточарство - живинарство - рибарство - робне резерве	- производња и дистрибуција хране - складишта хране - систем безбедности хране
7.	Финансије	- банкарство - берзе - инвестиције - систем осигурања и плаћања	

8.	Производња, складиштење и превоз опасних материја	- хемијске материје - биолошке материје - радиоактивне материје - нуклеарни материјали	
9.	Јавни сектор	- органи државне управе - хитне службе	- полиција - хитна медицинска помоћ - ватрогасци - потрага и спасавање на мору
10.	Национални споменици и вредности	- материјална и културна добра - природна баштина	
11.	Наука и образовање	- институти - универзитети	

Извор: Народне новине Р. Хрватске, број 108/13

Закон о критичним инфраструктурама одређује да су министарства и надлежне регулаторне агенције одговорни за идентификацију националне критичне инфраструктуре у оквиру свог делокруга рада, а Влада на њихов предлог посебном одлуком верификује идентификоване критичне инфраструктуре. Одлука се потом доставља власнику /менаџеру критичне инфраструктуре, након чега је он у обавези да изради безбедносни план који обухвата мере заштите.

Такође, овај закон обавезује министарства да одреде безбедносног координатора и његовог заменика за сваки сектор критичне инфраструктуре. Исто тако власник/менаџер треба одредити свог безбедносног координатора за критичну инфраструктуру чији је задатак комуникација са надлежним министарством у циљу благовременог предузимања мера на плану заштите и обезбеђења континуитета у раду критичне инфраструктуре.

У функцији дефинисања списка критичне инфраструктуре прво треба извршити попис имовине која се налази у одређеном сектору. Да би имовина била дефинисана као критична инфраструктура мора имати озбиљан утицај на националну безбедност, здравље и живот људи, околину, безбедност и економску стабилност, те на континуитет у функционисању власти. Критеријуме по којима ће се то процењивати требају донети министарства за сваки сектор критичне инфраструктуре.

Након идентификовања критичних инфраструктура и верификовања истих од стране Владе, власници/управници

критичне инфраструктуре имају обавезу да заједно са министарствима израде анализу ризика што је предуслов за израду безбедносног плана. Поред тога, министарства су у обавези да израде секторску анализу према Правилнику о методологији за израду анализе ризика пословања критичних инфраструктура.²⁴ Овим актом утврђују се смернице, критеријуми и мерила за идентификовање критичних инфраструктура, те носиоци и њихове обавезе приликом израде анализе ризика пословања критичних инфраструктура.

Имплементацијом правне регулативе ЕУ у сегменту заштите критичних структура у правни систем Р. Хрватске, кроз доношење закона о критичним инфраструктурама, те појединих подзаконских аката, заокружен је само формални оквир, док методолошки рад на осмишљавању модела заштите критичних структура тек следи.

Државна управа за заштиту и спасавање на националном нивоу професионално усмерава и координира активности у идентификовању, утврђивању и заштити критичне инфраструктуре у Р. Хрватској.

4. КРИТИЧНА ИНФРАСТРУКТУРА У НОРМАТИВНО-ПРАВНИМ АКТИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Република Србија је у протеклих десетак година уложила значајне напоре на плану стварања функционалног система заштите и спасавања који би ефикасно одговорио у условима угрожавања, пре свега људских живота, али и виталних националних ресурса.

Доношењем Закона о ванредним ситуацијама²⁵ Р. Србија се определила да Министарство унутрашњих послова буде носилац свих активности на плану заштите људи и материјалних добара од елементарних непогода и других несрећа. У Закону се наводи, да се „проценом угрожености идентификују извори могућег угрожавања, сагледавају могуће последице, потребе и могућности спровођења мера и задатака заштите и спасавања од елементарних непогода и других несрећа. Процена угрожености садржи нарочито:

²⁴ Народне новине Р. Хрватске, бр. 93/17.

²⁵ Службени гласник Р. Србије, бр. 111/2009, 91/2011 и 93/2012.

1) карактеристике територије, критична постројења, критична места и просторе са гледишта угрожености од елементарних непогода и других несрећа, са евентуалним прекограничним ефектима удеса;

2) повредивост територије од елементарних непогода и других несрећа;

3) анализу могућих последица од елементарних непогода и других несрећа;

4) потребе и могућности за заштиту људи, материјалних добара и животне средине од последица елементарних непогода и других несрећа.²⁶

На основу поменутог Закона²⁷ Влада Р. Србије је донела Уредбу о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама.²⁸ У овом документу поред елемената процене угрожености утврђених Законом о ванредним ситуацијама, предвиђено је да процена садржи:

„1) процену положаја, карактеристике, повредивост територије деловањем елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа - удеса и катастрофа, последица тероризма, ратних и других већих несрећа по живот и здравље људи, животиња, материјалних и културних добара и животне средине;

2) процену критичне инфраструктуре са становишта угрожености од елементарних непогода и других несрећа;

3) идентификацију опасности и процену ризика од елементарних непогода и других несрећа;

4) процену потребних снага и средстава за заштиту и спасавање;

5) закључке.“²⁹

Дакле, овом Уредбом први пут се у правни систем Р. Србије уводи појам критичне инфраструктуре, али без конкретизације елемената или области инфраструктуре, као и субјеката одговорних за заштиту.

На основу исте, Министар унутрашњих послова донео је Упутство о Методологији за израду процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа и планова заштите и

26 Члан 46. Закона о ванредним ситуацијама, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/2009, 91/2011 и 93/2012.

27 *Службени гласник Р. Србије*, бр. 111/2009, 91/2011 и 93/2012.

28 *Службени гласник Р. Србије*, бр. 8/2011.

29 Члан 8. Уредбе о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, *Службени гласник Р. Србије*, бр. 8/2011.

спасавања у ванредним ситуацијама.³⁰ У Упутству су дефинисани „објекти и друга инфраструктура од посебног значаја (критична инфраструктура)”³¹ на:

а) *Националном нивоу*: (1) електроенергетска инфраструктура; (2) телекомуникациона инфраструктура; (3) саобраћајна инфраструктура; (4) здравствена и социјална заштита;

(5) водопривредна инфраструктура; (6) снабдевање становништва храном; (7) финансије;

(8) производња и складиштење опасних материја; (9) органи државне управе и хитне службе; (10) национални споменици и вредности; (11) наука и образовање.³²

б) *Нивоу аутономних покрајина и јединица локалних самоуправа*: (1) електроенергетска инфраструктура; (2) саобраћајна инфраструктура; (3) здравствена и социјална заштита; (4) водопривредна инфраструктура; (5) снабдевање становништва храном; (6) органи аутономне покрајине, локалне самоуправе и хитне службе.³³

Поред тога, предвиђено је да привредна друштва, друга правна лица и органи државне управе изврше идентификацију објеката од посебног значаја (критичне инфраструктуре) у свом власништву према истом садржају који се примењује за национални и ново аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе.

Из изложеног је видљиво да област заштите критичне инфраструктуре у Р. Србији није законски уређена. Дакле, неопходно је донети Закон о заштити критичне инфраструктуре чиме би се успоставио нормативни оквир за дефинисање, идентификацију, одређивање и заштиту националне и европске критичне инфраструктуре.

Након усвајања Закона неопходно је донети подзаконска акта која ће омогућити практична решења.

5. ЗАКЉУЧАК

Сталне промене у међународним односима, као и пораст безбедносних изазова, ризика и претњи, чине безбедносну си-

30 Службени гласник Р. Србије, бр. 18/2017.

31 Упутство о Методологији за израду процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, Службени гласник Р. Србије, бр. 18/2017.

32 Исто

33 Исто

туацију врло комплексном, како на националном, тако и наднационалном нивоу. То условљава да критична инфраструктура добије нове димензије и већи значај. Оно што представља отежавајућу околност, по нашем мишљењу, је широк спектар виталних сектора које обухвата критична инфраструктура, попут производње и дистрибуције енергије, информационих и комуникационих система, здравствених служби, система за снабдевање водом и храном итд. Делимично или потпуно отказивање ових инфраструктура може нарушити функционисање државе и угрозити националну безбедност.

Дакле, када је у питању заштита критичне инфраструктуре, заједнички циљ којем теже све државе укључујући и Р. Србију, јесте изградња адекватног механизма који ће спречити стварање услова који могу довести до отказивања одређене инфраструктуре услед несреће или било које врсте напада.

Полазећи од чињенице да земље у транзицији имају различите модалитете заштите критичних инфраструктура, у овом раду је анализирана нормативна и организациона структура ове области у Р. Словенији и Р. Хрватској, са циљем долажења до сазнања о искуствима која би могла бити имплементирана и у Р. Србији.

На основу добијених резултата може се закључити да су Р. Словенија и Р. Хрватска, због просторно-географских, политичких, друштвено-економских и културолошких сличности, као и у погледу доношења и спровођења политике заштите критичних инфраструктура, добра референтна тачка за извлачење поука из искустава која би се могла применити у Р. Србији. Наиме, поменуте државе су извршиле истраживање критичних инфраструктура са циљем идентификације најважнијих критичних инфраструктурних сектора, њихових функција и задатака, као и дефинисања организација, агенција и других државних и приватних удружења која су одговорна за функционисање и заштиту критичних инфраструктура.

Следећи поменуту добру праксу, Р. Србија би свој систем заштите критичних инфраструктура могла да осмисли и примени у складу са досадашњим искуствима Словеније и Хрватске. Тим пре што се, између осталог, Р. Србија, исто као и Републике Словенија и Хрватска, налази на раскршћу неколико важних коридора друмског, железничког, водног и ваздушног саобраћаја. Са друге стране, модели ове две државе, не могу се преузети и имплементирати у Р. Србији без одређених модификација, јер свака држава има своје специфичне особености.

Р. Србија нема кохерентне оквире у области заштите критичне инфраструктуре. Као највећи проблем на овом пољу треба

истаћи непостојање закона о заштити критичне инфраструктуре. У том смислу, неопходно је спровести истраживање широког обима које би укључило све секторе друштвене делатности, где би се дошло до релевантне листе критичних инфраструктура. На основу резултата истраживања могао би да се утврди и релативни степен критичности једне инфраструктуре у односу на друге и карактеристичне међузависности специфичне за територију Србије. Након тога, потребно је све то инкорпорирати у Закон о заштити критичних инфраструктура.

ЛИТЕРАТУРА

- Brassett James, Vaughan-Williams Nick, "Governing Traumatic Events", *Alternatives: Global, Local, Political*, vol. 37, No. 3/2012, p. 183.
- Gordon Kathryn, and Dion Maeve, *Protection of Critical Infrastructure and the Role of Investment Policies, Relating to National Security*, OECD, May 2008.
- Herega Mladen, „Nacionalna kritična infrastruktura“, *Menadžment i sigurnost - MeS*: „Planiranje i sigurnost“, 2010.
- Lundborg Tom and Vaughan-Williams Nick, "Resilience, Critical Infrastructure and Molecular Security: the Excess of Life in Biopolitics", *International Journal Political Sociology*, vol. 5, No. 4/2011.
- Mitroff I. Ian Crisis "Management and Environmentalism: A Natural Fit", *California Management Review*, Vol. 36, No. 2/1994.
- Murray T. Alan, "Critical Infrastructure protection; The vulnerability conundrum", *Telematics and Informatics*, vol. 29, No. 1/2012.
- Pursiainen Christer, "The Challenges for European Critical Infrastructure Protection", *European Integration*, vol. 31, No. 6/2009.
- Direktiva Saveta Evrope 2008/114/ES o utvrđivanju i označavanju evropske kritične infrastrukture i procene potrebe poboljšanja njene zaštite, „Službeni list EU“, Brisel, 08.12.2008.
- Одлуку о одређивању сектора, *Народне Новине Р. Хрватске*, бр. 108/13.
- Правилник о методологији за израду анализе ризика пословања критичних инфраструктура, *Народне Новине Р. Хрватске*, бр. 128/13 и 93/17.
- Упутство о Методологији за израду процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, *Службени гласник Р. Србије*, бр. 18/2017.
- Уредбу о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, *Службени гласник Р. Србије*, бр. 8/2011.
- Закон о критичним инфраструктурама, *Народне Новине Р. Хрватске*, бр. 56/13.
- Закон о критичним инфраструктурама, *Службени гласник Р. Словеније*, бр. 75/2017.
- Закон о ванредним ситуацијама, *Службени гласник Р. Србије*, бр. 111/2009, 91/2011 и 93/2012.
- <http://www.mo.gov.si.> (03.03.2018.)

Milovan Trbojevic

PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURES – EXPERIENCE OF COUNTRIES IN TRANSITION

Resume

Constant changes in international relations, as well as increase of security challenges, risks and threats, make the security situation very complex, both at national and supranational level. This results in critical infrastructure gaining new dimensions and larger significance. Namely, since critical infrastructure is an important segment of national security, its protection presents one of priorities of all countries.

Starting from the fact that countries in transition have various experiences in the field of protection of critical infrastructure, the subject of analysis of this paper are normative and organizational structure of protection of critical infrastructure in the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia, whose experiences could be applied in the Republic of Serbia.

Based on obtained results we came to the conclusion that R. Slovenia and R. Croatia, because of their spatial-geographic, political, socio-economic and cultural similarities, as well as concerning adoption and implementation of the policy of protection of critical infrastructures, are a good reference point for deriving lessons from the experiences which could be applied in the Republic of Serbia.

In fact, these countries have done research of critical infrastructures with implementation of the criteria of inter-sector analysis, with the aim of identification of the most important critical infrastructural sectors, their functions and tasks, as well as defining of organizations, agencies and other governmental and private associations responsible for functioning and protection of critical infrastructures.

Following the said good practice, R. Serbia could design and implement its system of protection of critical infrastructures in accordance with previous experiences of Slovenia and Croatia. However, the models of Slovenia and Croatia cannot be taken over and implemented in R. Serbia without certain modifications, because every state has its own specific characteristics.

R. Serbia does not have coherent frameworks in the field of protection of critical infrastructure. As the biggest problem in this field, we should stress absence of the law on protection of critical infrastructure. In this sense, it is necessary to execute a broad-scale research, which would include all sectors of social activities, which would result in a relevant list of critical infrastructures. Also, based on results of the research, relevant degree could be defined of how critical an infrastructure is in comparison to others, and characteristic inter-dependencies, specific for the territory of Serbia. After that, it is necessary to adopt the law on protection of critical infrastructures, as well as by-laws.

Keywords: critical infrastructure, transition, security, protection, Republic of Serbia.

Ђорђе Куљих
Београд

УНУТРАШЊА БЕЗБЕДНОСТ ЕУ И САВРЕМЕНА МИГРАНТСКО-ИЗБЕГЛИЧКА КРИЗА

Сажетак

У раду се разматрају начини угрожавања унутрашње безбедности ЕУ у контексту савремене мигрантско-избегличке кризе 2015-2016; методолошки, рад се у највећој мери ослања на секундарне изворе података, тј. на различита истраживања о унутрашњој безбедности ЕУ, мигрантско-избегличкој кризи уопштено и као фактора угрожавања безбедности; указано је на развој система унутрашње безбедности унутар ЕУ од 1991. до данас, где су наведени најважнији усвојени документи у тој области, међу којима најважније место заузима Стратегија унутрашње безбедности из 2010. године; када је реч о утицају мигрантско-избегличке кризе на унутрашњу безбедност ЕУ, посебно је наглашена опасност од тероризма, који је издвојен као највећи безбедносни ризик, за разлику од других ризика који су такође наведени (организовани криминал, јачање радикално десних странака, економско слабљење); као један од главних узрочника терористичких напада у ЕУ, издвојен је и обрађен проблем интеграције миграната и избеглица у друштва земаља чланица ЕУ, који је означен као изразито озбиљна претња унутрашњој безбедности ЕУ; посебно су истакнути терористички напади у Француској и Немачкој, на које је утицао низ фактора; закључак је да мигрантско-избегличка криза 2015-2016 представља најозбиљнији безбедносни изазов за ЕУ у последњих неколико деценија, и да је појачана опасност од тероризма комбинација спољнополитичких (учешће ЕУ у интервенцијама на Блиском истоку) и унутарполитичких разлога (проблем интеграције миграната и избеглица)

Кључне речи: безбедност, ЕУ, избеглице, мигранти, терористички.

УВОД

Савремена мигрантско-избегличка¹ криза представља велики ризик за унутрашњу безбедност Европске уније. Иако је најозбиљнији интензитет ове кризе био током 2015. и 2016. године, она је и даље потенцијална опасност за ЕУ, и то посебно из разлога што сукоби у блискоисточним земљама (Сирији, на првом месту²), а који су довели до покретања великог броја становника тих земаља ка Европи, нису окончани. Чињеница да мигранти и избеглице и данас долазе са подручја у којима су се годинама одвијали жестоки оружани сукоби, посебно је ризична за безбедност ЕУ и њених чланица. Само ако се узму у обзир терористички напади који су погодили поједине чланице ЕУ у последње две или три године, може се створити реална слика о угрожености ЕУ. Генерално, Европска унија постала је мета терористичких напада из више разлога – прво, напади у Паризу новембра 2015. били су припремљени од раније и извели су их држављани Француске (повезани са Исламском државом), друго, ЕУ је постала база за регрутацију бораца Исламске државе (из Француске и Белгије је на ратишта у Сирији и Ираку отишло укупно око 1600 њихових држављана), треће, мигрантско-избегличка криза сама по себи представља базу за регрутацију бораца Исламске државе и узрокује повећање раздора између муслиманског света и западних чланица ЕУ, четврто, Исламска држава користи несугласице унутар ЕУ по питању ре-

1 У овом раду, користи се формулација „мигрантско-избегличка“ из разлога што нису само избеглице (на основу критеријума Конвенције УН из 1951.) ишле ка Европи у току кризе 2015. године, него је био присутан и одређен број оних који се сматрају обичним мигрантима; у случају миграната, одлука о мигрирању донета је слободно, не под спољним утицајем, док се избеглицама сматрају лица „која, бојећи се оправдано да ће бити прогоњена због своје расе, вере, националности, припадности некој социјалној групи или политичких мишљења, нађу изван земље чије држављанство имају и која не желе или, због тог страха, неће да траже заштиту те земље; или која, ако нема држављанства а налази се изван земље у којој је имало своје стално место боравака услед таквих догађаја, не могу или, због страха, не желе да се у њу врате“ (Конвенција УН из 1951, допуњена Протоколом из 1967.) – извор: Слободан Ђопић, Сања Ђопић, „Мигранти, азиланти, избеглице: одређење и разграничење основних појмова и импликације на правни статус лица и ниво њихове заштите“, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, год. ХЛ, бр. 1/2017, стр. 7-8

2 Управо се грађански рат у Сирији сматра „највећим светским покретачем расељења од 2011. до данас“ - Dr. Dinoj K. Upadhyay “Special report on Migrant Crisis in Europe: Causes, Responses and Complexities”, *Indian Council of World Affairs*, Sapru House, New Delhi, 2016, p. 4.

шавања мигрантско-избегличке кризе, и пето, најаве о могућем изласку појединих њених чланица слабе улогу ЕУ у међународним оквиринама.³ С обзиром на то да су се избеглице суочиле са рестриктивним мерама на спољним границама ЕУ, и да покушавају помоћу кријумчара људи доћи до жељених дестинација, мигрантско-избегличка криза има додира и са организованим криминалом, а што је додатно чини озбиљним безбедносним изазовом за ЕУ.⁴ На овом месту, треба указати на проблематику дефинисања термина „изазов“, пошто су присутне различите дефиниције овог термина.⁵ Међутим, једна општија дефиниција тумачи изазов као „*ситуацију која некога или нешто ставља на пробу*“,⁶ што даље имплицира да ситуација може имати позитиван или негативан исход.⁷ Уколико узмемо у обзир и то да безбедност представља кључну вредност и једну врсту законмерности у развоју не само човека, него и државе, друштва, и човечанства, и да обухвата дужу листу ризика,⁸ јасно је зашто је од велике важности тумачити мигрантско-избегличку кризу

3 Жељко Нинчић, „Мигрантска криза као безбедносна претња“, *Безбедност-полиција-грађани*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бањалука, бр. 3-4/16, стр. 95-96.

4 Siniša Tatalović, Darijo Malnar, „Sigurnosni aspekti izbjegličke krize“, *Političke analize*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, Vol. 6, No. 23, 2015, str. 24.

5 У свом раду „Безбедносни изазови, ризици или претње“, проф. др Предраг Илић, анализирао је неколико дефиниција термина „изазов“, „ризичи“ и „претње“ у безбедносном контексту, различитих аутора, и закључио да се синтагмом „изазови, ризици и претње“ обухвата све што на било који начин угрожава референтне објекте безбедности (без обзира да ли се ради о појединцу или држави), али да не може у потпуности бити синоним за чиниоце угрожавања безбедности из два разлога: да појам „безбедносни изазов“ не обухвата само негативне, него и позитивне чиниоце безбедности, и што не постоји прецизно разграничење на факторе и субјекте угрожавања безбедности – извор: проф. др Предраг Илић, „Безбедносни изазови, ризици и претње или чиниоци угрожавања безбедности“, *Правне теме*, Департман за правне науке Универзитета у Новом Пазару, Нови Пазар, година 1, бр. 2, 2013, стр. 49.

6 Дефиниција преузета из Филип Ејдус, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012, стр. 36.

7 Исто, стр. 36.

8 На листи могућих ризика по безбедност једног појединца налазе се незапосленост, нестабилно радно место, неадекватни услови рада, неједнаки приходи, инфлација, неадекватно социјално осигурање, инфективне и заразне болести, вируси попут HIV-а, неадекватна здравствена заштита, уништавање земљишта, несташица воде, поплаве, загађење воде, уништавање шума, насиље унутар породица и на радном месту, индустријске и саобраћајне несреће, државна репресија и гушење људских права..., извор – Ивана Љ. Илић-Крстић, *Социјално-еколошка безбедност, одрживи развој и квалитет живота: докторска дисертација*, Факултет заштите на раду у Нишу, Ниш, 2016. стр. 21-22.

са безбедносног аспекта. Отуда циљеве овог рада представља, с једне стране, указивање на начине угрожавања унутрашње безбедности ЕУ у ситуацији доласка великог броја миграната и избеглица, а са друге стране указивање на сам настанак и каснији развој политике унутрашње безбедности ЕУ. У том смислу, овај рад ослањаће се на доступна истраживања о унутрашњој безбедности ЕУ, избегличкој кризи генерално, али и као фактора угрожавања безбедности.

1. УНУТРАШЊА БЕЗБЕДНОСТ ЕУ

Формулисање унутрашње безбедносне политике на нивоу ЕУ дуги низ година није био једноставан задатак. Такорећи од свог настанка, ЕУ покушава да изгради адекватан оквир за унутрашњу безбедност. Међутим, тек ће распад Совјетског Савеза и, уопште, комунистичког блока 1991. године довести до промена по том питању, које су се огледале у значајном окретању према изградњи наднационалног карактера политике унутрашње безбедности. До тада, није се могло говорити о таквој врсти карактера политике према овом питању.⁹ Уговор из Мастрихта 1992. године био је први озбиљан корак ка озвучивању наднационалности ове проблематике,¹⁰ да би Амстердамски уговор из 1997. додатно оснажио карактер наднационалног управљања овом политиком, дајући већа овлашћења Европској комисији и Европском парламенту.¹¹ Овим уговором

9 Осим тога, значајно се променио концепт „непријатеља“ на начин да долази до појаве „недржавних актера“ (попут тероризма), давања већег значаја владавини права и заштити људских права, али и разликовања „тврђих“ и „меких“ безбедносних изазова, извор – Саша Ђорђевић, „Унутрашња безбедност Европске уније: дилеме, стратешки оквир и домети“, *Безбедност западног Балкана*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, бр. 17/2010, стр. 39-40.

10 Тим уговором било је предвиђено да следеће области спадају под сарадњу унутар Трећег стуба, тј. у оквиру Сарадње у унутрашњим пословима и правосуђу : политика азила, правила којима се регулише прелазак и контрола спољних граница, имиграциона политика и питања странаца, борба против зависности од дрога, против превара на међународном нивоу, правосудна сарадња у грађанским и кривичним стварима, сарадња царинских органа и полицијска сарадња - „Sloboda, bezbednost, pravda“, *Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2011, str. 34-35.

11 Саша Ђорђевић, „Унутрашња безбедност Европске уније: дилеме, стратешки оквир и домети“, нав. дело, стр. 40.

успостављен је *Простор слободе, безбедности и правде*¹² (Area of freedom, safety and justice) што је био и циљ правосудне и полицијске сарадње у оквиру тадашњег трећег стуба ЕУ.¹³ Од тада, области виза, азила, миграција, слободног кретања лица, шенгенског простора и правосудне сарадње у грађанским стварима постају области над којима врховну ингеренцију имају институције изнад власти земаља чланица ЕУ.¹⁴ Потом су уследили важни документи попут Тампереа (1999), Хашког (2004) и Стокхолмског програма (2009), који су скицирали интенције за развој инструмената на унапређивању унутрашње безбедности ЕУ.¹⁵ У овом периоду, од изузетне важности био је и Лисабонски уговор из децембра 2009, који је укинуо трипартитну структуру и успоставио јединствени систем правних аката, тј. убрзао процес комунитаризације који је означио пребацивање предмета са међувладиног начина сарадње на наднационални, где су органи ЕУ добили значајнију улогу у процесу одлучивања.¹⁶ Пре свега, то се односи на јачање улоге парламента, Европског суда правде, креирање институције Канцеларија европског јавног тужиоца,¹⁷ али и на формирање Сталног комитета за унутрашњу безбедност (члан 71 Уговора о функционисању ЕУ), којег чине званичници министарстава унутрашњих послова чланица ЕУ и чија је сврха да координира, integriше и креира ефективну и квалитетну сарадњу између свих институција ЕУ које су задужене за очување унутрашње безбедности (EUROPOL – Европска полицијска канцеларија, FRONTEX –

12 Под *простором слободе* подразумева се обезбеђивање слободног кретања људи и настањивања на територији ЕУ и заштита од свих видова дискриминације, *простор безбедности* односи се на заштиту грађана ЕУ од тешког криминала, тероризма, трговине људима, оружјем, дрогом, док *простор правде* подразумева једнак приступ правди свим грађанима ЕУ, сарадњу чланица у грађанским стварима и минимум заједничких правила које се односе на разне аспекте правосудне сарадње - *Sloboda, bezbednost, pravda*, нав. дело, str. 42.

13 Исто, str. 22, 24.

14 Исто, str. 43.

15 Raphael Bossong, Mark Rhinard, "The EU Internal security strategy – Towards a More Coherent Approach to EU security?", *Studia Diplomatica*, LXVI-2, 2013, p. 46; овде је важно поменути и корак начињен 2003. године усвајањем Европске стратегије безбедности, која је утврдила глобалне изазове, ризике и претње по ЕУ, дефинисала кључне циљеве у суочавању са свим изазовима, ризицима и претњама, и препознала неколико кључних безбедносних претњи по ЕУ: тероризам (може се сматрати да је сврстан као претња након напада 11.9.2001.), ширење оружја за масовно уништење, регионални конфликти, неуспеле државне, организовани криминал - Владимир М. Атељевић, *Међународно организовање и безбедносна институционализација европске уније: докторска дисертација*, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 280-281.

16 *Sloboda, bezbednost, pravda*, нав. дело, 50.

17 Исто, str. 53-55.

агенција за оперативно управљање сарадњом на спољним границама, EUROJUST – агенција која је задужена за координацију прекограничних истражних радњи).¹⁸

Врхунцем активности по питању унутрашње безбедности, може се сматрати усвајање Стратегије унутрашње безбедности ЕУ 2010. године, која је везана за идеју креирања органа на високом нивоу који би координисао оперативно-интерну безбедносну сарадњу унутар ЕУ. Но, пут до усвајања Стратегије није био једноставан и може се сматрати да је неуспех усвајања Устава ЕУ 2005. године одложио, али не и уништио идеју о доношењу једног акта који би формулисао интерну безбедносну сарадњу, поготово након терористичког напада на Лондон исте године. Тек је шпанско председавање ЕУ у првој половини 2010. значајно ишло у прилог јачању граничне безбедности, контра-терористичкој сарадњи и убрзало усвајање Стратегије, која је најексплицитнији документ када је реч о унутрашњој безбедности ЕУ, и представља последицу претпоставке да технолошки и друштвени трендови компликују природу модерних претњи и превазилазе капацитете за борбу са истима.¹⁹ Она покрива следећих пет области – Сузбијање међународних криминалних мрежа, Превенција тероризма и одговор на радикализацију и регрутовање, Повећање безбедности грађана и приватног сектора у сајбер простору, Повећање безбедности кроз управљање границама, Ефикасно управљање ванредним ситуацијама, и пружа стратешке смернице за акцију која би гарантовала унутрашњу безбедност и у наредном периоду.²⁰ Тако су формулисане мере у хоризонталној и вертикалној димензији, где у прве спадају правосудна и демократска контрола активности, проактиван приступ који се темељи на информацијама,²¹ правосудна сарадња у кривичним стварима, интегрисано управљање

18 Исто, str. 55, 69, 89, 92, 111.

19 Исто, str. 46, 47, 50.

20 Исто, str. 108, 110.

21 Саша Ђорђевић заступа став да ЕУ своју унутрашњу безбедност, заправо, и изграђује разменом криминалистичко-обавештајних података и да је за то највише заслужна појава безбедносних изазова, попут тероризма, прекограничног криминала, трговине људима, илегалних миграција; како би обезбедила „висок ниво заштите грађана“, у оквиру Простора слободе, безбедности и правде, ЕУ је унутар четири области успела развити систем унутрашње безбедности: размена информација и заједничко процењивање безбедносних претњи, стварање начина којима се олакшава прекогранична сарадња, делимична хармонизација националних система унутрашње безбедности и спровођење заједничких акција - Саша Ђорђевић, „Унутрашња безбедност Европске уније: дилеме, стратешки оквир и домети“, нав. дело, стр. 40-41.

границом, и настојање да путем иновација и информација из различитих области друштвеног живота буде пружен адекватан одговор на будуће безбедносне изазове, док у друге спадају различити нивои који се креирају путем међународне, регионалне и националне сарадње, спречавање тероризма и регрутовања терориста кроз креирање Европске мреже за надзор радикализације и помоћ цивилном друштву у борби против терористичке пропаганде, унапређење безбедности граница.²²

2. ВЕЛИКИ ИЗАЗОВ – ИЗБЕГЛИЧКА КРИЗА 2015-2016.

Мигрантско-избегличка криза представљала је велики изазов за унутрашњу безбедност ЕУ, и то највише у контексту повезаности миграната и избеглица са терористичким организацијама,²³ посебно када се узму у обзир раније поменути терористички напади широм Европе, али тероризам није једина претња. Наиме, уочава се читав низ безбедносних претњи различитог интензитета и обима, међу којима треба издвојити следеће – организовани криминал, раст странака радикално десне оријентације у земљама које прихватају велики број миграната и избеглица, као и значајно економско слабљење истих земаља.²⁴ Међутим, тероризам се наметнуо као најозбиљнија безбедносна претња, и отуда је реална претпоставка да су терористички напади у Европи у блиској вези са појачаним доласком миграната и избеглица. У ситуацији када велики број њих пристиже у развијене земље ЕУ, неминовно долази и до проблема њихове интеграције у тим земљама, а проблем интеграције посебно је видљив када је реч о тржишту рада, будући да се они суочавају са вишеструким препрекама, не само када се ради о запошљавању него кад се ради и о социјалној помоћи (примера ради, само једна од три особе које су затражиле азил у Холандији, старости између 15 и 64 године, има плаћен посао). Иако су многе од ових препрека препознате,²⁵ једна од најважнијих тиче се

22 *Sloboda, bezbednost, pravda*, нав. дело, стр. 110.

23 Jure Tadić, Filip Dragović, Tonči Tadić, „Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU“, *Policija i sigurnost*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, Vol. 5, No. 1, 2016, стр. 29.

24 Жељко Нинчић, „Мигрантска криза као безбедносна претња“, нав. дело, стр. 94.

25 Jo Ritzen, Martin Kahanec, „A sustainable immigration policy for the EU“, *IZA Policy Paper*, IZA – Institute of Labor Economics, Bonn, No. 126, 2017, p. 17.

недовољног познавања језика на којем се обавља професија, тј. језика земље у коју су дошли. И поред чињенице да су поједине земље ЕУ увеле обавезу за све имигранте да продубе знање језика земље у којој се налазе, као и националне културе, резултати су поражавајући пошто надлежне државне службе не кажњавају оне који не испуне ове критеријуме, нерадо или зато што нису у могућности,²⁶ а што указује на то да се они тумаче не само као безбедносна претња, него и као фактор који може озбиљно угрозити тржиште рада ЕУ, у смислу „преотимања“ радних места и отуда долази до настанка различитих баријера по том питању. У том смислу, разумљиво је испољавање великих разлика између чланица када је требало формулисати и применити јединствену политику према мигрантско-избегличкој кризи, пошто су се разлике по овом питању, у највећој мери, односиле управо на унутрашњу безбедност. Односно, долазак великог броја избеглица и миграната неминовно за последицу има укрштање различитих културних и верских образаца, што реално проузрокује напетости различитих врста у једном друштву.²⁷

Описани проблеми у вези интеграције у друштва западних чланица ЕУ, сасвим сигурно су озбиљан фактор који може „повући“ велики број миграната и избеглица у радикални исламитам.²⁸ Дрastiчније формулисано, велику претњу по безбедност чланица ЕУ које су примиле велики број миграната и избеглице представља управо ризик од њихове неуспеле интеграције у социјалном смислу.²⁹ Под овим појмом подразумева се узајамни процес прихватања и адаптације између земље у коју се долази, тј. њеног друштва, и миграната и избеглица, у смислу постизања заједничког циља, а њихов долазак може бити тумачен из више различитих перспектива (социјалне, културне, политичке и економске).³⁰ У том смислу, важно је овом проблему приступити на озбиљан и одговоран начин, будући да питање интеграције може представљати предуслов за одржив економски раст и „подупирач“ ефикасној заштити избеглица. Међутим, прили-

26 Исто, р. 17.

27 Марко Стевовић, Михајло Црнобрња, „Безбедносна политика Европске уније и актуелна избегличка криза“, *Мегатренд ревија*, Мегатренд Универзитет, Београд, Vol. 12, No 3, 2015, стр. 336.

28 Andreea Florentina Nicolescu, „Current challenges of the European security caused by the refugee crisis. The EU's fight against terrorism“, *CES Working Papers*, Volume IX, Issue 3, 2017, p. 175.

29 Исто, р. 29.

30 Atanas Dimitrov, Goran Angelos, „Refugee Integration in the EU: Challenges and Economic Impact“, *Economic Alternatives*, Sofia, Issue 4, 2017, p. 586.

ком њихове интеграције, често се не обраћа пажња на оно што они могу пружити земљи у којој се налазе, него се у први план истичу њихови недостаци.³¹ С друге стране, процес интеграције је сложен и састоји се од неколико елемената (савладавање језика земље у којој се налазе, право на приступ образовном и здравственом систему, на заснивање породице, социјалну помоћ, признање вештина и квалификација, учешће у социјалном и културном животу земље) и уколико су сви задовољени, сматра да се да је интеграција успешно окончана. Разумљиво је да испуњавање свих наведених елемената зависи од земље у којој се мигранти и избеглице налазе, из разлога што политичке, културне или економске специфичности сваке земље могу одредити темпо и максимум њиховог прилагођавања, као и наметање додатних критеријума од стране земље у којој се налазе.³²

Поред проблема које интеграција може носити са собом, треба издвојити неколико других фактора који су утицали на изазивање терористичких напада у Француској и Немачкој, двема најмоћнијим земљама ЕУ, и који доказују хипотезу да је мигрантско-избегличка криза најозбиљнији изазов за унутрашњу безбедност ЕУ након Другог светског рата – изазивање страха у обе земље у циљу стварања панике и тензија, регрутовање нових бораца (поготово у Француској где живи велики број муслимана, подстицање тензија између Француза и муслиманске заједнице како би се појачао расизам), француско учешће у рату у Сирији, исмевање ислама и његових симбола, усвајање политике према избеглицама која је подстицала њихов долазак (случај Немачке) и на тај начин у своју земљу примила и борце Исламске државе.³³ Као додатни и снажнији доказ горе наведеној хипотези, могу послужити чињенице које се односе на изведене терористичке нападе од краја 2015. до почетка 2017. године. На првом месту је напад у Паризу који се догодио средином новембра 2015. када је погинуло 130 особа.³⁴ Затим су уследили напади у Бриселу марта 2016. године, у којима је погинуло близу 40 особа, напад у Ници јула исте године где је погинуло 86 особа, напад у Немачкој децембра исте године где је настрадало 11 особа, као и напад у Стокхолму априла 2017. године, када је по-

31 Исто, р. 586.

32 Исто, р. 588.

33 Andreea Florentina Nicolescu, „Current challenges of the European security caused by the refugee crisis. The EU's fight against terrorism“, нав. дело, р. 181.

34 Милан Милошевић, Првослав Карановић, Урош Митровић, „Бес, страх и одмазда“, <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1343522>, датум 7.4.2018.

гинуло 5 особа.³⁵ Као што се може уочити, Француска и Немачка изразито се издвајају као земље које су претрпеле најсмртоносније терористичке нападе и након наведених напада, дошло је до промена у законима обе земље који се односе на тероризам и имиграцију и водиле су формулисању и примени оштрије политике према мигрантима и избеглицама.³⁶ Упркос мишљењима да није било основа за овај приступ, из разлога што избеглице и мигранте не стоје иза већине почињених терористичких напада,³⁷ овај рад сматра да је сасвим оправдана хипотеза да постоји снажна веза између учесталих терористичких напада у периоду 2015-2017 и мигрантско-избегличке кризе. Довољно је узети у обзир чињеницу да су мигранти и избеглице у огромном проценту муслиманске вероисповести, што аутоматски повлачи са собом ризик од слабљења културног идентитета западних земаља, а у најновијим терористичким нападима, који су за циљ имали остваривање панисламистичких циљева, била је, у складу с тим, изражена религијска димензија.³⁸ Затим, долазак великог броја миграната и избеглица из земаља које су претрпеле озбиљне грађанске ратове и у којима су деловале најразличитије терористичке групе, неминовно повлачи ризик од тероризма и у оним земљама које они користе само као транзит, а што се дуже задржавају, ризик од терористичких напада (или других врста терористичких активности) постаје све већи. Отуда не могу бити зачуђујући напади који су се догодили у Француској, будући да је она учествовала у бомбардовању блискоисточних земаља, или у Немачкој, која је на други начин подржавала војне интервенције на Блиском истоку.³⁹ У случају да се као тачни узму подаци да је у ЕУ током мигрантско-избегличке кризе ушло више хиљада терориста,⁴⁰ нема сумње да је ова криза представљала један од најважнијих узрока озбиљном нарушавању унутрашње безбедности ЕУ, које се манифестовало путем наведених терористичких напада.

35 Andreea Florentina Nicolescu, „Current challenges of the European security caused by the refugee crisis. The EU’s fight against terrorism“, нав. дело, р. 180.

36 Scimeca M. Taylor, „The European immigration crisis: an analysis of how terror attacks have affected immigrant and refugee populations in Western Europe“, *Honors in the Major Theses*, 202, 2017 р. 45-49.

37 Исто, р. 53.

38 Јоко Драгојловић, Милован Јовановић, „Мигрантска криза – безбедносни изазови, ризици и претње“, *Култура полиса*, Нови Сад, бр. 30, 2016, стр. 67.

39 Исто, стр. 67.

40 Исто, стр. 67.

ЗАКЉУЧАК

Током целокупног свог постојања, Европска унија суочавала се са различитим изазовима безбедносне врсте. Међутим, мигрантско-избегличка криза 2015-2016 суочила је ЕУ са изразито озбиљним изазовом за њену унутрашњу безбедност. У ситуацији када је велики број миграната и избеглица кренуо пут земаља ЕУ (првенствено према Француској, Немачкој, али и другим развијеним земљама западне Европе), манифестовали су се различити проблеми у њиховом адекватном збрињавању и интеграцији, који су имали утицаја и на настанак безбедносних ризика. Од свих могућих и бројних ризика, у раду је наглашена опасност од тероризма. Како је показано, земље запада ЕУ задесио је низ озбиљних терористичких напада у којима је погинуло више стотина особа, и то непосредно након најјачег интензитета мигрантско-избегличке кризе. С обзиром да су мигранти и избеглице у великом броју исламске вероисповести, сви терористички напади имали су изражену религијску димензију. Посебно је нападима била погођена Француска, у којој постоји снажна исламска заједница. У којој мери је неуспела интеграција миграната и избеглица утицала на њихову радикализацију у правцу тероризма, није једноставно утврдити, будући да су проблеми интеграције особа исламске вероисповести у Француској присутни више деценија уназад. Међутим, у овом раду на проблем интеграције посебно је указано и то питање никако не би смело бити маргинализовано у свим будућим истраживањима узрока угрожавања унутрашње безбедности ЕУ, у контексту мигрантско-избегличке кризе 2015-2016. Такође, указано је и на низ других фактора који су утицали на терористичке нападе, где се посебно истиче чињеница да су мигранти и избеглице стигли са подручја у којима су деловале најразличитије терористичке групе и да, у том смислу, постоји реалан ризик да је у ЕУ дошао и одређени број скривених терориста. Освета због војних интервенција које су земље запада извршиле у њиховим земљама, може се сматрати најважнијим разлогом терористичких напада које су извршили. Али, како је у раду показано, никако се не сме занемарити проблем њихове интеграције у западним земљама, и отуда би најадекватнији закључак био да суштину узрока терористичких напада у ЕУ, као највеће опасности за унутрашњу безбедност ЕУ, заправо представља комбинација конкретних унутарполитичких (неуспела интеграција) и

спољнополитичких (учешће у војним интервенцијама у блиско-источним земљама) потеза ЕУ. Разумљиво је да напади никако не могу бити правдани ни у једном смислу, али је сасвим сигурно да проблем угрожавања унутрашње безбедности треба да буде разматран и са аспекта одговорности ЕУ.

ЛИТЕРАТУРА

- Атељевић М. Владимир, *Међународно организовање и безбедносна институционализација Европске уније*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 1-424.
- Драгојловић Јоко, Јовановић Милован, „Мигрантска криза – безбедносни изазови, ризици и претње“, *Култура полиса*, Нови Сад, бр. 30, 2016, стр. 61-70.
- Ђорђевић Саша, „Унутрашња безбедност Европске уније: дилеме, стратешки оквир и домети“, *Безбедност западног Балкана*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, бр. 17/2010, стр. 37-50.
- Ејдус Филип, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012.
- Илић Предраг, „Безбедносни изазови, ризици и претње или чиниоци угрожавања безбедности“, *Правне теме*, Депарتمان за правне науке Универзитета у Новом Пазару, Нови Пазар, год. 1, бр. 2, стр. 32-51.
- Илић-Крстић Љ. Ивана, *Социјално-еколошка безбедност, одрживи развој и квалитет живота: докторска дисертација*, Факултет заштите на раду, Ниш, 2016. стр. 1-295.
- Милошевић Милан, Карановић Првослав, Митровић Урош, „Бес, страх и одмазда“, <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1343522>, датум 7.4.2018.
- Нинчић Жељко, „Мигрантска криза као безбедносна претња“, *Безбедност-полиција-грађани*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бањалука, бр. 3-4/16, стр. 85-103.
- Стевовић Марко, Црнобрња Михајло, „Безбедносна политика Европске уније и актуелна избегличка криза“, *Мегатренд ревија*, Мегатренд Универзитет, Београд, Vol. 12, No 3, стр. 329-343.
- Ђопић Слободан, Ђопић Сања, „Мигранти, азиланти, избеглице: одређење и разграничење основних појмова и импликације на правни статус лица и ниво њихове заштите“, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, год. XLI, бр. 1/2017, стр. 1-22.
- Bossong Raphael, Rhinard Mark, “The EU Internal security strategy – Towards a More Coherent Approach to EU security?”, *Studia Diplomatica*, LXVI-2, 2013, p. 45-58.
- Dimitrov Atanas, Angelos Goran, “Refugee Integration in the EU: Challenges and Economic Impact”, *Economic Alternatives*, Sofia, Issue 4, 2017, p. 584-600.
- Niculescu Andreea Florentina, “Current challenges of the European security

- caused by the refugee crisis. The EU's fight against terrorism", *CES Working Papers*, Volume IX, Issue 3, 2017, p. 174-194.
- Ritzen Jo, Kahanec Martin, "A sustainable immigration policy for the EU", *IZA Policy Paper*, No. 126, IZA – Institute of Labor Economics, Bonn, p. 1-29.
- Sloboda, bezbednost, pravda*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011.
- Tadić Jure, Dragović Filip, Tadić Tonči, „Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU“, *Policija i sigurnost*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, Vol. 5, No. 1, 2016, str. 14-42.
- Tatalović Siniša, Malnar Darijo, „Sigurnosni aspekti izbjegličke krize“, *Političke analize*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, Vol. 6, No. 23, 2015, str. 23-29.
- Taylor M. Scimeca, "The European immigration crisis: an analysis of how terror attacks have affected immigrant and refugee populations in Western Europe", *Honors in the Major Theses*, 202, 2017, p. 1-77.
- Upadhyay K. Dinoj, "Special report on Migrant Crisis in Europe: Causes, Responses and Complexities", *Indian Council of World Affairs*, Sapru House, New Delhi, 2016, p. 1-34.

Djordje Kuljic

INTERNAL SECURITY EU AND MODERN MIGRANT-REFUGEE CRISIS

Resume

This paper analysis the ways of endanger internal security of European union, in the context of the modern migration-refugee crisis. In the beginning, it is pointed on the development of the system of the internal security EU. After several documents in the period 1990-2010, where the topic of the internal security set on the institutional level, the main document in this field has been adopted in 2010 as Strategy of internal security EU. The main conclude is that, beside all other security risks in the context of migrant-refugee crisis, terrorism is the biggest security risk for states and citizens of the EU. There is several reasons for arrise of terrorism, but this analysis consider problems in integration migrants and refugees in west countries, such as France and Germany, as very important in understanding terrorist attacks in the period 2015-2016, when more than 100 people has been killed. Problems in integration mainly is refer on the obstacles in the mutual acception and adaption both migrants and refugees and inhabitants of the countries where they want to live. Fact that migrants and refugees are mainly Muslims, is one of the key reasons why they have difficulties to acquire confidence of the domicile population. Also, beside problems in integration, it is important to mention participation west european countries in military interventions in countries in the Middle East, from where the most migrants and refugees are coming. Combination of this two factors makes migrant-refugee crisis 2015-2016 one of the most serious security risks for the European union after World War II.

Keywords: safety, EU, migrants, refugees, terroristic.

Драган Гостовић
*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион – Никола Тесла, Београд*

СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ И ЈАВНА ПОЛИТИКА

Сажетак

Основни циљ овог чланка је боље разумевање појма социјалног капитала и сагледавање његовог места у академском пољу и јавној политици. Социјални капитал чине елементи друштвене структуре као што су мреже, норме, вредности и поверење, који омогућавају сарадњу и деловање различитих субјеката ради узајамне користи. Општи ниво социјалног капитала у развијеним западним демократијама значајно је виши од нивоа у посткомунистичким државама. У Србији постоји низак општи ниво социјалног капитала, што се посебно огледа у индикаторима који указују на низак ниво поверења, скромно учешће у грађанским удружењима и висок ниво корупције. Потребно је да креатори јавних политика боље разумеју виталан значај социјалног капитала јер он може битно да допринесе благостању друштвене заједнице.

Кључне речи: социјални капитал, јавна политика, друштво, поверење, мреже, сарадња.

Основни циљ овог чланка је боље разумевање појма социјалног капитала и сагледавање његовог места у академском пољу и јавној политици. Концепт социјалног капитала је уобличен крајем XX века и убрзо је доживео велику популарност у академским круговима и политичкој пракси.

Појам социјалног капитала је деведесетих година прошлог века привукао пажњу већег броја аутора што је резултирало разним истраживањима и стручним радовима. Раширило се веровање у његову применљивост у различитим подручјима. Ускоро је социјални капитал постао популаран и у јавнополитичкој сфери. Укључен је у политичке програме и многе области јавног сектора, од националних држава до међународних организација.

1. ПОЈАМ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА

Већи број аутора се бавио појмом социјалног капитала.¹ Француски социјални теоретичар Пјер Бурдије је развио теорију капитала у којој говори о симболичком, економском, културном и социјалном капиталу.² Он дефинише капитал као „акумулирани рад“ и истиче да сви типови капитала функционишу слично. Бурдије говори да дефинисање социјалног капитала укључује друштвену мрежу и ресурсе који су на располагању сваком актеру који је део те мреже. Он каже да је социјални капитал скуп ресурса, актуелних или потенцијалних, којима располажу индивидуе и групе захваљујући трајној мрежи мање или више институционализованих односа узајамног признања.³ Социјални капитал функционише као и остали капитали, али има мању вероватноћу опстанка и обнављања.

Амерички социолог Џејмс Колман је теоретичар који је појам социјалног капитала коначно и чврсто укључио у академску јавност. Он истиче да је социјални капитал ресурс попут других ресурса (људски капитал, физички капитал), али је нешто „трошнији“ од осталих „капитала“. Према Колману социјални капитал представља скуп друштвених односа који се заснивају на обавезама и очекивањима, на поверењу и трајном обзиру, на поштовању норми и остваривању моралних санк-

1 Види: Драган Гостовић, Драган Коковић, „Социјални капитал као чинилац спортског достигнућа“, у зборнику: *Спорт, здравље, животна средина*, Факултет за спорт, Београд, 2016, стр. 94-98.

2 Види: Pierre Bourdieu, *The Forms of Capital*, Greenwood, New York, 1985.

3 Наведено према: John Field, *Social Capital*, Routledge, London, 2017, стр. 15.

ција, на потенцијалним информацијама, на препознатљивом ауторитету и добровољном организовању.⁴

Амерички политиколог Роберт Патнам је највише утицао на вођење академске расправе о социјалном капиталу током деведесетих година XX века. Он је узбуркао јавност својим радовима у којима је тврдио и доказивао да ниво социјалног капитала у САД опада и позивао је на акцију како би се такво стање променило. У чланку „Bowling alone revisited“ (1995) Патнам одређује социјални капитал на следећи начин: „Социјални капитал чине елементи друштвене организације, као што су мреже, норме и друштвено поверење, који олакшавају сарадњу и координацију актера ради узajамне користи“.⁵ Касније у књизи „Bowling Alone“ (Куглати сам) из 2000. године Патнам ставља акценат на мреже и норме између појединаца и говори да социјални капитал чине „везе између појединаца – друштвене мреже и норме узajамности и поверења које произлазе из њих“.⁶ У овој књизи аутор износи опширну аргументацију о слабљењу социјалног капитала у САД, при чему су му главни индикатори слабљење политичке партиципације и грађанског активизма, смањење комшијских и родбинских контаката, опадање чланства у организацијама грађанског друштва, смањење излазности на изборима итд. Патнамови радови су имали велики утицај и покренули су бројне академске расправе о социјалном капиталу. Касније су се ове расправе пренеле и на политичку сферу па социјални капитал срећемо у разним политичким програмима.

Амерички политиколог и економиста Франсис Фукујама је развио идеју о утицају социјалног капитала тј. социокултурних чинилаца на економске процесе. Он дефинише социјални капитал као „конкретан низ неформалних вредности или норми које важе међу припадницима једне групе и омогућавају им да међусобно сарађују“.⁷ Међусобно поверење служи као везиво и доприноси ефикасном деловању групе. Фукујама сматра породицу важним извором социјалног капитала. Он истиче да је социјални капитал користан за економију, али и за развој здравог грађанског друштва.

Аустралијски социјални теоретичар Мајкл Вулкок је био

4 James Coleman, *Foundations of Social Theory*, The Belknap Press, Cambridge, 1990, стр. 304.

5 Наведено према: Сузана Игњатовић, *Социјални капитал – од академских расправа до јавне политике*, Институт друштвених наука, Београд, 2011, стр. 34.

6 Роберт Патнам, *Куглати сам*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2008, стр. 20.

7 Франсис Фукујама, „Друштвени капитал“, у зборнику: *Култура је важна* (приредили: Лоренс Харисон, Самјуел Хантингтон), Плато, Београд, 2004, стр. 172.

ангажован као експерт у Светској банци и објавио је више радова о социјалном капиталу. Он каже да социјални капитал обухвата норме и мреже које омогућавају људима да делују колективно.⁸ Вулкок је уобличио трочлану поделу социјалног капитала на повезујући („bonding“), премошћујући („bridging“) и институционални („linking“), која је широко прихваћена. Повезујући социјални капитал подразумева социјалне мреже изграђене око заједничких идентитета као што су друштвени слој, етничко порекло, старост, пол, образовање, верска припадност, језик и сл. Овај капитал се односи на везе између људи са сличним друштвеним карактеристикама који могу бити чланови породице, рођаци, пријатељи или комшије. Повезујући социјални капитал је усмерен ка унутра и може искључивати људе ван групе, с обзиром да је често везан за хомогене идентитете.⁹ Премошћујући социјални капитал прелази границе друштвених категорија и идентитета тако што повезује људе из различитих социјалних средина, инклузивног је карактера и доприноси социјалној кохезији. Овај капитал успоставља везе између људи који се веома разликују, али деле заједнички интерес. Премошћујући социјални капитал подстиче социјалну инклузију, доприноси већем грађанском ангажману и омогућава ширу дистрибуцију информација. Институционални социјални капитал се односи на везе између цивилног друштва и државе тј. грађана и доносилаца одлука. Овај капитал чине норме поштовања и мреже узајамног поверења које постоје међу људима који остварују контакте преко отворених и институционализованих нивоа моћи или власти у друштву.

Британски теоретичар и политички активиста Дејвид Халперн много је допринео у афирмацији концепта социјалног капитала. Он је развио класификацију социјалног капитала према нивоу друштвене стварности на микро, мезо и макро ниво. Микрониво подразумева појединца, породицу и блиске особе, мезониво се односи на комшилук и локалну заједницу, а макрониво је државни национални ниво.

Истраживање социјалног капитала редовно обухвата разне врсте мерења према одговарајућим индикаторима. Обично се мере ставови (поверење, вредносне орјентације, политичке преференције итд.) и активности (чланство у удружењима, излаз-

8 Наведено према: Сузана Игњатовић, *Социјални капитал*, нав. дело, стр. 60.

9 Бранка Анђелковић, Маја Ковач, *Извештај о хуманом развоју - Србија 2016. Социјални капитал: Невидљиво лице отпорности*, UNDP Србија, Београд, 2016, стр. 38.

ност на изборима, учесталост посета комшијама и пријатељима). Приликом мерења социјалног капитала главни показатељи су поверење и социјалне мреже.

Социјални капитал није, како се некад представља, ретко културно благо које се преноси с генерације на генерацију и које се никад не може обновити уколико се изгуби. Пре би се могло рећи да он настаје спонтано и да га људи стварају све време док се баве својим свакодневним послом. Стваран је у традиционалним друштвима и стварају га из дана у дан појединци и фирме у модерним друштвима.¹⁰

„Социјални капитал се односи на друштвене активности и мреже које укључују заједништво норми, вредности и схватања, захваљујући којима се олакшава сарадња унутар и између група.“¹¹ Најједноставније речено, социјални капитал је мера позитивне друштвене кохезије, која је нарочито значајна за јавну политику. Јавна политика без социјалног капитала је отуђена врста политике.

Социјални капитал у највећој мери има позитивне импликације и у том смислу он подразумева вредности као што су поверење, искреност, узајамност, солидарност и спремност на сарадњу. Насупрот томе, социјални капитал може имати и бројне тамне стране.¹² Неформално повезивање у кланове и разне шеме рођачких и пријатељских веза могу угрозити нормално функционисање јавних институција. Непотизам, корупција и организовани криминал су врло илустративни примери негативних аспеката социјалног капитала.

Социјални капитал се односи на бројне ресурсе који су доступни преко наших личних социјалних и пословних мрежа. Он укључује ресурсе као што су: информације, научне и образовне идеје, пословне прилике, материјална добра (финансијски капитал), моћ, емотивна подршка, поверење, сарадња итд. „Појединци који изграђују и користе социјални капитал су продуктивнији од оних који не желе користити моћ социјалног капитала.“¹³

10 Франсис Фукујама, „Друштвени капитал“, нав. дело, стр. 179.

11 Драган Гостовић, Драган Коковић, „Социјални капитал као чинилац спортског достигнућа“, нав. дело, стр. 96.

12 Зоран Стојиљковић, „Прилог истраживању социјалног капитала“, у зборнику: *Годишњак ФПН 2010*, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 82.

13 Драган Гостовић, Драган Коковић, „Социјални капитал као чинилац спортског достигнућа“, нав. дело, стр. 97.

Држава може имати снажан позитиван утицај на развој социјалног капитала кроз спровођење бројних јавних политика.¹⁴ На тај начин се бирају средства која могу подстаћи виши ниво друштвеног повезивања, поверења и активизма. Најчешће су то реформе у систему образовања, промоција значаја социјалног капитала и афирмација културе и уметности.

2. СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ И ЈАВНА ПОЛИТИКА

Социјални капитал је друштвени феномен који је стекао велику популарност, не само у академској заједници, већ и у политичкој сфери. Током деведесетих година прошлог века он постаје чинилац у јавној политици и саставни део многих политичких програма деловања. Употреба социјалног капитала као јавнополитичког средства може се видети у програмима социјалне политике, образовне политике, економске политике, политике безбедности и др. Политичари понекад претерују са тврдњама да је социјални капитал свемогући инструмент за реформу разних подручја актуелног политичког живота.

Значајно је поменути да је Патнам, ради обнове социјалног капитала у САД, 1997. год. покренуо пројекат *The Saguaro Seminar: Civic Engagement in America* који обухвата годишња окупљања угледних научника, политичара и јавних радника.¹⁵ Први циљ тих окупљања је да се излагањима, чланцима и књигама америчким грађанима и политичкој јавности укаже на важност социјалног капитала. Други циљ је покушај осмишљавања јавних политика којима би се социјални капитал повећао. Патнам издваја неколико подручја у којима је потребна акција државе. На првом месту то је образовање и то област политичког образовања чијим унапређењем треба подстаћи грађански активизам. На другом месту су уметност и култура који не смеју бити привилегија имућнијих делова становништва.

Премијер Ирске је у једној изјави из 2001. године рекао да је британски премијер Блер показивао велико интересовање за рад професора Патнама, а да је прави доказ квалитета његовог рада то што су под његовим утицајем били председник САД

14 Зоран Стојиљковић, „Прилог истраживању социјалног капитала“, нав. дело, стр. 91.

15 Види шире: Berto Šalaj, *Socijalni kapital – Hrvatska u komparativnoj perspektivi*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2007, стр. 112-114.

Клинтон и његов наследник Буш.¹⁶ Из овог се види је идеја о политичкој употреби социјалног капитала подједнако прихватљива за политичаре са различитих позиција политичког спектра.

Сматра се да су Патнам и Халперн највише допринели наглом порасту популарности концепта социјалног капитала крајем XX века. Они су то учинили како својим вредним академским радовима, тако и значајном политичком активношћу. Патнам је био саветник и у демократској и у републиканској администрацији САД, а Халперн је био саветник у кабинету британског премијера.

Примена концепта социјалног капитала у јавној политици се може истраживати кроз различите елементе, а највише кроз актере и јавнополитичке производе.¹⁷ Актери су различите владе, тела, политичке партије, интересне групе, државни органи, невладине организације, медији, утицајни појединци итд. Производи јавне политике су програми, стратегије и сви документи чији је циљ спровођење политичких мера. У овом раду су приказани најважнији елементи који се односе на јавну политику Велике Британије и САД и на активности неких међународних организација које су примениле концепт социјалног капитала (Светска банка и OECD - Организација за економску сарадњу и развој).

У Великој Британији појам социјалног капитала је ушао у јавну политику 1993. године у оквиру докумената Комисије за социјалну правду. У једном од ових докумената истакнуто је да морална и друштвена обнова друштва зависи од спремности да се инвестира у социјални капитал. Лабуристи су креирали нову доктрину у којој су заговарали јачање друштва. Ову идеју је развио Ентони Гиденс у књизи „Трећи пут“. Политика трећег пута се темељи на Патнамовом концепту социјалног капитала и ставља акценат на партиципацију грађана у организацијама грађанског друштва. Лабуристички модел подразумева јачање узајамне повезаности и одговорности грађана и промовисање свеобухватног социјалног буђења друштва. Конзервативци подржавају улагање у социјални капитал јер класични облици капитала нису довољни за свеобухватно благостање. Либерално-демократска странка се придружује идеји јачања социјалног капитала и потенцира оживљавање суседства и јачање заједнице.

У САД у првој половини деведесетих година прошлог века појавила се Патнамова теза о слабењу социјалног капитала. Патнамова теоријска расправа је садржала отворени позив на

16 Види: Сузана Игњатовић, *Социјални капитал*, нав. дело, стр. 109.

17 Види шире: исто, стр. 111.

активности којима ће се спречити наводни тренд опадања нивоа социјалног капитала у САД. У познатом извештају „Better Together“ (Боље заједно), чији су аутори угледни академски радници и политичари, наведени су стратешки предлози за обнову социјалног капитала. Међу предлозима су различите мере: ширење волонтерског рада, обнова партиципативних и кооперативних облика социјалног капитала, побољшање узајамности и сарадње у локалним заједницама, стимулisanje кредитних задруга, организовање „комшијских патрола“ у борби против криминала и сл. У време Клинтонове администрације формирано је утицајно тело које је расподељивало новац, а чији циљеви су били: побољшање животних услова, јачање заједнице, јачање грађанског активизма и волонтирања, стварање мрежа наставника и родитеља. У време мандата Џ. Буша млађег започео је програм директног ангажовања грађана у безбедносној политици. Осим тога, уведена је идеја обнове социјалног капитала путем укључивања религијских организација у разне државне програме деловања.

Прве целовите анализе концепта социјалног капитала у јавној политици су студије међународне организације OECD. Ове студије пружају увид у тенденције на интернационалном плану, кроз пројекте и истраживања у којима учествују разна национална тела. У анализама OECD-а развијени су економски модели социјалног капитала у чему је учествовао амерички економиста Едвард Глејзер. Јавнополитички аспект Глејзеровог модела садржи две препоруке: интервенцију државе у области образовања и акцију на смањењу етничких и других сукоба који ремете изградњу хомогене заједнице. У студији „The Well-Being of Nations“ (Благостање нација)¹⁸ је учествовало више теоретичара социјалног капитала међу којима су Патнам и Халперн. Аутори јасно одвајају социјални капитал од људског капитала и других облика капитала. Социјални капитал се сматра јавним добром које настаје улагањем у друштвене односе. Срж студије су импликације за практичну политику, тј. препоруке за подизање нивоа социјалног капитала: помоћ родитељима у одгајању деце, подршка волонтерским активностима, партиципација грађана у демократским процесима и др.

Светска банка је још једна међународна организација у којој је концепт социјалног капитала веома прихваћен и коришћен. Крајем деведесетих година прошлог века у оквиру активности Светске банке организовано је 12 пројеката који су били усме-

18 *The Well-Being of Nations: the Role of Human and Social Capital*, OECD, Paris, 2001.

рени на социјални капитал (Social Capital Initiative из 1998. године). Заједничка карактеристика ових програма јесте њихова окренутост питањима развоја и коришћење појма социјалног капитала у објашњењу сврхе програма. Један од ових пројеката је реализован у Кенији, а бавио се јачањем женских група за самопомоћ и ширењем организација родитеља и наставника. Други пројекат је реализован у Камбоџи и Руанди, а бавио се обновом друштва након оружаних сукоба. У пројектима Светске банке се наводи да је социјални капитал „друштвени лепак“, односно социјално-кохезиони чинилац.

3. НЕКИ АСПЕКТИ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈИ И ОКРУЖЕЊУ

У балканским земљама социјални капитал није прихваћен као целовит концепт и није разрађен као државни пројекат који има одговарајући утицај на креирање и вођење јавних политика у различитим областима друштвеног живота. Постоји доста истраживања и радова који помињу социјални капитал и разматрају његове бројне аспекте, али су то само повремени и ограничени покушаји да се овом феномену посвети адекватна пажња. Врло често су у радовима коришћени резултати истраживања чији предмет није конкретно социјални капитал већ нешто друго (нпр. вредности, поверење, ставови и сл.), али се добијени подаци могу употребити за доношење закључака о социјалном капиталу. Таква истраживања су нпр. World Values Survey, European Values Survey и друга која су спроведена у великом броју држава у неколико таласа.¹⁹

Више истраживања је утврдило и проверило да је општи ниво социјалног капитала у развијеним западним демократијама значајно виши од нивоа у посткомунистичким државама.²⁰ Земље у којима је констатован врло висок ниво социјалног капитала су Норвешка, Шведска, Финска и Швајцарска. Низак ниво социјалног капитала постоји у посткомунистичким државама које се још баве проблемима транзиције, а то су првенстве-

19 Види: Berto Šalaj, *Socijalni kapital*, нав. дело, стр. 154-157.

20 Види: Berto Šalaj, *Socijalni kapital*, нав. дело, стр. 138-143; Marta Kolczynska, „Trust in Democratic Institutions in the Western Balkans“, in: *Social and Cultural Capital in Western Balkan Societies* (edit. Predrag Cvetičanin, Ana Birešev), The Institut for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade, Belgrade, 2012, стр. 112-116.

но земље Централне, Источне и Југоисточне Европе. Разлике у нивоу социјалног капитала у Западној и Источној Европи се могу објашњавати различитим факторима међу којима највећи значај имају економска развијеност и квалитет институција.

Поверење у демократске институције је чест показатељ који се проучава у вези са социјалним капиталом. Истраживања показују да је то поверење јако повезано са „објективним“ квалитетом демократије (који се мери Индексом демократије) у одговарајућим земљама. То се односи на већину земаља и то нарочито на чланице Европске уније, а не важи за европске земље ван ЕУ међу којима је и Србија.²¹

Уколико се посматра социјални статус испитаника, онда видимо да он има позитиван утицај на поверење у демократске институције у развијеним западним демократијама као што су Финска, Француска, Италија, Норвешка, Шведска и Швајцарска.²² Негативан утицај је присутан у неким посткомунистичким земљама. Важан налаз је да у земљама Западног Балкана социјални статус испитаника не утиче битно нити на међуљудско поверење нити на поверење у институције.

Хрватски политиколог Берто Шалај је направио значајно истраживање социјалног капитала које се заснива на секундарној анализи података.²³ Он је користио податке које су прикупили други научници чији примарни циљ није био анализа социјалног капитала већ истраживање вредности, ставова, мишљења, уверења и образаца понашања грађана европских држава. Посебно је анализирао податке који се односе на развијене европске демократије, а посебно податке за посткомунистичке државе међу којима су Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Бугарска, Румунија и Мађарска. На крају је упоређивао резултате који се односе на Хрватску са резултатима за ове две групе држава и закључио да су подаци за Хрватску врло слични онима који се односе на земље у транзицији. У овом истраживању нема резултата за Србију али се са великом вероватноћом може закључити да би показатељи за Србију били врло слични онима који се односе на посткомунистичке државе.

Шалај је истраживао ниво социјалног поверења, дистрибуцију и поједине одреднице социјалног капитала. Утврдио је да је укупни ниво социјалног поверења релативно стабилан и да се он

21 Marta Kolczynska, „Trust in Democratic Institutions in the Western Balkans“, нав. дело, стр. 115-116.

22 Исто, стр. 118.

23 Види: Berto Šalaj, *Socijalni kapital*, нав. дело, стр. 149-223.

протоком времена врло споро мења. Ниво социјалног поверења у посткомунистичким државама је готово двоструко нижи него у развијеним демократијама. Оваква разлика сутерише закључак да демократија чини социјално поверење могућим али га нужно не производи. У закључку Шалај указује на значај социјалног поверења и потребу да власт осмишљеним јавним политикама промовише и унапреди социјални капитал. Он посебно истиче потребу развоја цивилног друштва и грађанског активизма.

Штулхофер и Ландрипет су урадили интересантно истраживање динамике социјалног капитала у Хрватској у периоду од 1995. до 2003. године.²⁴ У посматраном периоду је констатован значајан пад укупног нивоа социјалног капитала, при чему се ниво генерализованог поверења није много променио, али су поверење у институције и грађанска партиципација видно опали. Изненађујуће је да је дошло до ерозије социјалног капитала упркос економском расту, растућој политичкој стабилности и напретку у демократизацији. Додатне анализе су показале да су на опадање социјалног капитала велики утицај имале две појаве: пораст перцепције корупције и опадање религиозности.

Берто Шалај је аутор студије у којој су приказани главни резултати истраживања „Социјални капитал у Босни и Херцеговини 2008“.²⁵ Резултати су потврдили да је БиХ дубоко подељено друштво јер постоји велики расцеп који раздваја интересно, вредносно и идентитетски супротстављене етничке, верске и културне заједнице. Укупан ниво генерализованог поверења је низак, али не одступа много од стања у другим посткомунистичким државама. Оно што забрињава јесу ниски нивои поверења између три националне заједнице: Бошњака, Срба и Хрвата. Постоји снажна унутаргрупна лојалност међу припадницима исте националне заједнице, што се може означити као повезујући социјални капитал. Очигледан је недостатак премошћујућег капитала. Резултати истраживања показују да грађани БиХ имају врло низак ниво поверења у демократију као начело и у актуелно функционисање демократије. Заинтересованост за политику је прилично ниска, али је зато чланство у политичким странкама изненађујуће високо. Међу невладиним организацијама најактивније су религијске и спортско-рекреативне организације, а врло низак ниво чланства бележе организације

24 Aleksandar Štulhofer, Ivan Landripet, "The Dynamics of Social Capital in Croatia 1995-2003", *Sociologija*, br. 3/2004, Beograd, 2004, стр. 199-210.

25 Berto Šalaj, *Socijalno poverenje u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2009, стр. 35-71.

за заштиту и промоцију људских права. Јавна политика треба да подстакне развој премошћујућег социјалног капитала и ширење вишенационалних мрежа повезаности.²⁶

У Србији није примењен целовит концепт социјалног капитала, али постоје бројни радови који разматрају различите аспекте социјалног капитала. Љубиша Деспотовић констатује да се у Србији одвија један успорени процес транзиције и модернизације и да зато постоји дефицит друштвеног капитала.²⁷ Он истиче да је потребно изградити инфраструктуру цивилног друштва кроз ширење мрежа цивилних институција, иницијатива и удружења. Потребно је развити и одговарајућу политичку културу која ће значити усвајање демократских вредности.

Зоран Аврамовић напомиње да су култура и образовање главни аспекти позитивног социјалног капитала у Србији.²⁸ У судару са глобализмом који делује дезинтегративно на државне установе и друштвене актере Србија има шансу да одбрани свој идентитет афирмацијом духовних вредности. Позитивни социјални капитал Србије налази се у култури, језику и књижевности, православној вери и образовним установама у којима се негује адекватан васпитни образац.

Мирјана Бобић истражује примену концепта социјалног капитала у разумевању брака и породице у савременој Србији.²⁹ Породица је и даље главни извор социјалног капитала, али је наталитет низак и недовољан тако да је свака нова генерација жена за једну трећину мања од генерације њихових мајки. Што су породице јаче, све се мање деце рађа. Млади парови све чешће одлажу рађање деце, а жене су све мање спремне на жртвовања која долазе са рађањем деце. Патријархални образац, који и даље доминира у Србији, није у сагласности са захтевима развијеног капитализма, економске глобализације и великог притиска на ограничене људске ресурсе. Родна равноправност, демократизација породичних односа и међугенерациска соли-

26 Исто, стр. 68.

27 Љубиша Деспотовић, „Друштвени капитал, демократске вредности и цивилно друштво у Србији“, у зборнику: *Социјални капитал и друштвена интеграција* (приредио: Милан Трипковић), Филозофски факултет, Нови Сад, 2006, стр. 219-220.

28 Зоран Аврамовић, „Култура и образовање – позитивни социјални капитал Србије“, у зборнику: *Социјални капитал и друштвена интеграција* (приредио: Милан Трипковић), Филозофски факултет, Нови Сад, 2006, стр. 213.

29 Mirjana Bobić, “Applying the Concept of Social Capital in Understanding Marriage and Family in Contemporary Serbia”, in: *Social and Cultural Capital in Western Balkan Societies* (edit. Predrag Cvetičanin, Ana Birešev), The Institut for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade, Belgrade, 2012, стр. 55-56.

дарност су неки од предуслова за повећање наталитета.

Синиша Зарић у више радова истражује утицај социјалног капитала на економски развој. Резултати су у складу са налазима Светске банке и потврђују да се виши социјални капитал налази у директној вези са бољим економским резултатима.³⁰ Зарић констатује да је, укупно гледано, у Србији евидентан низак ниво социјалног капитала и поверења. Недостатак поверења у људе у пословном свету значи раст трансакционих трошкова, тешкоће у склапању уговора и неизвесност у реализацији постигнутих договора. Зарић указује и на негативне аспекте социјалног капитала као што су корупција, фамилијаризам, клијентелизам и партократија. Млади у Србији нису довољно предузимљиви, превише се ослањају на породицу и претерују у очекивањима да им држава донесе благостање.³¹

Смиљка Томановић проучава различите аспекте социјалног капитала у односу на савремену породицу у Србији.³² Сумирајући различите податке она констатује да у Србији постоји низак општи ниво социјалног капитала, што се посебно огледа у индикаторима који указују на низак ниво поверења, скромно учешће у грађанским удружењима и висок ниво корупције. Уочава се да постоји врло снажан повезујући социјални капитал у оквиру примарних група и неформалних мрежа, а да је институционални социјални капитал на ниском нивоу. Последице снажног повезујућег социјалног капитала су двоструке. С једне стране, он помаже грађанима у преживљавању, а са друге стране неповољно утиче на друштвену кохезију и интеграцију, нарочито кроз неморални фамилијаризам.³³ Дистрибуција социјалног капитала је неравномерна у односу на различите социјалне слојеве, тако да сиромашнији и мање образовани грађани имају слабије социјалне мреже.

У једном новијем истраживању анализирају се одређени елементи социјалног капитала у Србији са аспекта способности општина и градова да реагују на природне катастрофе.³⁴ Уз помоћ Програма Уједињених нација за развој (UNDP), а због теш-

30 Синиша Зарић, „Социјални капитал у Србији – негативне импликације“, у зборнику: *Економска политика и развој* (редактори: Биљана Јовановић Гавриловић, Тајана Ракоњац Антић), Економски факултет, Београд, 2010, стр. 89-91.

31 Исто, стр. 98-99.

32 Smiljka Tomanović, „Families and Social Capital in Serbia: Some Issues in Research and Policy“, *Sociologija*, br. 1/2008, Beograd, 2008, стр. 1-16.

33 Исто, стр. 10-11.

34 Види: Бранка Анђелковић, Маја Ковач, *Извештај о хуманом развоју - Србија 2016*, нав. дело

ких последица поплава у Србији 2014. године, сачињен је посебан извештај о хуманом развоју у Србији у коме се разматра улога социјалног капитала у стварању отпорних, одговорних и ефикасних локалних заједница. Потребно је да креатори јавних политика боље разумеју виталан значај социјалног капитала јер он може битно да допринесе благостању друштвене заједнице. У Србији су потребна додатна истраживања социјалног капитала која би допринела да се подигне ниво свести о његовом значају и да се у јавним политикама предвиде механизми који би подстицали јачање разних аспеката социјалног капитала.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Зоран, „Култура и образовање – позитивни социјални капитал Србије“, у зборнику: *Социјални капитал и друштвена интеграција* (приредио: Милан Трипковић), Филозофски факултет, Нови Сад, 2006, стр. 203-214.
- Анђелковић Бранка, Ковач Маја, *Извештај о хуманом развоју - Србија 2016. Социјални капитал: Невидљиво лице отпорности*, UNDP Србија, Београд, 2016.
- Гостовић Драган, Коковић Драган, „Социјални капитал као чинилац спортског достигнућа“, у зборнику: *Спорт, здравље, животна средина*, Факултет за спорт, Београд, 2016, стр. 94-98.
- Деспотовић Љубиша, „Друштвени капитал, демократске вредности и цивилно друштво у Србији“, у зборнику: *Социјални капитал и друштвена интеграција* (приредио: Милан Трипковић), Филозофски факултет, Нови Сад, 2006, стр. 215-222.
- Зарић Синиша, „Социјални капитал у Србији – негативне импликације“, у зборнику: *Економска политика и развој* (редактори: Биљана Јовановић Гавриловић, Татјана Ракоњац Антић), Економски факултет, Београд, 2010, стр. 89-104.
- Игњатовић, Сузана, *Социјални капитал – од академских расправа до јавне политике*, Институт друштвених наука, Београд, 2011.
- Патнам Роберт, *Куглати сам*, Mediterranean Publishing, Нови Сад, 2008.
- Стојиљковић Зоран, „Прилог истраживању социјалног капитала“, у зборнику: *Годишњак ФПН 2010*, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 77-95.
- Фукујама Франсис, „Друштвени капитал“, у зборнику: *Култура је важна* (приредили: Лоренс Харисон, Самјуел Хантингтон), Плато, Београд, 2004, стр. 172-192.
- Bourdieu Pierre, *The Forms of Capital*, Greenwood, New York, 1985.
- Coleman James, *Foundations of Social Theory*, The Belknap Press, Cambridge, 1990.
- Field John, *Social Capital*, Routledge, London, 2017.

- Kolczynska Marta, "Trust in Democratic Institutions in the Western Balkans", in: *Social and Cultural Capital in Western Balkan Societies* (edit. Predrag Cvetičanin, Ana Birešev), The Institut for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade, Belgrade, 2012, str. 107-132.
- OECD, *The Well-Being of Nations: the Role of Human and Social Capital*, OECD, Paris, 2001.
- Bobić Mirjana, "Applying the Concept of Social Capital in Understanding Marriage and Family in Contemporary Serbia", in: *Social and Cultural Capital in Western Balkan Societies* (edit. Predrag Cvetičanin, Ana Birešev), The Institut for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade, Belgrade, 2012, str. 41-58.
- Šalaj Berto, *Socijalni kapital – Hrvatska u komparativnoj perspektivi*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2007.
- Šalaj Berto, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2009.
- Štulhofer Aleksandar, Landripet Ivan, "The Dynamics of Social Capital in Croatia 1995-2003", *Sociologija*, 3/2004: 199-210, Beograd, 2004.
- Tomanović Smiljka, "Families and Social Capital in Serbia: Some Issues in Research and Policy", *Sociologija*, 1/2008: 1-16, Beograd, 2008.

Dragan Gostovic

SOCIAL CAPITAL AND PUBLIC POLICY

Resume

The primary goal of this paper is to improve the understanding of the notion of social capital, and identification of its place in the academic field and public policy. Concept of social capital was formed in the late XX century, and it wasn't long before it reached immense popularity in academic circles and political practice.

Social capital consists of social structure elements such are networks, norms, values, and trust, which enable cooperation and mutually beneficial interaction of various subjects. Division of social capital into bonding, bridging, and linking capital is widely accepted. Bonding social capital implies family, close friends, and neighbors, while the bridging encompasses weaker connections of similar people, for example among acquaintances and colleagues. Linking social capital refers to the connections between civil society and the state, i.e. citizens and decision-makers. Social capital has become a factor in public policy and a constituent of many political action programs. Use of social capital, as an instrument of public policy, can be observed in programs of social policy, educational policy, economic policy, security policy, etc.

In Balkan countries social capital has not been accepted as a complete concept, and it has not been developed as a state's project with adequate influence on public policy making and implementation in different areas of social life. Multiple studies have established that the general level of social capital is higher in developed western democracies than in post-communist states. Economic development and quality of institutions are the main reasons. Researchers in post-communist states point out the significance of social trust and the necessity of governments promoting and improving social capital using well-devised public policies.

A slow process of transition and modernization is underway in Serbia, causing a social capital deficit. It is necessary to build a civil society infrastructure by expanding the networks of civil institutions, initiatives, and associations. It would also be preferable to develop adequate political culture, which would mean adoption of democratic values.

The general level of social capital is low in Serbia, which is especially illustrated by indicators showing a low level of trust, frugal participation in civil associations and a high level of corruption. It is necessary for public policy-makers to better understand the vital significance of social capital because it can notably contribute to social community's welfare. Additional studies of social capital are needed in Serbia, in order to contribute to elevation of the level of awareness of its significance, and to foresee public policy mechanisms which would encourage strengthening of various social capital aspects.

Keywords: social capital, public policy, society, trust, networks, cooperation.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

153

Иван Матић

СЛОБОДА ГОВОРА ПРЕД ЕВРОПСКИМ СУДОМ
ЗА ЉУДСКА ПРАВА

163

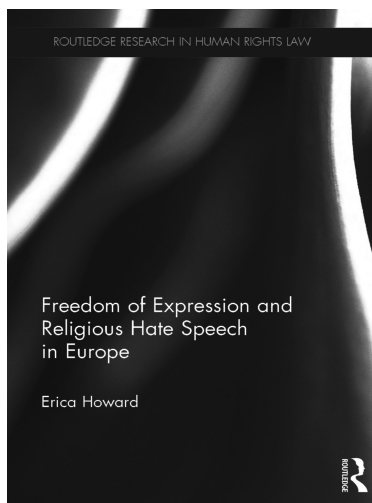
Сања Рафаиловић

ИДЕЈЕ И ИДЕАЛИ РАТКА БОЖОВИЋА

Иван Матић*

Институт за политичке студије, Београд

СЛОБОДА ГОВОРА ПРЕД ЕВРОПСКИМ СУДОМ ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Приказ књиге: Erica Howard, *Freedom of Expression and Religious Hate Speech in Europe*, Routledge, New York, 2018, 192 стр.

„Слобода говора за све осим бигота уопште није слобода говора; одбрана слободе говора за људе чије ставове делимо је лишена смисла. Право на слободу говора има политичку тежину тек када смо принуђени да бранимо права људи са чијим се ставовима суштински не слажемо.“ Овим цитатом Ерика Хауард, ванредни професор права на Мидлсекс универзитету у Великој Британији, почиње своју монографску анализу правног статуса слободе говора у Европском суду за људска права.

* Истраживач-приправник

Порекло концепта слободе говора се може пратити до политичких дела филозофа Џона Лока и Џона Стјуарта Мила. Иако се ови мислиоци разилазе у погледу извора слободе говора и њених циљева, исходиште њихове аргументације је подударно: сваки човек, без обзира на проблематичност, контроверзност или апсурдност његовог мишљења, има право да га јавно изнесе; било какав закон донет са циљем ограничавања или сузбијања овог права нарушава легитимитет власти.

Прву практичну апликацију овог филозофског принципа налазимо у уставу Сједињених Америчких Држава, написаном 1787. године. Први амандман његове повеље о правима гласи: „Конгрес не може да доноси никакав закон о установљењу државне религије, као ни закон који забрањује слободно исповедање вере, а ни закон који ограничава слободу говора или штампе или право народа на мирне зборове и на упућивање петиције влади за исправљање неправди“. Право на слободу говора се убрзао нашло и у револуционарној Декларацији о правима човека и грађанина (1789), а касније и у уставима савремених европских, као и многих светских држава.

Хауард наглашава да право на изражавање није апсолутно, те да постоје инстанце у којима га је могуће ограничити услед потенцијалне штете. Шта све та штета може да подразумева и, сходно томе, која су легитимна ограничења слободе говора је на нивоу Европе обухваћено Европском конвенцијом о људским правима и у домену је Европског суда за људска права. Одлуке овог суда о проблематичним случајевима који отеловљују сукоб између слободе говора и вероисповести су главна тема ове књиге. Њено централно питање је да ли законска забрана онога што је перципирано као религијски говор мржње крши право аутора или говорника на слободу изражавања.

Ауторка се кроз целину дела залаже за широко и нерестриктивно схватање слободе изражавања, према коме може бити кажњен искључиво директан подстицај на насиље. У првом поглављу књиге, она поставља темељ за анализу ове проблематике, нудећи преглед права на слободу говора и вероисповести у Европској конвенцији о људским правима, као и околности у којима она могу бити ограничена. Овде се такође узима у обзир потенцијална дужност и одговорност аутора или говорника на избор речи, као и питање постојања „права да се не буде увређен“.

Према деветом члану Европске конвенције о људским правима, „1. Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вере или уверења

и слободу сваког да, било сам или заједно с другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, подучавањем, обичајима и обредом. 2. Слобода исповедања вере или убеђења сме бити подвргнута само законом прописаним ограничењима неопходним у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.“

Према десетом члану, „1. Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа. 2. Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства.“

Хауард у овим дефиницијама указује на истовремено стриктна и магловита ограничења која се накнадно изражавају у случајевима о којима Европски суд за људска права доноси пресуде. Услед спецификација којима се инсистира на слободу мишљења са једне, а на заштиту јавног морала с друге стране, она се овде фокусира на једно од контроверзнијих питања везаних за европску повељу: „Постоји ли право да се не буде увређен?“

Како се испоставља, ово „право“ формално не постоји у закону, будући да је Европски суд (у случају *Otto-Primering-Institut v Austria*) успоставио да припадници религијских група морају да толеришу и прихватају туђе порицање њихове вере, па чак и пропагирање доктрине које су јој супротстављене. С друге стране, пак, „право да се не буде увређен“ је истовремено препознато у „екстремним случајевима“ противљења одређеној религији, као и услед постојања „горуће друштвене потребе“ (у случају *I.A. v Turkey*). Овде је релевантно истаћи да се у првом случају радило о жалби католичке цркве, док се у другом радило о осуди анти-исламског аутора за бласфемiju.

Ауторка такође разматра магловито ограничење слободе изражавања, према коме јавни говор не сме да буде „изразито увредљив“, истичући притом оцене правника према којима та-

кав параметар одређује руке власти за ограничавање или забрану говора у емотивном набоју, карактеристичног за политичку комуникацију, као и изношење било каквих контроверзних ставова, искључиво на основу тренутне политичке климе. Поред ових ограничења, суд (случај *Erbakan v Turkey*) успоставља још један контроверзан преседан, према коме постоји „дужност на неподстицање нетолеранције“.

Потенцијални конфликти који могу проистећи из паралелног постојања слободе говора и вероисповести су тема другог поглавља, у коме се ради успостављања контекста узима у обзир четрнаести члан: „Уживање права и слобода предвиђених у овој Конвенцији обезбеђује се без дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, повезаност с неком националном мањином, имовина, рођење или други статус.“

У контексту међусобног односа права, ово значи да је слобода вероисповести угрожена када неко не може слободно да изабере или изрази своју религију; не и да постоји законска заштита од потенцијалне менталне патње коју би карикирање те религије могло да изазове. Хауард примећује да су ова права комплементарна, али да их држава понекад посматра као да су у конфликту, у ком случају заузима улогу арбитра, балансирајући између њих под окриљем Европског суда. Према њеном схватању, овај конфликт је проблематичан из три разлога: најпре, претпоставља се да се између ових права може успоставити адекватан баланс; затим, судијама се даје сувише велика моћ, због чега права бивају подвргнута субјективној одлуци суда; и, коначно, они којима се суди често нису у симетричној позицији, због чега им права не могу бити на истој равни.

Овде је, међутим, најрелевантније „право да се не буде жртва дискриминације“, успостављено четрнаестим чланом конвенције: конфликт између слободе говора и вероисповести је овде имплицитан, узевши у обзир широко тумачење Европског суда у погледу тога шта је све подложно рестрикцијама. Дискриминација, наиме, овде не подразумева ускраћивање образовања, здравствене заштите и запослења, већ и правно магловит говор мржње чија идентификација ствара додатан конфликт између слободе говора и вероисповести. Шта тачно говор мржње подразумева и када изражавање стиче тај карактер и постаје подложно суђењу се разматра у трећем поглављу.

Бројним дефиницијама изнетим на ову тему недостаје јасноћа и прецизност: вербално злостављање, залагање за дискриминацију, негативни стереотипи, вилификација било које особе или групе – сви ови вербални акти се могу подвести под говор мржње, што резултује недефинисаним границама државних овлашћења у кажњавању дисидената и контроверзних фигура у јавном животу. Европски суд за људска права, међутим, такође користи широко оперативно схватање говора мржње: на пример, у случају *Gündüz v Turkey* је подржана осуда члана исламске секте који се изразио оштро противљење секуларизму, док је случај *Norwood v United Kingdom*, у коме је организатор десничарске Британске националне партије довео ислам у везу са тероризмом у јеку напада Ал Каиде 11. септембра 2001. одбачен.

Хауард изражава посебну бригу у погледу забране критиковања одређених религија под окриљем говора мржње, тврдећи да ће промовисање толеранције у намери резултовати њеним нарушавањем у делу: претеране законске рестрикције изражавања неминовно воде аутоцензури од стране политичара, потенцијално стварајући „вука у овчијем руху“: политичара који пажљиво бира речи, како би се нашао „испод радара“ рестриктивних закона, али који, упркос томе, промовише дискриминацију. Коначно, ауторка прави дистинкцију између критиковања садржаја религијских доктрина и критиковања припадника религија као људи.

Надовезујући се на ово, она у четвртном поглављу разматра увођење закона који ограничавају слободу изражавања са циљем заштите осећања припадника религијских група. Ово се доводи у везу са седамнаестим чланом: „Ништа у овој Конвенцији не може се тумачити тако да подразумева право било које државе, групе или лица да се упусте у неку делатност или изврше неки чин усмерен на поништавање било ког од наведених права и слобода или на њихово ограничавање у већој мери од оне која је предвиђена Конвенцијом.“

Правници који овај члан сагледавају у позитивном светлу инсистирају на његовом значајном уделу у ограничавању ксенофобије и религијског говора мржње. Међутим, њихови ставови се укрштају са проценама критичара, испољеним управо у поменутом случају *Norwood v United Kingdom*, према којима се тиме ствара негативан преседан и опасан ризик да ће власти некажњиво моћи да сузбијају непопуларне, па чак и уобичајене либералне ставове, осипајући владавину права и подвргавајући је арбитрарном мешању од стране судова.

Између осталог, провизије о говору мржње критикују оно што описују као „подстицај“. У том погледу, Хауард наводи мишљење Ђованија Бонела, бившег судије Европског суда: „Криминализација подстицаја је сасвим посебан, готово јединствен преступ. Он криминализује антиципаторно не сам акт подстицаја, него зле последице за које се верује да њиме могу резултовати. У основи, он чини људски поступак криминалним према погађању, зато што су речи саме по себи безопасне и само њихов антиципиран ефекат може да произведе друштвену штету... он кажњава перспективно оно што би могло да буде безопасно ретроспективно“.

У том погледу је релевантна одлука суда у случају *Féret v Belgium* у којој је успостављено да осуда Данијела Ферета, лидера белгијске партије Националног Фронта, за подстицање мржње није нарушила његово право на слободу изражавања. Противници ове одлуке истичу значај разлике између директног подстицаја на насиље и далекосежних ефеката контроверзног говора (исто важи за одлуке *Le Pen v France* и *Zana v Turkey*). У сличном случају, *Vajnai v Hungary*, Атила Вајнај, потпредседник Радничке партије је осуђен за јавно истицање тоталитарних симбола (носио је црвену звезду, међународни симбол радничког покрета). Европски суд је пресудио у његову корист, истичући да није било основа за осуду према критеријуму опасности или „горуће друштвене потребе“.

Ауторка истиче да поред ових, суд користи и друге критеријуме, махом везане како за садржај говора, тако и за статус говорника, односно аутора, као и оних о којима се говори. Ово је посебно демонстрирано у чувеном случају *Perinçek v Switzerland*, који се тича осуде турског политичког активисте Догуа Перинчека због порицања Јерменског геноцида. Европски суд је подржао одлуку швајцарских судија, цитирајући статус Јермена и велики значај овог догађаја за њихову заједницу.

У петом поглављу књиге, Хауард анализира алтернативни приступ слободи говора и њеном односу са слободом вероисповести, фокусирајући се на устав Сједињених држава. Она истиче изразито јаку заштиту слободе говора у америчком уставу, цитирајући први амандман, али упркос томе наглашава да ни у америчком систему слобода говора није „апсолутна“, цитирајући инстанце у којима је уставни суд подржао осуде дисидената, стварајући преседан за одређени степен регулације.

Ова оцена се може сматрати проблематичном, узевши у обзир плеоназам имплицитан у одредници „апсолутна слобода

говора“: наиме, да би се уопште могло сматрати да слобода говора у правном смислу постоји, не смеју да постоје ограничења у погледу изношења мишљења према његовом садржају. С друге стране, ово не подразумева да се може изговорити било шта; чувен је цитат судије Оливера Вендела Холмса у случају *Schenck v United States*: „Ни најстрожа заштита слободе говора не би одбранила човека који лажно узвикује „Пожар!“ у препуном позоришту“. Наравно, не би ни морала, будући да је то узнемиравање јавног реда и мира, а не изношење контроверзног мишљења.

Сам тај судски случај се тицао уставности осуде Чарлса Шнека, генералног секретара социјалистичке партије у Филаделфији, за кршење закона о шпијунажи. Шнек је делио летке у којима инсистира на одупирању војној служби на основу искривљеног тумачења тринаестог амандмана америчког устава (који се тиче ропства, а не војне службе). Уставни суд је подржао осуду, истичући да право на јавно изношење мишљења не укључује пружање материјалне подршке непријатељу током ратног стања и да грађани могу бити кажњени због свог говора када постоји јасна и присутна опасност (енг. *clear and present danger*).

Овај принцип је тестиран у случају *United States v Schwimmer*, у коме је пред уставни суд поднесен грађански статус мађарске имигранткиње Розике Швиммер, које је одбила да поднесе заклетву као принципијелни пацифиста, негирајући да би се дигла на оружје у време рата, чак и ради одбране САД. Њен захтев за грађанским статусом је одбијен, али је случај остао запамћен по дисидентском мишљењу судије Холмса, који је истакао да је слобода мишљења најважнији принцип устава – „не слобода мишљења за оне са којима се слажемо, већ слобода за мишљење које презиремо“.

Историјско-правна пракса уставног суда САД је тако постепено одредила и уоквирила значење првог амандмана, доводећи га у раван са Локовом оригиналном дефиницијом слободе говора: да сврха закона није да обезбеђују истинитост мишљења, већ безбедност државе и сигурност имовине у оквиру ње. Хауард примећује да се поред критеријума легитимних ограничења власти у односу према грађанима овде користи и практични параметар значаја слободне размене мишљења у партиципативној демократији. У САД се, тако, поред пружања материјалне подршке непријатељу у време рата искључиво кажњава директан подстицај на насиље, што је утврђено у случају *Brandenburg v Ohio*, када је осуда Клеренса Бранденбурга, вође Кју Клукс Клана из Охаја за говор мржње и криминални синдикализам

проглашена неуставном.

Ауторка уставне принципе САД у овом контексту пореди са начелима Европског суда за људска права, у коме се поред директног подстицаја на насиље користе и критеријуми емотивне рањивости и ширења негативних стереотипа. Њено противљење увођењу законске забране говора мржње је засновано на неколико аргумената: најпре, концепт говора мржње је сувише магловит и недефинисан да би служио као темељ законске регулације; затим, забрана говора мржње уводи проблеме доказивости и одговорности у случајевима у којима контроверзан говор не доводи до насилних инцидената; поред тога, закони против насиља и вандализма већ постоје, што само по себи доводи у питање релевантност увођења закона против говора мржње као специфичне категорије; на послетку, ови закони се проблематични са статистичког аспекта – до сада није урађена студија која успоставља недвосмислену корелацију између говора мржње и насилних инцидената над онима против којих је усмерен.

Хауард посвећује последње поглавље књиге анализи случаја контроверзног политичара Герта Вилдерса, лидера Холандске партије за слободу, који се пред Европским судом нашао два пута због својих изјава против муслимана и Мароканаца, при чему се први процес завршио ослобађајућом пресудом, а други осудом без казне. Вилдерс се у одбрани позивао на десети и четрнаести члан Европске конвенције о људским правима, тврдећи да је његов говор конзистентан са повељом, како у форми, тако и у садржају.

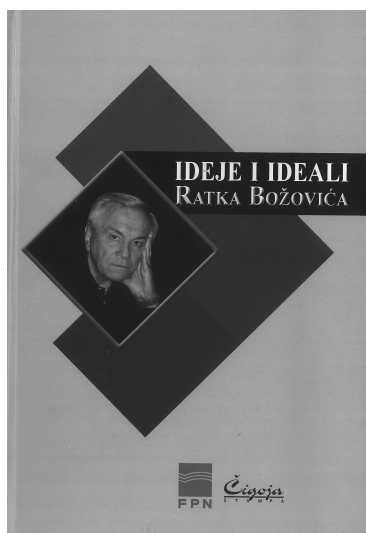
Са једне стране, Вилдерс је користио сам принцип слободе говора као образложење легитимитета својих јавних ставова; са друге, он је спецификовао да није нападао муслимане као групу, већ ислам као религију и вредносни систем. Оба ова нивоа су се показала донекле проблематичним: иако није директно критиковао муслимане као групу, Вилдерс јесте сугерисао да би у Холандији требало да буде „мање Мароканаца“. Осим тога, он је „секао грану на којој седи“ у погледу десетог члана повеље, позивајући на своју слободу говора, док се истовремено залагао за законску забрану Курана. Хауард, међутим, подржава Вилдерсов случај, наводећи релевантност његових ставова као посредника одређеног броја бирача, као и то да његов говор, упркос контроверзности изнесених ставова, није директно подстакао насиље, због чега га не би било легитимно казнити према десетом члану конвенције.

Сходно овом случају, као и претходној анализи, ауторка

закључује да би Европски суд за људска права требало да се држи нерестриктивног тумачења слободе говора, према коме се у перципираном конфликту између слободе говора и слободе вероисповести, поред директног подстицаја на насиље, против контроверзних ставова пресуђује једино у случајевима у којима они „онемогућавају слободно практиковање религије“. Са овим се само донекле можемо сложити: директан подстицаја на насиље, као што је раније образложено, никада није ни био обухваћен слободом говора. Други критеријум је, међутим, донекле проблематичан и магловит, будући да сам говор, ма колико његов садржај био контроверзан, нема капацитет да спречи слободно практиковање религије. У том погледу, оптималан став према слободи говора је добро илустрован цитатом Џона Стуарта Мила: „Макар и власт и народ били једно, њено сузбијање мишљења дисидената не би било легитимно; најбоља власт на то нема ништа више права него најгора“.

Сања Рафаиловић
Филолошки факултет, Београд

ИДЕЈЕ И ИДЕАЛИ РАТКА БОЖОВИЋА

Приказ зборника: *Идеје и идеали Ратка Божовића*, (уредник Славиша Орловић) Универзитет у Београду, Факултет политичких наука; Чигоја штампа, Београд, 2017.

Професор Ратко Божовић, један је од најугледнијих социолога културе на простору бивше Југославије и већ преко педесет година својим предавањима, научним радовима и јавним иступањима говори о многим питањима савремене културе и (не)културне стварности у нашем друштву. Својим луцидним мислима и бритким језиком, професор Божовић непрестано држи пажњу студената, научне и културне јавности, а његов израз је препознатљив и омиљен у јавном мњењу. У искушењима савремене распоућености између истине и

лажи, стварности и обмане, битка и не битка, између Ја и Не ја, професор Божовић осветљава пут трагања за сопством указујући на универзалне вредности као темеље културе, егзистенције, остварености, истине и смисла.

Све наведено је надахнуло његове колеге, културне ствараоце и пријатеље да се огласе својим виђењима промишљања професора Божовића и своје радове посвећене њему објаве у зборнику *Идеје и идеали Ратка Божовића*, који је уредио професор Славиша Орловић. Истовремено, овај зборник радова кореспондира са обележавањем јубилеја Факултета политичких наука Универзитета у Београду - 50. година његовог рада, који се слави током 2018. године. Зато и овај зборник, даје значајан допринос научној мисли која се деценијама развија на Факултету политичких наука. За све ово време професор Божовић је био, како професор Ђуро Шушњић каже, нека врста „осетљивог културног барометра, који данас упозорава што би могло да се догоди сутра у културној и друштвеној клими ове заједнице“ (Шушњић, 11).

У зборнику *Идеје и идеали Ратка Божовића* своје прилоге, односно текстове посвећене професору Божовићу, написало је тридесет и четворо угледних универзитетских професора, културних и јавних делатника, као и његових пријатеља, који су познати као истраживачи савремене културе или као значајни културни и научни ствараоци. Ту су многа уважена и позната имена, као што су: Ђуро Шушњић, Шефкет Крцић, Дивна Вуксановић, Драган Коковић, Никола Божиловић, Лидија Вујачић, Веселин Вукотић, Вукашин Павловић, Чедомир Чупић, Славиша Орловић - уредник овог зборника, Добривоје Станојевић, Јелена Ђорђевић, Зоран Јовановић, Жарко Требјешанин, Слободан Вукићевић, Мирко Јаковљевић, Вељко Рајковић, Александар Баљак, Божидар Калезић, Божидар Мандић, Душан Ичевић, Јосип Бабел, Радослав Ђокић, Сања Домазет, Стјепан Маловић, Веселин Мишњић, Јовица Стојановић, Зоран Стојиљковић, Божо Прелевић, Наташа Ружић, Веселин Кљајић, Сњежана Миливојевић, Неда Тодоровић и Жарко Чигоја.

Овај Зборник је обима 455 страница. Осим текстова посвећених професору Божовићу, у Зборнику је приложена селективна библиографија његових радова од 179 библиографских јединица, међу којима је 48 књига. Осим тога, у Зборнику су приложени индекс имана и белешка о ауторима текстова.

Аутори текстова, промишљено и аутентично, умним смерницама познавалаца и стваралаца, научно поткрепљено и магијски елоквентно дају увид у стваралачки опус професора

Божовића, социолога културе, истраживача и интелектуалца великог ауторитета снажног утицаја, разматрањем и истанчанним поимањем социолошких тема, као и научно утемељеном критиком савременог доба.

Професор Божовић је представљен као критички мислилац, истраживач културних вредности и појава у савременој култури, као дете духовних игара и први теоретичар игре, у потрази за доколицом, подвлачећи разлику између доконицара и доколичара - слободног ствараоца, као заљубљеник у афоризам, учитељ, пријатељ и проницљиви ум у култури отпора, који искреном и истинитом речи наопаку стварност чини схватљивом, премда неприхватљивом. Затим, ту се указује на критичко филозофско мишљење професора Божовића, као филозофа културе и социолога, отворене мислеће фигуре универзалних значења, мисаоног критичара филозофије културе у дијалогу са временом, указујући како индустрија свести уништава неповљивост људске креативности. Промишља се о његовим оригиналним ставовима о уметности, естетици или филозофији уметности, осветљава се критичност и етичност на делу, разматра филозофско, естетичко и социолошко стваралаштво.

Аутори текстова мисаоним путовањем дају рефлексивно-критички увид у промишљања професора Божовића о феномену игре и битности човека као *homo ludens*. Истиче се да подређивање игре развојним „озбиљним“ животним фазама од ње ствара „сурогат“, детронизујући је у онтолошком смислу речи и тиме постајући категорија сфере привида. Игра се разматра као претпоставка бивствујућег, смештена у простор између бића и привида, као потреба слободног човека, парадигматски обрт, при чему је игра биће које је и биће и привид истовремено, као основа културе, објективна датост, као различите могућности дијалектике игре које надигравају танатичке маске деструкције и смрти. Такође, феномен игре посматра се из разних углова, при чему се указује да у људској личности не треба да буду два човека који битишу у два одвојеним сферама: *homo faber* (рад и средства за егзистенцију) и *homo ludens* (игра и забава), те да ће личност богатити своју индивидуалност онда када људска егзистенција буде одређена помоћу циљева и функција које ће допуштати и омогућавати њену реализацију. Такође, разматра се и проблем слободног времена, кроз визуру професора Божовића, које се поставља у односу на смисао и трагање за могућностима ослобађања човекових стваралачких способности отуђених у свакодневљу. Указује се на однос сфера радног

и слободног времена, њихове дефиниције, значења и поимања. На сличан начин се промишља и о култури оваплоћеној у аутентичности и истини, као и о псеудокултури, кичу као лажном лицу културе, имитацији и подметању. Трага се за индикаторима културних, уметничких вредности, феноменом стваралаштва, креативним радом, слободом и ограничењима, те се кич поставља као феномен масовног друштва. Указује се на узроке допадљивости кича, његову исплативост и профитабилност, као и отуђеност коју неминовно носи са собом. У овим радовима се разматра и феномен моде као стил живота и као показатељ ужурбаности савременог човека и један од водећих механизма који подстиче промене и каналише конзумеристичку културу. Такође, даје се увид у потрошачку културу и њена социолошка значења, конзумеризам, парадоксе медијске слободе, трагање за аутентичношћу и истином у збуњујућем окружењу свакодневља.

Осим тема које су ексклузивно у вези са подручјем културе, неки аутори текстова у овом зборнику указују и на питања односа економије и културе, политике, морала и слободе, којима се такође професор Божовић бавио. У односу културе и економије, нарочито се постављају питања колико је култура важна за економски развој, тржиште и бизнис, као и однос културе и предузетништва, нарочито на однос културе и економске транзиције, при чему се указује и на културно наслеђе и бизнис у Црној Гори. Такође, поставља се питање односа глобализације и културе, односно да ли глобализација убија аутентичне културе или убија различитости и води ка хомогенизацији. Затим, полемиче се о смислу и природи политике, као и о положају и улози интелектуалца у добу свеопште упитности. Полазећи од хеленистичке идеје да је судбина друштва у рукама државе, а да је држава у рукама политике, преко мислиоца античке Грчке па све до савременог доба, расправља се о гресима и одговорности науке и научника, ауторитету, сумњи и оспоравању, нарцисоидности политичких и интелектуалних елита и критици неутралне бесконфликтности и апатије, (не)култури сиромаштва, разговору глувих, заборављеном дијалогу и катарзи. Морал, као мера свих човекових бића, види се као одсликавање савести и очување универзалних, посебних и личних вредности. Уједно, морал се вреднује у односу на истину, лаж, слободу, појам избора оријентисаног према унутрашњим вредностима, али се и полемиче о односу морала и моралних бића у политичком животу.

Текстови уважених аутора такође истичу отпор професора Божовића свакој врсти ауторитарности. Указује се на ау-

торитарне личности у политици и политичком животу, на демагогију и манипулацију. Разматра се дијалошко теоретисање и деловање професора Божовића, његово стремљење ка неауторитарном дијалогу, противљење ауторитарним наносима традиције, ауторитарном менталитету друштва и монолошком дискурсу. Такође, разматра се и питање политичког дијалога и наметања неслободе, однос дијалога и узалудност владајуће политократије, распознавање суштине и дијалога као лавиринта стварности. Једна од истакнутих тема јесте однос према слободи као настојању да се живи спонтано, смислено и стваралачки, при чему се разматрају питања масовне културе и угрожавања индивидуалне слободе, комерцијализације културе, слободе као претпоставке културе и слободе као предуслова политике.

Сви радови у овом зборнику, осим што настоје да заокруже стваралачку мисао професора Божовића, истовремено дају значајан допринос разумевању савремене културе, њене динамике, појавних облика и садржаја. Уједно ови радови пружају значајан допринос социологији културе. Зато се овај зборник препоручује као неопходна допунска литература студентима на факултетима друштвено-хуманистичких наука где се изучава култура, али и широј читалачкој публици чија су интересовања изнад конзумистичких литерарних потреба.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Политичка ревија* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

-
- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
 - **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
 - **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
 - **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
 - **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - ***Bold*** (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - ***Bold*** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: **20. фебруар, 20. мај, 20. август, 20. новембар**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.politickarevija.rs

Текстове слати у електронском облику на адресу:
redakcija@politickarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год.
1, бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Бирограф). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

02
2018

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ

Зоран Б. Јевтовић, Момчило Д. Цебаловић, Весна Миленковић

ПИТАЊЕ МАЊИНА И ИДЕНТИТЕТА

Момчило Суботић, Владан Станковић

АКТУЕЛНО

Милован Трбојевић, Ђорђе Куљић, Драган Гостовић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Иван Матић, Сања Рафаиловић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXX)XVII vol. 56. № 2/2018

